

Д Д116(2-8к)
1/2 МС9

І. М. КИТЕНКО

ГОЛУБИ МИРА

а

ТВО УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦ

Б 262857

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ - 1

M59

Шифр РкШ6(2-4к); Инв. № 2429405

Автор Микитенко І.

Назва Голуби мира:

Подорож за кордон.

Місце, рік видання Х., 1930.

Кіль-ть стор. 255, [1]с.

-\\- окр. листів _____

-\\- ілюстрацій [1] арт. портр.

-\\- карт _____

-\\- схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют _____

Примітка:

28.03.2005.
ілля

І. МИКИТЕНКО

ГОЛУБИ МИРА

ПОДОРОЖ ЗА КОРДОН

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ 1930

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших показчиках Української Книжкової Палати

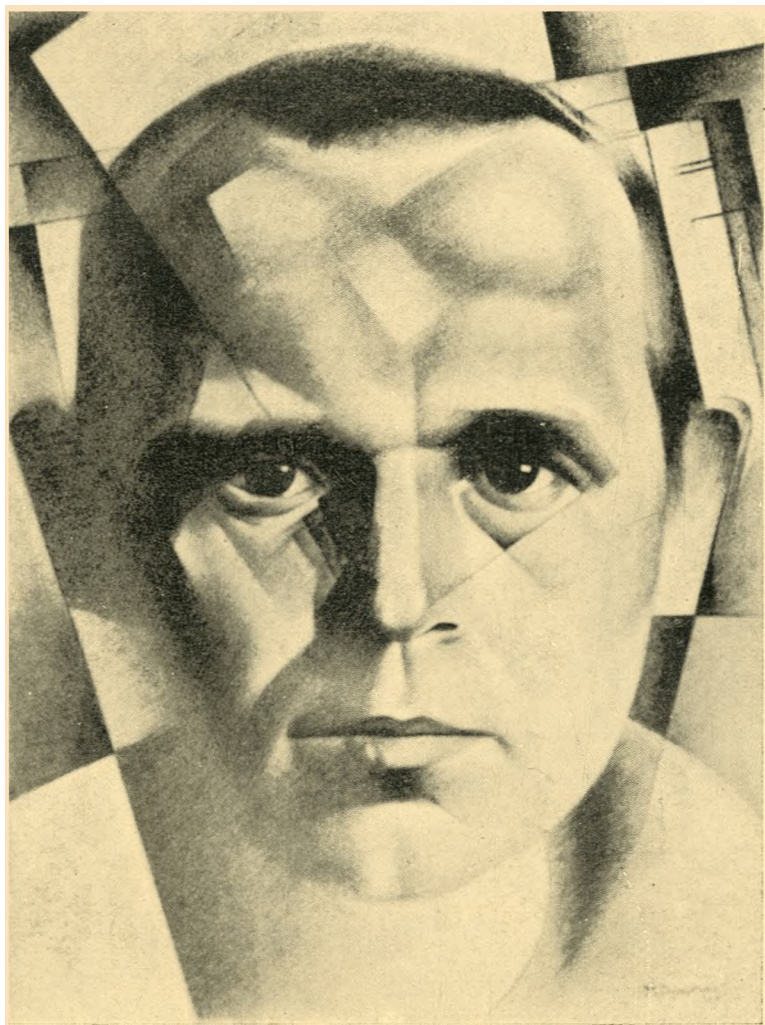

Укрголовавіт № 143. 7/11930.

Зам. № 892 Тираж 5.000.

Б₄—8 арк.

Обкладинка худ. Л. Ясіна
Портрет худ. М. Глуценка

І. МИКИТЕНКО

Тридцять першого жовтня 1928 року „Радторгфлот“ на майдані Тевелева пізно зачинив свою контору.

Безщасний співробітник, що випишував нам квитки! Ні ми, ні він сам не сподівалися, що обійдеться так добре і що за якихось вісім годин роботи він таки подолає всі труднощі, знайде всі пункти нашого маршруту і таки проштемпелює колись наші „фаркарти“...

Одначе він подолав...

Слава тобі, „Радторгфлоте“, на майдані Тевелева, і твоїм кваліфікованим співробітникам... Якби не треба було збиратися в дорогу, я проспівав би їм панегірика. А так вони (власне — він, один отой нещасний співробітник) забрали мені не тільки час, потрібний для панегірика, а й нерви, кілька ниточок нервів і кілька грамів венозної крові, бо чистої у мене вже не залишалося ні краплі після того, як я вдвадцяте прибіг до „Радторгфлоту“... Та хто шкодуватиме за такими дурницями, як кілька грамів венозної крові?

Слава тобі, „Радторгфлоте“, і твоїм кваліфікованим співробітникам...

Квиток нарешті в кишені. Тепер можна думати про батьківщину Гайне і навіть про речі ще більш романтичні.. Ну, от хоч би про нашу симпатичну сусідку— дружню нам державу Польщу, через яку нам доведеться їхати..

Можна лірично мріяти про подорож взагалі, про закордонну подорож українських письменників зокрема, нарешті — про свою подорож особисто. Тисячі принад, загадкових як казка, тисячі сподіванок, принадних як загадка, і мільйони загадок, тривожних як чекання, можна викликати з найдалших закапелків мозку, дмухнути на них легким подувом уяви, і вони затанцюють, заколиваються і попливуть: спочатку перед очима схвильованого мандрівника, потім — на сторінки блокнота і нарешті — на шпальти журналу Г а р т, щоб стати перед очима ні в чім не винного читача...

Можна...

Та хіба мало ще чого можна нафантазувати, коли квиток уже лежить у кишені і друзі поспішають востаннє сказати: „Гляди ж...“

... Я думаю не про далекі країни.

В останні хвилини перед від'їздом особливо приємно думати про те, що було учора, про нашу буденну роботу, про тисячі наших щоденних тривог...

Слава ж тобі „Радторгфлоте“, і твоїм кваліфікованим співробітникам!..

2

Учора були зібралися в мене друзі, члени Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників, запальні й веселі, одверті й гострі в дружніх розмовах. Ми сперечалися про великого Франка. Ми судили його, як людину, хоч, може, й не повинні були судити.

Яка трагічна доля наших поетів! Найкращих із них знала тільки купка української інтелігенції. Іван Франко не став відомим на цілий світ, і його ім'я не вписано золотими літерами в книгу історії всесвітньої літератури, бо лихо його спіткало народитися українцем, а не французом, німцем, росіянином, італійцем чи англичанином. Пісні Беранже, анекдоти Бокаччіо, зідхання Гайне, облудну філософію Толстого, лиходійські п'єси Шекспіра і кримінально-епілептичні романи Достоевського перекладено мовами чи не всіх культурних народів. Пісні кохання Гайнріха Гайне співала мало не вся Німеччина, щоправда — коли сам поет поневірявся на чужині, вигнаний німецьким урядом за свій непокірний талант світ за очі. Франція співала Беранже. Декамерон і досі видається найдорожчими виданнями. Толстого ширять в астрономічній кількості. А хто знає добре Франкові твори? Історик української літератури, вчитель і, можливо, сучасний український письменник. Де там цілий світ! Україна, сама Україна не знала свого поета, і тільки велика революція відкриває його нашим пролетарям та селянам. Та скільки ще пройде років, доки Івана Франка пізнають пролетарі не тільки України!.. А який нарід не був би гордий мати в своїй історії літератури імена таких творців, як Коцюбинський чи Леся Українка? І де, в якій державі залишались би ці великі майстри слова і незрівняні психологи людського страждання такими страшно невідомими, якими залишалися вони до революції в Російській імперії?..

3

Тепер вони встають із мертвих, і лави трудящих нашого Союзу починають черпати з сторінок їхніх творів.

Це прекрасно!

Але ось підходить скептик. Він каже:

— Годі вам „наливати“. До чого тут ваша патетика? І наливають... Хіба не видно, що все це тільки розговори й більш нічого? Сказано — немає нам виходу. Ну, скажіть правду, тільки правду: і ото ви справді не скептик? Коли перед вами моря, перед вами порти і гавані, коли душа ваша вільна, розкована! летить... Куди вона летить?.. Ех! Ну, скажіть, і ото ви справді не скептик?

Він іде поруч і тихо скавчить. Його піняві сльози рішуче мені не подобаються.

Довго, настирливо скавчить.

Тоді думається: у братній нам республіці РСФРР є велике й прекрасне місто — Ленінград. Тут, на пероні двірця, на камені столиці колишніх імператорів, пролунали перші привітальні й пророчі слова ватажка Великої революції.

У Ленінграді тепер, як і в столиці України, робітники потужно сіють Ленінове зерно. Воно сходжає маками й димним квітом індустрії. Але ось виходить із свого затишного затишку, пахучого від „теже“ й ситого від жирів, білків і угледів, санктпетербурзький міщанин Віталій Ніколаєвіч, той, що працює з ласки робітничої в „Пуштресті“. Віталій Ніколаєвіч виходить на вулицю, застібає рукавичку і приємним баритоном, відкопиривши злегка верхню гладенько виголену губу, говорить до своєї ніжної подруги, що йде поруч нього з біленьким кудлатеньким песиком на ланцюжку:

— Моя люба, на юг Росії, чи на Україну, як тепер дехто каже, їхати небезпечно. Я не можу тебе відпустити.

— Чому, котіку ?

— Там ще не встановилася влада, часом трапляються банди Махна і, певно, на вулицях немає електрики.

— Ах, що ти, котіку ? Який жах ! А чого ж Александр Сергеїч Пушкін говорив :

„Ты знаешь край, где все обильем дышет,
Где реки льются чище серебра,
Где ветерок степной кавыль калышет
Где...“

— Поперше, кицю, говорив це не Александр Сергеїч, а Нікалай Васільч Гоголь*. Такі елементарні речі треба знати, кицько моя. А подруге, ти не знаєш, що сказав би Нікалай Васільч тепер, якби він був живий.

Вона (*переконано*): Алеж правда, що там чудове сало і взагалі вся природа, кажуть, дуже красива.

Він (*бубонить*): Сало ? Сало звичайно... Ти ж знаєш, як я безумно люблю природу. Але, кицю...

Облишмо. Не будемо далі підслуховувати цю інтимну розмову санктпетербурзького міщанина Віталія Ніколаєвіча (що живе в Ленінграді й працює з ласки робітничої в „Пуштресті“) з його милою подругою, що теж живе в Ленінграді, де й записана як домашня хазяйка. Не будемо, бо й так уже видно, що Віталій Ніколаєвіч не аби як поінформований про нашу бідну країну, що він не з дурнів, що він навпаки — знає, що робить, і отже ні за що не відпустить свою милу подругу в далеку дорогу... Хібащо його самого переведуть із „Пуштресту“ в „Пухтрест“ на ту ж таки Україну або в інше місце, що теж кінчається на У. Тоді він не заперечуватиме... А покищо я, сповнений надії на це останнє, мушу спакувувати

* На нашу думку, Віталій Ніколаєвіч перебільшує.

свого чемодана, навантаженого бльокнотами й зошитамі, в які я маю твердий намір записувати все, що побачу й почую на чужих землях.

З особливою любов'ю я дивитимусь на батьківщину Гайне, ходитиму кварталами Дюсельдорфа, де бігав колись маленький Гайнріх, романтично закоханий в маленьку Вероніку, а нині чорною хмарою проходять голодні й похмурі страйкарі в подраних блюзах і з заціпленими зубами. В Гамбурзі я побачу матросів із далеких країн. Одинадцятую річницю революції я святкуватиму в Берліні. Там я розповідатиму друзям про нашу літературу, про те, як будується наша держава. Розповім, що Будинок Промисловости на Університетських Землях вінчає нині це будівництво вінком тяжкої індустрії, в якому Горький відчув воістину музичний твір, гармонію сили й чітких ліній.

Я скажу словами поета :

І хроніки буденної петит
зростає до авшлягів жирних літер...

Не повірять? Не може бути! Я певен, що в них не може бути того наївного й милого здивовання, яке спостеріг наш таки український письменник в одній симпатичної московської панночки, що живе у самому серці нашого великого Союзу Республік, у червоній столиці, Москві, і збирається днями оце віддатися за шановного Каналія Ніколаєвіча. До речі, ви вже догадалися, що Каналій Ніколаєвіч та Віталій Ніколаєвіч — рідні брати. Отже я не можу не розповісти про те наївне й миле здивовання, що його спостеріг наш таки український письменник в цієї симпатичної панночки.

— Вы из Украины? — спитала вона ніжним, як мо-
локо, голосом.

— Атож,— відповів наш письменник і голосом ще більш романтичним додав ради штуки:

— Кеннен зі дізес Лянд?*

Вона: Ха-ха-ха! Какой смешной этот украинский язык. И представьте,— я ничего не понимаю. Но у нас тоже есть прислуга хахлушка. За-а-бавная, страсть.

Нам дуже приємно, що майбутня дружина Каналія Ніколаєвіча теж прекрасно знає наш український нарід, принаймні не згірше, як шановний академік Петро Семенович Коган знає українську літературу, що він не раз уже й доводив документально на сторінках поважних журналів, вщасливлюючи своїми працями наших харківських та київських земляків.

Взагалі був такий час (скептики гукали тоді: ага! А що? Не наша правда?), коли страшенно зацікавлені дивним „и странным на первый взгляд обстоятельством“, себто розвитком нашої культури, зокрема — літератури, редакції деяких московських журналів один час почали були завалювати наші українські редакції листами, в яких вони вперто просили не таїтися й сповістити їх про те, що робиться на Україні в культурній галузі, зокрема в літературній. Це була злива листів. Ні, це був справжній потоп, щось суцільне, бо прийшов був власне один лист від однієї редакції якогось збірника, що мав вийти і не вийшов. І питалося в ньому про те, над чим працюють сучасні українські письменники, зокрема Іван Франко... Ми не змогли далі таїтися і змушені були відповісти, що Іван Франко, цей великий письменник, перший, хто змалював у неперейдених бориславських оповіданнях страшну долю західньо-українського пролетаріату,

* Чи знаєте ви цю країну?

давно... помер. Отже він ні над чим уже, мовляв, не працює, але ми натомість працюємо над вивченням того, що залишив він пролетаріатові.

Невідомо, якими шляхами довідався про це один цікавий персонаж із нової п'єси драматурга Миколи Куліша, а саме — дядько Тарас із Києва, той, що каже, ніби у нас у столиці України тільки й українізації, що напис на вокзалі „Харків“. І от цей дядько Тарас, кум автокефального дяка і великий прихильник української ковбаси й іншої національної „культури“, присікується до нас з такими протестами:

— Помер? Отой письменник, що вони за нього питалися, помер? Ну, нехай помер, царство йому небесне, вічний покій, хоч я про це, сказати правду, також не знав. Але навіщо ви призналися москалям? Кацапам навіщо призналися? Ото вам така дорога українська справа? Ех ви, запроданці... Немає того, щоб змовчати, хай би думали, що він живий, усе б нашої культури було більше... Ото все лізете в спілку з москалями та тільки псуєте нашу національну справу... Ех ви, запроданці...

Тоді я думаю:

4

— Куме автокефального дяка, свату столицького куркуля й „антилігентний“ підпихачу нової буржуазії, дядьку Тарасе з Києва! Який же ви невдячний! Ви, мов та поліщуківська досконала сволоч, маєте з дозволу пролетаріату місце під сонцем. Чого ж ви ще хочете?.. Впливати на хід історії?.. Хіба ви не знаєте, що ваша роля, дядьку Тарасе, лягти гноєм для нашої епохи? Ви, аматоре від усіх мистецтв: сичати, мріяти про океанські пароплави, що привезуть вам шовку на онучі, гнати ліричну малоросійську самогонку

й їсти з кумом вареники! Хіба ви не знаєте що ваша роля — лягти гноем для нашої епохи?

А гній — як гній: смердить, але на ньому родить.

5

Та годі!

Попрощаємось на деякий час і з дядьком Тарасом, і з санктпетербурзьким міщанином, і з московською панночкою, які посідають однакове з дядьком Тарасом місце в сьгоднішньому житті. Ви ж розумієте, — ми познайомилися з ними тільки тому, що на Заході нам доведеться, мабуть, зустрітися і з їхніми родичами, а не лише з нашими приятелями.

Поїзд рушає. На пероні залишаються друзі. Ми сигналізуємо їм наші складні, страшенно складні почуття, вимахуючи в повітрі високо піднесеними руками. Нарешті, зовсім тоне в далині вокзальна табличка „Харків“, про яку другий персонаж із тієї самої п'єси Миколи Куліша, а саме тьотя Мотя, говорить:

Тьотя Мотя: Зачем ви нам іспортілі город?

Тоді ми заходимо до вагону й мовчки влаштуємося на своїх місцях.

Тов. Озерський, голова президії Укрголовнауки, відразу добуває з портфеля купу ділових паперів і починає працювати, ніби у себе в кабінеті. Я також виймаю олівця й бльокнота і починаю писати те, що оце тепер насмілююсь подати до вашої уваги, ласкавий читачу.

6

Недавно столицю України відвідав президент берлінського наукового товариства по вивченню Східньої Європи, штатсміністр професор Шмідт - Отт. Він зробив у Харкові доповідь про завдання т-ва „Ост-

Європа“, розповів про його роботу й запросив наукові кола України до співробітництва. І от Народній Комісаріят Освіти відряджує президента Укрголовнауки до Німеччини з офіційною зворотною візитом професорові Шмідт-Оттові й цілому Т-ву „Ост-Європа“. Тов. Озерський мусить зробити там доповідь про стан науки на радянській Україні й остаточно закріпити встановлені уже культурні зв'язки.

Але раніш того ми маємо поїхати до столиці Західної України, Львова, де має відбутися ювілей тридцятип'ятирічної наукової діяльності відомого українського академіка Студинського. І там тов. Озерський має виступити з привітанням ювілянта від імени наукових робітників радянської України й від імени Народнього Комісаріату Освіти. Він мусить познайомитись безпосередньо на місці зі станом науки в Західній Україні. Потім — відвідати наукові заклади й інститути в Берліні й т. ін. Отже він має поважні завдання.

А ми?..

Робітничо-селянський уряд дав нам, цілому ряду письменників, можливість також поїздити цього року по світу. П. Г. Тичина, Л. Первомайський, Кость Котко поїхали до Туреччини. Т.т. В. Коряк, І. Ле, А. Любченко, В. Підмогильний, О. Копиленко, В. Поліщук поїхали на захід — переважно до Німеччини. Тепер ось їду я, а там ще мають поїхати й багато інших товаришів (Микола Терещенко, М. Семенко, І. Фефер).

І... стає трохи страшно. Чи ж будуть наслідки подорожи варті того, що витрачає держава ради цієї подорожи? Говорю, звичайно, за себе. Я одержав на подорож 250 доларів (500 карбованців). Це майже півторарічна стипендія студента, що мусить встигнути за той час проробити велику частину курсу вищої

школи. Коли так, то від подорожи письменника очікується наслідків, принаймні еквівалентних тим ціностям, що набуває їх здібний і роботящий студент за згаданий період. Мене не рятує вигідне становище письменника, якому не доведеться, мовляв, повернувшись на Україну, складати іспита з подорожи, як доводиться студентові складати іспита з біології, хемії, історії права чи там з терапії або з фармакології... Справа, звичайно, не в іспиті і не в тих доповідях, що їх буде зроблено в літературній організації, в Будинкові ім. В. Блакитного й т. ін. Справа, нарешті, і не в тих картинах чи, може, й книжці вражень, яку я пишу, повернувшись до Харкова.

А в чім же?..

7

Потяг шумить степами.

Колеса тупо б'ють...

пригадується з Сосюри. Він, між іншим, одмовився від закордонної подорожи. І от, коли починаєш думати про те, чи добре він зробив, одмовившись од подорожи, то стає цілком ясно, що він зробив погано. Чому? Я, мабуть, не зможу цього пояснити, бо це ясно й так.

Потяг шумить степами...

Давно десь потонув Харків. Може, зараз там ходить вулицями смутний Сосюра, якому не працюється, коли надходить зима, а може — він пішов з досади пограти в біліярд. Завтра буде те саме, і в ньому він також не знайде стимулу для праці.

Ну, так у чому ж справа, нарешті?

Мабуть, у тому, щоб відчутти смак Європи на власних губах, взяти безпечну дозу психологічної Європи до лябораторії свого мозку, перетравити й непотрібне

викинути. Мабуть, у тому, щоб навіть у підсвідомому не виникало голубих мрій:

На світі є співучий Лангедок,
Цвіте Шампанню Франція весела,
Де в світлі тоне кожний городок
І в виноградах...

етцетера... Мабуть, у тому, щоб зустріти в Німеччині робітника, почути, як і що він говоритиме в день десятої річниці німецької республіки. Подихати хоч трохи тим димом, що дихає ним він, поблукати в морі електрики, в царстві реклями на Фрідріхштрассе, а потім виїхати підземкою десь на край північного Берліну й піти в льокаль, де збираються червоні фронтовики...

Європа буржуазна, капіталістична, Європа тимчасово стабілізована, психологічна Європа — все це категорії в достатній мірі загадкові для українського письменника, що хоче глибше їх зрозуміти, пізнати їхній смак, помацати їх, побачити на власні очі і, головне, побачити в різних ракурсах, з різних боків. Пролетарському письменникові допомагає одне: він уже вивчений нашою революцією і нашою сьогоднішньою боротьбою не лише на фронті культурнім, а й на фронті соціалістичного будівництва — в економічному значінні цього слова. Вивчений він прикладати клясовий критерій до всіх тих суспільних явищ, в яких живе, думає, творить, змагається, мріє...

Отже, йому тяжче буде розгубитися в розмаїтих блисках європейської культури, тієї самої, що так дивує багатьох наших мандрівників.

Якби ж йому вдалося побачити справжнє обличчя західно-європейського пролетаріату! Тоді б йому ще тяжче було „розгубитися“...

Це — одне.

А потім — там же є письменники. Редакції, видавництва. Давно пора українській літературі встановити з ними зв'язки, живі, безпосередні, товариські зв'язки.

Слобожанські степи роздаються під колесами поїзду. Від паровоза летять рясні червоні іскри.

А все таки тривожно. А все таки...

Тривожно...

Ясно: якщо ти „хуторянин“, то мушиш повернутись „європейцем“, тільки не купуй, будь ласка „костюма“, бо це ж перша ознака твого хуторянства.

Будь ласка, не купуй „костюма“.

Європа — це...

Словом, не зовсім ясно. А от як стане ясно, то це й значитиме, що ти їздив не дурно. Тільки ж як стане ясно...

8

Тимчасом потяг підходить до другої вокзальної таблички „Київ“ і зупиняється тут на дві години. Отже на дозвіллі можна подумати про те, що тут, крім героїчних робітників із „Арсеналу“, живе славнозвісний дядько Тарас із Києва, а також інші, не менш поважні, дядьки, тітки й дядини. Але я не маю можливості подумати над їх безрадісним і, можна сказати, поганим життям, бо на пероні бачу похмуру постать нашого київського критика, одного з найсуворіших вуспівців і, можна сказати, першого й найбільш ненависного і заклятого ворога дядька Тараса. Він (суворий вуспівець, а не дядько Тарас) шукає мого вагона. За хвилину ми сидимо в купе. Отже ми будемо говорити про наші літературні справи, не цікаві для вас зовсім, якщо не брати на увагу того дуже „веселого“ факту, що один невуспівський критик

недавно „покрив“ нашого брата, вуспівця, використавши для цього свою лекцію в одному київському клубі. Таким чином робітники охорони народнього здоров'я також знають тепер, слава богу, що то за штучка ВУСПП, і взагалі, дякуючи шановному лекторові, мають цілком правильне й безсторонне уявлення про складні процеси розвитку нашої літератури... О, шановний лекторе!— зриваються з моїх уст слова подяки й хвали.

Наша розмова на цю болючу тему (про сучасну критику) так зворушує паровоз, що він раптом стогне й рушає в далеку путь, залишивши на пероні похмуру й скептичну постать у синім торішнім кепі і в окулярах на серйозному носі.

Я роздумую ще кілька хвилин над станом сучасної критики, пригадую собі, як один із харківських критиків з цілковито „марксистською“ рішучістю „покрив“ був у „Культурі й Побуті“ відому п'єсу російського пролетарського драматурга В. Кіршона „Рельсы гудят“, і мені стає невесело. Він назвав її бездарною, порожньою, непотрібною. Він так упився силою своєї „аргументації“, він так радів, що „закопав“ і „закапав“ пролетарського драматурга Кіршона, що коли довідався потім, що в Москві рейки гудуть уже півтора-два місяці при переповнених залах, що там справжній ентузіазм охоплює робітників на виставах цієї п'єси, то... Навіщо говорити?.. Як після цього мусив був почувати себе критик? Ми думаємо, що критик мусив був почувати себе погано. Погано...

Проте, ми так і не довідалися, як же почував себе В. Державін...

Такі й подібні до цього думки гнітили мене деякий час, аж поки я не підвів голову. Тут я побачив, що

нас стало більше : до нас прилучився один із харківських театральних діячів... Він іде до Берліну вивчати німецькі театри.

Отже нас тепер аж троє.

9

На кордоні Радянської України ми востаннє потиснули руки незнайомим товаришам, службовцям Шепетівської митниці і ще декому.

Серце ніби на хвилину зупинилося. Але потяг стукотів, котився до Могилян, і тут, на Могилянах, до вагона зайшли вже польські залізничники й один жандар у „шоломі“ з ремінцем римського імператора. Підтримуваний ремінцем під бороду, „шолом“ сидить на голові поважного польського жандаря з таким виглядом, ніби ніякий вітер не може зірвати його з цієї хороброї голови... Одначе нам ніколи роздумувати на метеорологічні теми. Пан жандар обзиває нас панами, і ми, знаючи про колосальну ввічливість його країни, не можемо не прийняти цього найповнішого вияву глибокої пошани й любови до нас, яка, до речі, проглядає й з кожного руху пана жандаря...

Ми віддаємо до рук жандаря наші радянські паспорти з золотим колоссям, серпом і молотом на червоному полі. Він спочатку пильно розглядає наші обличчя, потім засовує наші паспорти собі на груди під полу чорної шинелі. Я запевняю, що давно, дуже давно не переживав нічого подібного! Останнього жандаря я бачив одинадцять років тому. А червоний радянський паспорт в руках польського жандаря—вперше в житті. І тому це потрясло мене так як лише в дитинстві потрясали страшні казки...

Тимчасом жандар повідомляє, що „пани“ дістануть свої паспорти в Здолбуновому, стукає дверима, цокає

абчасом і в такий спосіб зникає. Від цієї хвилини я почуваю себе німою частиною поїзду, що летить у морі густої польської ночі, назустріч невідомому. Ми не розмовляємо між собою. Наші обличчя стали напружено - серйозними. Я поглядаю на товаришів і відчуваю, що ми всі думаємо про одне...

Про що ми думаємо... ніколи не визнає польський жандар у ремінці од шлема римського імператора.

Так ми приїздимо на Здолбунове, зносимо свої чемодани до залі ревізійної і чекаємо ласкавого перегляду наших речей, з яких, мабуть, кожна може легко зруйнувати й знищити державу,— так уважно до неї ставляться пани представники державного контролю. Через те наш театральний критик мусить позбутися кількох театральних афіш та фотографій, що являються, мабуть, речами особливо небезпечними, чого ми раніше зовсім не знали. В дорозі набираєшся розуму. Це стара істина, а тому я також мушу позбутися „Дела Артамоновых“ М. Горького в виданні роман - газетою та книжки „Червоного Шляху“, в якій надруковано статтю проф. Лозинського під назвою „Польсько-литовський конфлікт“. Боже мій, що ж я наробив! Випадково я захопив не те число журналу. В цю хвилину мені й самому стає цілком ясно, що я зробив не гаразд по відношенню до сусідньої держави, завізши на її територію статтю, в якій говориться про такі речі. Адже я можу хто й зна що наробити цим, хоч би й єдиним примірником „Червоного Шляху“, який я везу нібито показати в Німеччину і везу транзитом. Адже...

Словом, я дуже вдячний панові контролеру за те, що він звільняє мене від того гемонського примірника „Червоного Шляху“, від цигарок і від роману Горького.

Я з полегкістю замикаю чемодана і можу тепер послу-хати надзвичайно темпераментний діалог між однією сміливою мандрівницею і паном агентом...

Ця інтересна жінка, що, мабуть, бачила доволі світу раніше, ніж потрапила до Великої Польщі, пробує розмовляти з паном агентом англійською мовою. Пан агент з гордістю заявляє, що англійської мови він не розуміє. Тоді смілива мандрівниця починає говорити німецькою, французькою, італійською і ще якоюсь. Надаремно! Пан агент тільки дужче ображається, і я вже бачу, що нашій мандрівниці йдеться на лихе: отак, не зрозумівши її, пан агент може звільнити її від деяких речей, якими вона чомусь страшенно зацікавлена. Тоді вона заговорила дзвінкою російською мовою.

О, тепер вона врятувала свої чемодани!

Але що ми бачимо? Насамперед ми бачимо, що пан агент дуже червоніє. Виявляється, що російської мови він не тільки не знає, а зовсім не знає, ні одного слова, мовляв, не розуміє і, якщо ця пані хоче подорожувати через Польщу, то...

— Ви мусите знати якусь мову, коли ви служите на такій посаді! — голосно хвилюється симпатична мандрівниця.

О, краще б вона цього не говорила...

— Ви чули, проше пана! Вона нас буде вчити...

Полум'я з обличчя пана агента перелітає на щоки інших панів контролерів і агентів. Вони бліднуть, мов смерть, і спалахують потім вогнем образи. Ціла зала ревізійна гуде й сичить.

— Пся крев, як хочеш їхати через Польщу, то вчи сама польську мову. Мусиш знати, як хочеш їхати через Польщу

Пан агент кидає такі погляди навколо себе, ніби хоче проткнути наші бідні серця шпичками своєї гордості. Нам стає страшно. Ярлики на наших чемоданах можуть позлітати від такого обурення, а тому ми поспішаємо їх урятувати й виходимо з ними до залі I—II класи, де міняємо перші два долари на польські злоті й замовляємо собі скромну вечерю, над якою сидимо аж поки подадуть поїзд на Львів. За вечерю на мою долю припадає 4 зл. 15 грошів і я записую до блокнота цей перший видаток. На наші гроші це виносить приблизно карбованця. Потім я купую „Ведомості Літерацькі“ й знайомлюся з новинами в польській літературі. В залі тихо й затишно, чисто й приємно посидіти, так ніби десь у себе дома на маленькій станції Радянської України. Якийсь дідусь звертається до мене з запитанням, почувши від нас українську мову. Але я, на жаль, не можу йому сказати, коли відходить потрібний йому потяг. Дідусь дуже симпатичний, і ми говоримо з ним ще хвилину, за яку він довідується, що ми годину тому як приїхали з Великої України. Очі йому піймаються химерними вогниками, однак ми мусимо урвати нашу розмову. Навіщо підводити симпатичного дідуся під неприємності? Краще ми посидимо так, спостерігаючи людей, не кажучи нікому ні слова і слухаючи переливи польської мови, якою щечече до нас молода буфетчиця і ввічливий офіціант... До буфета підходить і пан поліцай і ми спокійно й далі можемо слухати собі переливи польської мови.

Нарешті потяг на Львів, або на Львув, як виправляє нас пан кондуктор, подано. Ми займаємо свої місця в вагоні і починаємо мріяти про те, як завтра будемо ходити вулицями столиці Західної України, відвідаємо деякі культурні установи, а потім, увечері,

вшануємо свято академіка Студинського своїми привітаннями, власне привітанням від наукових робітників Радянської України, яке передасть т. Озерський. Цікаво буде побувати в „Просвіті“, в Т-ві ім. Т. Шевченка, в книгарні тощо. І що з ласки польського консула ми маємо право затриматися на території Польщі аж цілих чотири дні, то у Львові ми зможемо пробути днів зо два з половиною, а решти дозволеного нам часу вистарчить на те, щоб залишити польську державу не пізніше приписаного терміну, бо навіщо ж справді своєю зайвою присутністю чинити неприємності тим, хто так добре й щиро до нас ставиться?..

Потяг шумить західньо - українськими степами. Польський вагон постукує колесами. Проти моїх очей рябіє об'ява, якої мені довго не хочеться читати, але яка цілий час муляє мені очі. В нашому купе їде ще один громадянин і виявляється, що він — німець. Нам всім трьом страшенно приємно, я нарешті не витримую і говорю йому, що ми їдемо до Німеччини. Він розпитує, чого ми їдемо до Німеччини, ми розповідаємо, що отого й отого, він говорить, що живе в Берліні, а тут має тимчасову справу, до нас він ставиться дуже симпатично і тому нам усім стає ще тепліше. В цьому теплому настрої товариші починають кувяти, схиливши голови на груди. Це ж саме робить і наш новий знайомий.

10

Польський потяг шумить західньо - українськими степами.

Все ближче й ближче до Львова, столиці Західньої України.

Але ніч ще довга...

Ще треба терпіння до ранку, коли ми будем у Львові.

11

Об'ява говорить про Львів. Об'ява, якої мені довго не хочеться читати і яку я все ж таки мусив був прочитати, бо вона мені мулила очі. Прочитавши, я пересвідчився, що в ній, як і треба було сподіватися, немає нічого особливого. Просто висить собі на стіні в польському вагоні, що їздить західньо-українськими степами, об'ява про „приватни заклад наукови ве Львовє“ і що „пши закладзе знайдує сьон інтернат“.

І їздить собі ця об'ява по білому світу, розповідаючи скрізь про те відрадне явище, що у столиці Західньої України є приватний польський заклад, такий привілейований, що вістку про нього возять по всіх західньо-українських степах. Отже я також знаю тепер, що заклад ім. Н. Iordana на вул. св. Миколая „пшиймує учньов“ і що „пши закладзе знайдує сьон інтернат“.

Ця звичайна, як бачите, об'ява спричинилася одначе до того, що мені полізли в голову неприпустимі в польському вагоні думки про колонізацію західньо-українського міста Львова; я записав собі адресу й номер телефона з такою точністю, ніби збирався, приїхавши до Львова, в першу чергу подати заяву про вступ до цього шановного закладу. Одначе я не зробив цього і не міг зробити, як ви самі побачите, шановний читачу.

12

О 6-тій годині вранці 3-го листопада потяг зупинився на кілька хвилин на вокзалі Львів — Подзамче; а потім ще протягом десяти хвилин, поки він підходив

до Львова, ми зачаровано милувалися з західньо-української природи, з величних краєвидів львівського передмістя. Гори, вкриті золотолистими деревами, зелені доріжки озимини, городи з капустою, кукурудзою й буряками — все тихо сумувало в ранковому тумані і, ніби в зачарованому колі, пливло навколо нас.

А назустріч підводив голову Копець Унії Любелської.

13

От ми й у Львові.

Прекрасне почуття!

Радісно!

Весело!

Ми беремо таксі й кажемо шоферові:

— Товаришу, везіть нас, будь ласка, на вулицю Набеяка, 37.

Так, ми зовсім необережний нарід і навіть забуваємо, що сказати тут „товаришу“ може ми й не маємо достатніх підстав. Але ми такі були раді...

Шофер привозить нас на вулицю Набеяка — до нашого Радянського Консульства. Ми дзвонимо, чекаємо відгуку з замка, як написано на табличці, і за одну хвилину деренчить електрична пружинка, з'являється службовець і проводить нас до приміщення консула, де ми зможемо перепочити. Цей теплий товариський прийом нас просто зворушує. Ми сідаємо в зручні фотелі і чекаємо, поки з'явиться хтось з офіційних осіб, до кого ми мусимо також офіційно зголоситися й дістати потрібні нам відомості: що нам цікавого слід подивитися в першу чергу, що йде сьогодні в театрі, в якій годині почнеться святкування ювілея академіка Студинського — адже в газетах певне про це є. Отже ми настроїлися почувати себе дуже добре.

І саме в цю хвилину увійшла покоївка, щоб запитати нас, що ми бажаємо на сніданок. Вона сказала:
— А в нас, у Львові, якраз непорозуміння з академіками...

Ми подивилися один на одного.

— А яке непорозуміння і хто це академіки?..

— Та ж польські академіки, ну. То та молодь, що оце погромила українців... Що розбила „Просвіту“, книгарню, Маслосоюз та все геть чисто потрощили...

— Стривайте. Яку „Просвіту“?..

— Які академіки?..

— Який Маслосоюз?..

— Хто потрощив?.. (Невже ця симпатична дівчина так недотепно жартує?)

— Мені лихо! То товариші анічогісько не знають?

— Як не знаємо? Ми знаємо, що сьогодні ювілей академіка...

— Але, але... я ж за академіків і говорю. Ну геть чисто побили й вікна, й двері, а і залізо гейби зубами порвали... пошматували... А шкла то там на вулицях насипано стільки... Бо то був великий погром.

Ні, як видно, вона не жартує. Але хто це такі академіки, що так кваліфіковано розв'язують справу української культури і взагалі національну проблему тут, у Львові? Що це, нарешті, за „академіки“? І чи вміють вони також пускати в повітря пір'я з єврейських перин і кишки з їхніх дітей, чи здатні тільки на погроми українських книгарень і маслосоюзів? От що нас мучить. Кажіть же швидше, не мучте нас! Чи не студенти буває?

— Штуденти ж, еге штуденти, академіки. Біля брами святого Юра як почалося... Українці панахиду правили, та зібралось народу. А академіки.

Ага, ми собі тепер уявляємо. І хоч ізнижувати „кваліфікації“ академікам за те, що вони почали погром з нападу на ідеологічно невитриманих і, безперечно, націоналістичних українців, ми й не збираємось, одначе ми уявляємо собі й ту панахиду під церквою святого Юра, ми уявляємо собі „благочестиві“ ундівські промови і навіть урочисті й червоні від національно-фашистської гордості обличчя наших соплеменників ми теж уявляємо. Одного ми не можемо ніяк уявити як же воно тепер буде після такого рішучого „розв'язання“ справи української культури польськими „академіками“ в столиці Західньої України?

Гм...

— Чи не думаєте ви, товариші,— звертається до нас т. Озерський,— що нам тут залишатися не випадає? Чи не думаєте ви, що...

— Так, ми вже дещо думаємо. Але ж ювілей...

— Який же ювілей може бути після такого...

— А що б товариші бажали на снідання? — запитує тимчасом товаришка Юльця і в такий спосіб намагається одволікти нашу увагу від тем суто політичних до більш приемних. Потім вона бере до вуст телефонну рурку і дуже хазяйновито гукає в неї.

Юльця (*в рурку*): Стефцю! Зроби дві кави й одно какао. Але зараз, і, Стефцю, я на мягку

О, мила дівчино! Здавалося, ніщо не могло розвеселити нас після таких новин, але оцей хазяйновитий тон, яким було замовлено „я на мягку“, примусив нас посміхнутися, глянути один на одного й зареготати...

— Ну й пощастило нам...

— Між іншим, де можна взяти, коли відходить поїзд на Берлін?

Тут я виступаю з рішучим протестом проти такого поспішного відступу. Будь-що-будь, ми мусимо залишитися бодай на день — до завтраго. Мусимо подивитися наслідки „культурного походу“ польської молоді...

Ми починаємо обговорювати цю тезу, і саме в цю хвилину до кімнати входить секретар консульства, тов. Садовський, з купою свіжих газет, польських і українських. Ми знайомимось і відразу ж засипаємо т. Садовського запитаннями, на які він не встигає відповідати.

14

Тоді ми беремо газети й читаємо їх дуже довго, поки не перечитуємо всіх шпальт під страшними наголовками:

„КРЕВ НА УЛИЦАХ ЛЬВОВА“.

„МІРОДАЙНА ФІРМА ПШИ ЗАКУПЕ ШНЕГОВЦУВ І КАЛОШИ МАРКІ ПЕПЕГЕ“.

„ДЕМОНСТРАЦІЄ УКРАЇНСЬКЕ“.

„ПРОВОКАЦІЄ ОБЩИХ АГЕНТУР“.

„КОМПРОМІТУЙОНЦИ ЗАМАХ НА ПОМНІК ОБРОНЬЦУВ ЛЬВОВА“.

„КРВАВЕ ДЕМОНСТРАЦІЄ НА ПЛ. ЮРА“.

„ЧЕНСТА ПАЛЬБА РЕВОЛЬВЕРОВА“

Всі польські газети — „ДЗЕННІК ЛЬВОВСКИ“, „СЛОВО ПОЛЬСЬКЕ“, „ХВІЛЯ“ — всі в один голос розповідають про обурливу провокацію українців і закордонних агентів, у наслідок яких польська академічна молодь змушена була, рятуючи національну честь, вийти на вулиці в числі до 1500 чол., як пише газета „Хвіля“, якій ми не можемо не вірити, чи то в числі до 3000 чоловіка, як пише газета „Слово Польське“, якій ми так само не маємо підстав не вірити, чи, нарешті, в числі 4000 чоловіка, що були на плацу Мар'яцкім, чому ми також

не вірити не можемо. Словом, польська молодь численними юрбами вийшла на вулиці й майдани і, провокована пострілами з натовпу українців, що саме справляли панахиду, і ранена пострілами цих, хоч і богомільних, одначе, як бачимо, єхидних шовіністів, змушена була подемонструвати трошки й зовсім мирно біля будинку редакції газети „Діло“, виголосити кілька промов на Мар'яцкім майдані тощо, а тимчасом „темні елементи“, скориставшись з нагоди, погромили українські культурні заклади, при чому їм шалено щастило: поліція ніяк не встигала наскочити саме під час погрому і все спізнювалась на кілька хвилин.

Отже нам стало трошки розвиднятися, але, щоб зовсім зрозуміти хід подій, ми мусимо простежити їх хронологічно.

Насамперед ми мусимо нагадати, що 1 листопада починалося свято 10-річчя негідності Панства Польського, а також свято оборони Львова. І ось чужоземні агенти через львівських українців починають свою ганебну провокацію. „СЛОВО ПОЛЬСЬКЕ“ з 3 листопада в статті PROWOKACJE OBCYCH AGENTUR з підзаголовком ZYWIOŁOWY ODRUCH MŁODZIEZY так дуже докладно й зворушливо розповідає нам про всі ці події: Провокація, розпочата вночі з середи на четвер, глибоко обурила ціле громадянство львівське, яке одначе заховувало цілковитий спокій. Лише тоді, мовляв, як зухвалі розбишаки влаштували в годинах пополудневих демонстраційний похід і на інтервенцію поліції одповіли, мовляв, киями, ножем і кулями, від яких шерег осіб дістав рани, молодь зареагувала бурхливим відрухом протесту. Через дві години після святоюрських авантур польська молодь урядила похід pod ruski dom akademicki przy ul. Supińskiego, де

її, мовляв, нахабно зустрінuto револьверними й карабіновими пострілами, що потягли шерег офір. Газета „SLOWO POLSKIE“ в інтересах істини зазначає, що польська молодь була, конешно, беззбройна, щождо поліції, то з її боку взагалі не пролунало жодного пострілу... Одначе, як же все це почалося?

Учора вночі, коло пів на другу, двоє невідомих одкопали два ступні в цоколі пам'ятника „Оброньцув Львова“ на Персенкувце і підклали під пам'ятник вибуховий набій, який пошкодив пам'ятник, на щастя, в незначній мірі. Доки з'явилися двоє вартових, нікого вже біля пам'ятника не було. Тоді один з вартових подався зателефонувати куди слід, а другий залишився на місці. Кількома хвилинами пізніше, аж як перший вартовий був уже далеченько, другий вартовий, що залишився біля пам'ятника, помітив кроків за двісті від пам'ятника дві постаті, що виносилися з темряви й тікали в напрямку до ліска Зубжицького. Вартовий перебіг їм дорогу і примусив їх зупинитися. Але на вигук вартового „Стій!“ злочинці, конешно, пустили в нього коло шести, конешно, пострілів, з яких один поранив вартового в пахву. Тут вони зникли в напрямку...

Але раніше, ніж сказати, в якому напрямку зникли провокатори, ми мусимо перевірити деякі твердження шановної редакції „Слова Польського“, якій ми не маємо жодних підстав не вірити.

Насамперед щодо пам'ятника. Газета „СНWІLА“, наприклад, подає точніші відомості: у підніжжя пам'ятника набій вижолобив невелику вирву. І оскільки ми віримо обом газетам однаково, то й цю „невелику вирву“ приймаємо з подякою, бо й вона, як бачимо, допомагає нам добратися до істини. Нарешті, газета

„DZIENNIK LWOWSKI“ в повідомленні під наголовком KOM-
PROMITUJACY ZAMACH NA POMNIK OBPCONCOW LWOWA W PER-
SENKOWCE твердить, що динамітовий набій жодної
шкоди пам'ятникові не завдав.

Ставлячись і до цієї газети з однаковою повагою, як
і до перших двох, ми приймаємо й її додаток з подякою,
адже й він також допомагає нам дійти істини, яка не
лише для Платона, а й для нас дорожча над усе.

Натуральне !

І ще доведеться на хвилинку затриматися на тих
пострілах, що їх пустили провокатори в груди варто-
вому й ранили його одним пострілом в пахву, як каже
„SLOWO POLSKIE“, або просто в ногу, як каже „DSIENNIK
LWOWSKI“. Отже цих пострілів було пущено провокато-
рами в груди вартовому коло шести, як повідомляє
„SLOWO POLSKIE“, або, „вірніше“, коло десяти, як
повідомляє „CHWILA“, або, „ще вірніше“, їх було незлічима
кількість і вартовий був формально засипаний тими
револьверними пострілами, як повідомляє „DZIENNIK
LWOWSKI“ (...„zasypyany został formalni strzalami rewol-
wegowymi“).

„Вияснивши“ таким чином усі неясні пункти нічного
злочину провокаторів, погодивши все, що здавалося
нам спочатку протиріччям, повернімось до злочинців,
що зникли в напрямку подвір'я полковника Снядов-
ського. Тут вони, значить, ізникли, а коли на гвалт
полковникових псів вийшов половий Цимбала, стрель-
нули три рази в нього й потім утекли.

Вони втекли, але цього мало.

Та сама рука, що допустилася варварського вчинку
на Персенкувце, накерувала ще й інших злочинців
в подвір'я Політехніки, де атраментом було обито
плиту з написом на пам'ятнику „Орлят“ (Orląt).

Але й атраменту їм мало! Учора вночі, користуючи з темряви, невідомі особи вивісили жовто-блакитні „фани“ на фасаді університетським при ул. Маршалковській, а також на Копцю Унії Любельської. Поліція о годині 5 зраня „усунула“ обидві „фани“.

І що ж? Усунула „фани“, а вони почепили на себе кокарди.

Протягом учорашнього дня по вулицях міста ходили демонстраційні групки осіб з небесно-жовтими кокардами.

(Як і належить „борцям“ за „українську ідею“).

ВЕЧІРНІ ДЕМОНСТРАЦІЇ

Закордонні агенти в провокаційній роботі, конешно, не обмежилися варварським замахом на пам'ятник Полегких на Персенкувце і зневаженням пам'ятника „Орлят“ в подвір'ї Політехники. Над вечір вони змобілізували свої полки, озброєні ножами, киями й револьверами, і, використавши набоженство в церкві святого Юра, підбурили юрбу й зформувавши на майдані того ж таки святого похід, при чому, співаючи цілком протипанствоваї пісні — „Не пора ляхові служити“, пішли вулицею Міцкевича до центру міста з метою провокувати публічність. А коли поліція під особистим керівництвом підінспектора Новодворського приступила до зліквідовання походу, то з-поза катедрального паркану, а також з юрби запукали в керунку поліції револьверні постріли...

Нечувано!

Чотири постріли, скеровані спеціально проти одного з вищих офіцерів поліції, схибили...

Так, ці чотири постріли на щастя схибили, але так сказати — нічого не сказати. Тому і в цьому випадкові

звернімось по допомогу до іншої газети, хоч „СЛОВУ ПОЛЬСЬКОМУ“ ми й не маємо жодних підстав не вірити. Отже візьмімо краще це місце з газети „ХВІЛЯ“, в якій воно, зберігаючи ту саму „правдивість“, згучить воістину патетично.

Отже візьмемо краще це місце з газети „ХВІЛЯ“:

„... градом куль обсипано одного з найвищих офіцерів поліції який чудом уникнув смерті...“

Ну, які ж можуть бути порівняння цих двох формул? Мусимо відразу визнати, що редакція „ХВІЛІ“ безперечно талановитіша від редакції „ПОЛЬСЬКОГО СЛОВА“, що ледве спромоглося на чотири постріли, які в нього просто схибили... Ніт, чудом урятувати пана підінспектора від граду куль — оце героїство! на це треба мати іскру від бога.

Таким чином ми посуваємось „благополучно“ далі.

Отже після того, як пан підінспектор чудом уникнув смерті і демонстрантів українських було розігнано, починає збиратися польська академічна молодь, яка оце допіру почула про криваві події на вулицях Львова.

15

Криваві події. Так, там була кров! Кров з-під копит кінної поліції, що врзалась у десятитисячну масу українців і почала топтати жінок і дітей.. Там були зойки тих, що падали в цій безглуздій кривавій мішанині. Там був стогін, плач, дикий розпач і кров, що обливала брук під свист сюрчків поліції...

Так, з мирної демонстрації ображений поліцай викресав криваві іскри, які потім погромщики затоптали патріотичним польським чоботом під свист і вигуки: „за Збруч русінське стадо!“

Але це не з польських газет.

Цього немає в жодній польській газеті. Я не можу навіть думати про це на території радянського консульства. І тому я давно вийшов з будинку й блукаю глухою вуличкою з розритим бруком і з зажуреними осінніми деревами.

Глухо стукає дерево. Гнів починає тиснути груди. До неможливого. Але я мушу повертатися на територію, де нас хоронить право екстериторіяльності. І чого йому треба, отому чоловікові в рудому капелюсі? Хіба я не можу ходити цією глухою вуличкою під зажуреними осінніми деревами і думати... ну, хоч би про те, що написано в польських газетах?..

Так. Здається краще повернутися в замок Конзуляту. Адже там ще недочитані польські газети.

Повернімось до них.

16

„Академіки“ рушили походом на ринок, при чому їх було чотири тисячі за одним свідченням, три тисячі за другим і півтори тисячі за третім, про що ми, зберігаючи цілий час абсолютну безсторонність, і згадуємо. Як би там не було, але національну честь було врятовано демонстрацією під „Ділом“ і в „Ділі“, звідки похід вирушив у напрямку вулиці Мохнацького, в кінці якої, на вулиці Супинського, міститься Український Академічний Дім, „це відоме огнисько махінацій закордонних агентур і антипанстових махінацій“. Назустріч молоді, цій же таки молоді, що сповнена шляхетних поривів (а не фашистських, як натякають деякі антипанстові ж таки елементи),— так назустріч цій сповненій шляхетних поривів молоді запукали знову ж таки револьверні й карабінові постріли.

Звідкіля вони пукали, стає перед нами прокляте питання! І стає воно саме тому, що ми боїмося, чи не зробить, буває, наш ласкавий читач такого висновку, ніби у Львові, столиці Західньої України, є українці-пролетарі, і що не тільки є, а що вони саме ото й надумалися проливати польську академічну кров. Боронь вас боже від такої політики, як боронить він до цього часу мене й боронитиме, сподіваюся, аж до кінця подорожі. Як мога далі від політики — ось та девіза, що її мусить прийняти письменник, виїжджаючи за межі радянської держави. Значить, боронь вас боже подумати. Але як же тоді розв'язується прокляте питання?

Воно розв'язується в той спосіб, що покищо з карабінів пукають українські націоналісти, фашисти, провокатори польського гатунку етцетера. А хто вкладає в їхні руки ножі, киї і револьвери, в уста „антипанствові“ слова і в груди ненависть? Не будемо елементарні... Отже подалі від такої політики, шановний читачу, від такої політики і від таких сутичок, в яких, як той дядько казав, „обоє рябоє“... Якщо ж ви думаєте у цей момент про західньо-українських робітників і селян, які ніби то зовсім інакше розв'язуватимуть справу національного і політичного визволення, то я мушу відійти від вас і стати осторонь, не підтримуючи й не заперечуючи вашої думки, стати осторонь тому, що подорожую тільки з культурно-науковою метою і не можу встрявати ні в яку політику.

Таким чином ми наблизилися разом з „надійною“ польською молоддю до Українського Академічного Дому на вулиці Сипинського і можемо подивитися, як ця симпатична молодь битиме вікна, вивалюватиме

брами, трощитиме все на своїй путі, увірветься в середину дому й погромить там усе, що дозволено в таких випадках громити.

Побивши по дорозі вікна у приватній українській жіночій гімназії, панські погромщики уже придбали таким чином хоч невеличкий досвід. Отже тепер їх не зупинить те, що українські студенти, які живуть в Академічному Домі, саме в цей час вечеряють і не мають жодної охоти, щоб їх громили... і коли напівзруйнований будинок сповнять зойки ранених, тоді з'явиться польська поліція, на жаль... трошки запізно. Одначе вона вплине на „демонстрантів“ і примусить їх відійти від Академічного Дому. Вони відійдуть знов до будинку „Просвіти“, виломлять там усі двері в першому поверсі, всі вікна з рямами, знищать величезні звої паперу, що належать друкарні, поб'ють і потрощать ротаційну машину й інші друкарські машини й посиплють їх рукописами, що літатимуть на вітрі, як голуби миру. На першому ж поверсі погромщики знищать палітурню „Просвіти“; всі книжки й папери, що в ній лежать, захурчять на вулицю, вилітаючи в розбиті вікна. Якщо трапляться старовинні рукописи, власність національного музею, то й вони безслідно зникнуть. Якщо ж там буде в помешканні управителя жива людина, дівчина Михайлина Філясівна, то її викинуть на брук і вона обіллє своєю кров'ю холодне каміння...

А втім, обережність і тут підказує нам не підглядати й не вмішуватись у внутрішні справи панствові... Одійдім, щоб не бачити, як помирає в шпиталі безневинна дівчина Михайлина!

Зате ми цілком спокійно можемо вислухати резолюції, що їх ухвалює польська молодь на Мар'яцкім майдані.

„Молодь академічна, зібрана в числі 4000 чоловіка в день першого листопада, стверджує, що на всякий гвалт гвалтом потрапить відповіді“.

Це поперше.

А подруге :

— Молодь вимагає від уряду ліквідації всяких антипанстових, інакше кажучи — українських організацій, як от „Луги“, „Січ“ і всілякі „українські“ товариства академічні, що мають на меті виключно „антидержавну роботу“.

17

Вечір давно пройшов вулицями Львова, і тоді, о 9-тій годині, група демонстрантів, або погромщиків, як називають їх єхидні антипанстові елементи, група молодих погромщиків прийшла до редакції „Діла“ й артистично розстрожила ротаційні машини й лінотипи, викинула їх на вулицю й посипала рукописами та іншими паперами, що крутилися в повітрі, як голуби мира...

Вечір сьв електрикою, і впевнені поліцаї оберігали спокій на вулицях міста. Саме в цей час на вулицях Руській, Блахарській, Підвальній, де переважно містяться друкарні українських часописів та різні українські інституції, літали паперові голуби, дзвеніли розбивані вікна, стогнало залізо... Коли шибки в багатьох помешканнях на Руській вулиці, також на Підвалі 7, в будинку „Дністра“ було вибито, друкарню „Діла“ знищено, крамниці „Маслосоюзу“ в цілому місті зруйновано, дрібніші справи пороблено, тоді „демонстранти“ приставили драбину до будинку друкарні „москвофілів“ „Ставропігії“, що на майдані Домініканським, і зробили й тут усе, що „слід було“ зробити.

В такий самий спосіб розбито й висаджено вікна в будинках українців - адвокатів тощо.

І тут дійшла черга до секретаріату УНДО, що на вулиці Костюшка. Сердешна партія! Вона вже мало була не договорилася з фашистами, а тут погром. Сердешній партії також вищербили кілька шибок і, голівне, не тільки скаламутили той блаженний спокій травлення, в якому вона перебувала, не зважаючи на голодне урчання кишок того ж таки західньо - українського пролетаря й селянина, а ще й перервали метушню договорів з Пилсудським. Отже УНДО перекапустили справу, але я певен — це не турбує вас, шановний читачу, бо ви ж прекрасно знаєте, що є на світі „щасливі“ партії, яких зобідити не дасть буржуазія, аж доки вона сама існує. УНДО ще матиме час поторгуватися з фашистською буржуазією Польщі...

18

Хвала богові, ми покінчили з газетами, сприймаючи їх під кінець уже по - своїйму. Ми довідалися з них про все, що нас цікавило, і тепер могли б узяти в руки олівці й підрахувати ті сотні тисяч злотих, що в них, може, вкладається вартість погромленого й побитого; ті сотні тисяч злотих, що, родившись свого часу із мозолів робітника й селянина, потрапили пізніше до кооперативного „Маслосоюзу“, чи до „Прогресу“, чи до редакції „Діла“, чи, нарешті, і до самого секретаріату УНДО, і оце на наших очах розвіялись, як дим, як пара з вуст наших соплеменників, що молилися в церкві Юра...

Але ми не хочемо цього робити. Себто ми не хочемо займатися арифметикою. Адже в природі ніщо зникнути не може... Тільки все набирає з часом

інших форм... Отже... Кров виступить із каменя...

А втім, ми ж домовилися не робити ніяких висновків.

19

— Як би нам дістати квитки на Берлін, товаришу Садовський?

— Хіба ви так скоро хочете залишити Львів?

— Хоч би й цієї хвилини.

— Ну, це вже надто. Небезпеки ніякої немає...

Та ми чуємо, що його устами говорить увічливість, бажання дати спочинок гостям хоч на день, що хочете, тільки не рація. Він запевняє нас, що поліція встановила вже абсолютний спокій, що вона ні в якому разі не припустить надалі нічого подібного; що сталося це вчора просто в такий короткий термін, в який поліція, при всьому бажанні, не могла встигнути не припустити демонстрації. Словом, ми перекоонуємося, що він говорить дипломатичною мовою.

Але в цю хвилю до кімнати увіходить віце-консул т. Григор'їв. Ми встаємо й вітаємось. Ми тиснемо один одному руки й приємно посміхаємось, ніби у всіх нас на серці цвітуть кущі троянд і в них співають солов'ї.

— А-а! ну, як?..

— Дуже добре, дуже добре...

— Але ювілей академіка Студинського...

— Так. Ювілей відкладено. Про це надруковано в газетах,— спокійно говорить віце-консул.— Одначе, товариші мусять тимчасом поснідати.

Я вже згадував про хазяйновиту товаришку Юльцю. Звичайно, в неї вже все готове і вона навіть сердиться, що товариші не йдуть.

Я переглядаю книжки в книжкових шахвах і з великою приємністю констатую, що тут є майже все, що

виходить у наших видавництвах з поля української художньої літератури. Особливо тут, саме тут, у Львові, на тому психологічному тлі, що утворилося під впливом згадуваних подій, я відчув гостру, неможливо гостру й пекучу радість за Радянську Україну, за все, що вона здобула, за її щоденний поступ, за її, за наш казковий розвиток і розквіт, за нашу славу, запашну боротьбу!

Думкою я стиснув руку Георгові Федоровичу Лапчинському за те, що зібрав у себе в шахах стільки книжок.

Повз вікно пройшов чоловік у рудому капелюсі і зник за рогом. Хвилин за п'ять він знов пройшов. Певне, мав тут якусь справу, бо й після того я бачив його недалеко від нас...

20

Ми ухвалили залишитися до завтрього. Квитки до Берліна вже лежать у нас у кишенях, завтра ранком, о десятій, ми виїдемо, а покищо можна сісти на таксі й об'їхати місто, подивитися столицю Західної України, хоч з вікна автомобіля, коли блукати її вулицями пішки, заходити в ті місця, що ми їх згадували раніше, не зовсім безпечно й не зовсім зручно людям з Радянської України.

— Отже, везіть нас, пане шофере, на вулицю Суринського! везіть до церкви Юра! везіть на Мар'яцький майдан до пам'ятника Міцкевічу, де вчора звучали промови тих, що вважають себе за гідних нащадків цього великого поета... Везіть, і як мога швидше!

І ми їхали швидко. Вітер свистів у вуха, але в очі встигало настрівати бите шкло й цурпалля з рям, що лежали на пішоходах, підметені під стіни мов після бурі й граду.

Віяло холодним протягом з вибитих дверей, з пошматованих ран жалузї...

— Везіть, пане шофере, везіть як мога швидше!..

Адже колись гонець татарського хана летів тут на скаженому коні, і гонець київського князя перетинав йому шлях. Обом їм грала дика степова кров, і їхні зуби стискалися й скриготіли дужче, ніж зуби шестерні вашого елегантного таксі.

— Везіть же, пане шофере, везіть як мога швидше!

І, хоч би ви летіли швидше од вітру, ми все одно помічаємо кожную українську вивіску, кожную літеру з неї над дверима крамнички, склепу чи спілки. Помічаємо, як жалку трісочку, закинуту в море польських вивісок, костьолів і пам'ятників. Помічаємо! ще гостріше й ще більше потрясає нас ця жалка вивіска, бо вона самотна в столиці Західньої України, з якої так уперто й так самовпевнено роблять Львув, яку так страшно полонізують!..

Не спиняйтесь біля церкви Юра, щоб дати нам можливість вивчити на ній рококо. Не показуйте на „церкев волоску“, бо її ренесанс так само нас не цікавить у цю трагічну хвилину. Мимо! мимо костьолу Бернардинового з львівським барокком. Мимо Кармелітанек з емпіром! Неоренесанс, модернізм, кам'яниці на Галицькім майдані!

Мимо...

— Везіть як мога швидше...

Не зачепіть лише отого обідраного й голодного західньо-українського „газду“, що з таким переляканим виглядом прищулився до муру з своїми жалкими коненятами, запряженими в драбиння. Що й казати, хлоп, не знає де стати й не вмє поводитися в столиці. Але мимо, не зачіпайте його! То, мабуть,

його халупка мелькала нам у вікно вагона, скривлена, стара й обшарпана, як старчиха... Не зачіпайте його. Може, він приїхав купити трохи соли, щоб не було так гірко жити...

— Далі, пане шофере! А може — товаришу?

Далі...

В „Театре Велькем“ іде увечері весела оперета „Дама таємніча“. Ні, дякуємо, ми не будемо зараз брати квитків. Ми не знаємо, чи й буде настрій. Покищо? Та покищо немає...

Покищо вітер роздмухує в грудях тоскне полум'я. І хочеться летіти через кам'яниці й майдани, через костьоли, церкви й високі замки... Над містом, над полем... Над Західньою Україною.

— Пускайте третім погоном ваше елегантне таксі! Тільки... тільки не зачепіть отого обідраного „газду“, що так жалко прищулився з своїми коненятами...

21

Копець Унії Любельської.

Яка висока гора! На такій горі червоний прапор горів би прекрасно високо.

А втім, львівські жовтоблакитники потайки, вночі, як злодії, спробували почепити тут свою жовтоблакитну „фану“. Вона не дочекалася навіть дня: поліція о п'ятій годині її „усунула“... і нікого не було при ній охочого захистити її... Герої жовтоблакитної фани... не великі герої!

Копець Унії Любельської.

Яка висока гора! На такій горі червоний прапор горів би прекрасно високо.

І от ми сходимо на цю високу гору, описуючи круг неї безконечні спіралі. Ми ступаємо на землю,

привезену з цілої Польщі сюди, у Львів, на Західню Україну, 1869 року, коли почали були насипати цей славнозвісний копець. З усіх кінців Польщі лягло тут по жмені польської землі і навіть з могил Міцкевича, Словацького й Князевіча...

Хто ж скаже після цього, що Львів не польське місто?.. Хто сміє це сказати, коли вигляд на Львів із цього копця не має собі рівного в цілій Польщі?

Місто лежить перед нами спокійне, прекрасне. Ми навіть бачимо ті будинки, під стінами яких — бите скло й цурпалля з рям. А он — ратуша. Ось перед нами Латинська катедра, он Домініканський костьол. А он, аж ген далеко — дим з фабричного комина.

Так ми довго стоїмо на високій горі, замислившись над тим, що робиться там, унизу, і там, за гранями міста — в степах, звідки мріють нам далекі Стрийські Бескиди...

Ми стоїмо довго, аж поки вечір виходить з темно-бронзового парку й починає вкутувати гору своїм химерним плащем.

Тоді ми повертаємось до таксі і знову їдемо містом.

Вогні горять рясними гронами...

Кажуть, що сьогодні в трамваї одна дівчина наплювала польському студентові в обличчя за те, що він вихвалявся голосно, як вони били українців і як, мовляв, битимуть ще. Дівчина схопилася з місця, спалахнула як полум'я і... плюнула студентові в обличчя. Доки він отямився й замахнувся, щоб ударити її, вона зникла з вагону

Вогні горять рясними гронами...

Хотілося б побачитись з українськими письменниками: Василем Бобинським, Петром Козланюком і з іншими. Але як, де, в який спосіб? Це зовсім не так

легко. Адже ми з Радянської України... Хотілося розпитати, як їм працюється, коли виходить чергове число їхніх героїчних „Вікон“, чи одержують вони хоч частку з нашої літератури.

Тимчасом ми приїздимо до свого помешкання й вирішуємо таки одвідати театр. Віце-консул ласкаво турбується про квитки, які дістати зараз не легко, бо в театрі гастролює ляльковий театр „Пікколі“, крім того, що на початку ми побачимо „Даму таємнічу“.

Дирекція театру ласкаво йде назустріч проханню віце-консула і, таким чином, о 8-й годині ми їдем, до Великого театру.

Я не хочу ображати польських артистів і артисток. Всі вони хороше грають і нічого собі співають. Та я й не міг би образити, бо я не театральний критик, а того, що говорив наш фахівець, не хочу повторювати. Хай він краще сам десь напише, якщо вважає це за потрібне. Я ж тільки хочу сказати, що на Радянській Україні співають багато краще. Зате ляльки так артистично підсакували й робили гімнастичні вправи, а службовці цього лялькового театру так не підроблено широко й так майстерньо виконували за них арії з Севільського цирюльника й неаполітанську тарантеллу Фунікулі-Фуніколя, що можна було нарешті пробачити їхнім колегам „Даму таємнічу“ і слухати й дивитися на ляльок зі справжнім захопленням.

Я настроївся ще краще, коли підчас антракту зустрів таки в фойє письменника Петра Козланюка, з яким ми випили в буфеті лімонаду й викурили пару цигарок у дружній розмові. Я довідався, що „Вікна“ виходять незабаром подвійним номером і що їм взагалі працюється „дуже добре“. Так добре й легко, що...

Словом, дуже добре й дуже легко...

Літератури нашої вони майже не дістають, бо рідко - рідко хто з авторів догадається надіслати свою нову книжку, чи редактор свіжий номер свого журналу. Отже справу, таким чином, ще більш „полегшується“.

При виході з театру я мав щастя познайомитись якось із паном редактором „Діла“, але на його обличчі виразу щасливого не прочитав. А втім, відношу це на рахунок панахиди в церкві св. Юра...

22

Ранком 4-го листопада я востаннє дивився на Львів, на його гінкі, вузьенькі вулиці, на кляштори й пам'ятники. Соняшний ранок палав на золотому листі дерев. Робітники брукували вулицю. Молодь, у зелених круглих картузиках з колосальними козирками, йшла до гімназій і до університету.

З кляштора вийшов чоловік, в якому я пізнав того самого, що проходив повз вікна Консульства. Він був у рудому капелюсі. Я хотів зупинитися біля робітників, що брукували вулицю, і прикурити цигарку. Але подумав, кинув цигарку і пішов збиратися в дорогу.

Ми виїхали об 11-й годині вдень.

У вагоні другої кляси було таке страшенне „пшеповненне“, що ми ніяк не могли знайти собі місця. Тоді провідник дозволив нам зайняти купе першої кляси в тому самому вагоні, доплативши, звичайно, ріжницю. Це вперше в житті я, та, певне, й мої товариші, їхали в купе першої кляси. Ми стали центром загальної уваги і, мабуть, заздрощів. Особливо після того, як цілий вагон довідався, що ми українці...

Був досить теплий, хоч трохи й хмарний день. Власне, він не був хмарний, але вигляд сірих і вбогих

халуп, що стоять занедбані і безнадійні в галицьких полях, утворював цей хмарний настрій.

А краєвиди, подібні до полтавських та київських, переносили наші думки туди, за радянський кордон, на Велику Україну, де хазяйновито біліють хати, причепурені рукою господині, що, може, являється разом і членом сільради, або товариства ліквідації неписьменности. Взагалі треба сказати, що на чужині лізуть у голову найнесподіваніші думки...

У чверть на другу ми проїхали Пжемишль.

А далі —

Ярґслав,

Пжеворск,

Тарнув,

Краков...

Чомусь, як проїздили Пжемишль, передо мною встали примари імперіялізму, здалося, ніби це часи минулої світової війни, і стало страшно. Може, це вплинув вигляд польських офіцерів, яких так багато скрізь, на кожному вокзалі; може, те, що вони кудись їдуть, їх провожають, вони прощаються з жінками, часом і з дітьми, довгі шаблі тягнуться й б'ються об ноги, об камінь, а чотирикутні конфедератки, поділені діагоналями кантів на трикутники, мов військові мапи, звисають із голів і підіймаються од вітру... Може, все це разом...

Не знаю. Тільки знаю, що стає тривожно. І тривожно цілий час, доки ідеш польською територією. Здається, що тебе чекають найнесподіваніші несподіванки...

І оте страшенне, просто неймовірне „пшеповненне“ в вагоні — ще більше нагадує війну.

Ніч.

Але ми не спимо..
Ми чекаємо німецького кордону.
З годинниками в руках...

23

Ми чекаємо його з годинниками в руках, і наше нетерпіння зростає швидше, ніж летить до кордону поїзд.

Німеччино!..

Але краще утриматися від патосу.

До вагону знову заходить пан польський жандар. Ми віддаємо йому пашпорти. Він проглядає польські візи і ставить на них штамп.

Кінець.

Тепер ми не маємо права ступити ані кроку назад — на польську територію, хоч би, мовляв, і було у нас таке велике бажання...

Поїзд шкварчить колесами — затамовує хід. Ми кілька разів уже схоплювались і знову сідали. Ми знову схоплюємось. Відчиняєм вікно...

— Іст дас шон Бойтен?* — гукає в нього наш театральний професор, якого ми з радости прозвали дер Йона дас Шевченко. Він не ображається. Навпаки він ще енергійніш питає:

— Заген зі маль, іст дас шон Бойтен? Дейче гренц?***

Тоді ми чуємо звідти, з перону, впевнений і дужий голос німецького залізничника:

— Jawohl! Das ist Deutschland!***

І ми ледве встигли підняти кришки наших чемоданів, щоб дати можливість представникові німецького

Це вже Бойтен?

Скажіть, це вже Бойтен? Німецький кордон?

*** Атож! Це Німеччина.

контролю глянути туди одним оком (більше він⁵ не вимагав) та показати пашпорти. І в ту саму мить були вже на пероні, де зразу ж почали знайомство з виробами ковбасної промисловости. Даруй, Німеччино, але ми, поперше, були голодні, а подруге — ковбаски на Бойтені неймовірно смачні, а пиво — неймовірно приємне.

„Вечеря на ст. Бойтен 1 марка 50 пфеннізів“. Записав я собі до бльоку.

І от—веселе й бадьоре сонце встало над полями Німеччини. Молода пшениця внизу, на рівній землі, густа, як щітка, і повна зелених соків, а над нею вгорі листопадовий вітер повільно котить круті яблука диму з фабричних димарів.

Вогнетривалі будинки рясних німецьких селищ горять, виблискують загостреною черепицею покрівель. До них біжать дроти, а дротами ллється голуба електрика.

Ах, я б не повірив нікому в світі, я поставив би в заклад усі свої сюжети до нових оповідань, якби знайшовся хтось охочий грати на цей непевний товар, я все одно не повірив би навіть людям з авторитетом. нікому, хто б мені не казав, що я побачу тут на полях, над якими вітер повільно котить круті яблука з фабричних димарів, а дротами, як нам розповідали, біжить голуба електрика, що я побачу тут симпатичну круторогу силу, оспівану чумаками й іншими поетами моєї романтичної країни.

І я б програв.

Бо он край ниви сіріє облізлими ребрами цілком незаможницька грабарка, під нею — клуночок і якась одежина, як і годиться в полі. Хазяїн оре поле „трактором“ на дві кінські сили... А он і симпатична рогата сила, двоє справжніх волів, на які дивлячись, я думаю про те, що з наших чумаків були колись добрі таки куркулі.

Воли, що так звеселили моє серце, належали, як видно, доброму хазяїнові. Він розвозив ними гній і розкидав його купками по ниві, цілком певний і цілком спокійний за свої двісті пудів, що вродяться тут, на вгноєному ґрунті.

„Що робить техніка! Для неї немає недосяжного“ — подумав я і згадав нашого українського дядька, що в подібних випадках цілком слушно, як запевняє Остап Вишня, каже

— Земля оброботки потребує...

Так каже наш український дядько, чухає потилицю і, як запевняє Остап Вишня, на тому справа і кінчається.

„До чого все таки доходить техніка“ — думаю я ще раз. Але тут мені влітає до голови нова нагла думка: „А що, як то, бува, не воли, а корови!“

Одначе це справи не змінює, і на цьому я заспокоююсь.

Я дихаю повітрям, насиченим пахучою сосною, мій зір потонув у ліску з срібногрудих берез, поважних дубів і лип. І знову чомусь кожна гілка нагадує Україну. Чи, може, то від підсвідомого настановлення на постійні порівняння?

І раптом — переключка на легкий транспорт: сотні з півтори гумових кіл, переважно червона гума, а всередині мерехтить сталевим промінням ясна мережка дротиків. Це робітники виїхали на роботу до колії і

ото їхні велосипеди стоять обабіч. Вони сплелися нікельованими рулями і спочивають під парканом, щоб за кілька годин покотитись один за одним рівною стежкою між двома рядами дерев. Їхні рулі нагадують упокорені волячі роги, модернізовані від сучасної цивілізації, витончені й упосліджені...

До речі, промайнула ст. Сорау.

Краєвиди на якийсь час різко змінюються. Ліси густішають. Хвойні ліси замислено пливають химерною орбітою. Де-не-де з їхньої зелені блисне жовта верхівка листвяного дерева, а частіше підноситься стрункий комин фабрики чи заводу.

А далі знову рівні квадрати полів, простелені, мов велетенські зелені скатерті, між гаями.

2

Фюрстенвальде...

Князівський ліс.

Може тіні предків останнього князя виходять на темний обрій зустрічати вечірню зорю?..

Ні, це звичайна станція, від якої вже недалеко до Берліну. Отже тут, на порозі Фюрстенвальде, сонце підбилося вже геть високо. Начальник станції тримає поїзд не більше як одну хвилину, потім підносить руку з маленьким іграшковим семафором, натискує пальцем на маленьку пружинку, і той семафор засвічується зеленим вогником. Машиністові більше нічого й не треба. Він легко й еластично пускає поїзд, і ми вже далеко за Фюрстенвальде, ми вже закурили німецькі цигарети й пускаємо пахучий димок.

— А скажіть, будь ласка, вокзал на Фрідріхштрассе в Берліні — це буде який вокзал по порядку, перший чи другий? — питає товариш Шевченко.

— Третій,— коротко відповідає йому громадянин з шовковою хусточкою в горішній кишені піджака.

— Ага, третій. Он як. Значить — третій. А нам, здається, говорили, що другий чи нібито аж четвертий.

— Ні, третій.

— Ага, в такому разі ми вам дуже вдячні. Значить, третій... І це вже напевне?

— Так, це вже цілком, можна сказати, напевне.

— І, значить, коли ми хочемо встати саме на Фрідріхштрасе, то ми мусимо встати саме на третій зупинці, цебто — коли поїзд, в'їхавши в Берлін, зупиниться аж втретє, і от саме аж тоді ми й мусимо встати, коли волиємо на Фрідріхштрасе...

— Так, ви це правильно собі уявляєте,— трохи дивуючись, відповідає громадянин.

— У такому разі ми вам дуже вдячні. Пробачте, що потурбували. Але ми тепер з певністю можемо вставати на третій зупинці, що й буде саме, з вашої ласкавої інформації, потрібний нам Бангоф Фрідріхштрасе... Ми вам дуже вдячні. Пробачте, що потурбували...

— Дуже прошу,— відповідає громадянин, ще більше дивуючись.

Та наш театральний фахівець так і не відкрив йому свого секрета. Я думаю, що він просто вправлявся в німецькій мові...

3

Бангоф Фрідріхштрасе або Вокзал на вулиці Фрідріха — це й є той вокзал, що з нього ми справді таки виходимо на вулицю Фрідріха і, таким чином, з вагону потрапляємо просто на одну з найцікавіших вулиць Берліну.

Берлінські вулиці !..

Треба сказати: „Ах, берлінські вулиці!..“

Одначе, я утримаюсь від „аху“.

Я скажу це саме „ах“ десь іншим разом, а зараз мене страшенно зацікавили он ті два швайцари в червоних лівреях.

Один із них стоїть у вікні магазина. В одній руці він тримає величезну ручку „Паркер“, якою, мабуть, можна було б написати хоч який роман „чебрець-зілля“, „нудьгу“, „нудоту“ і таке інше, навіть не підливаючи атраменту. Лівою рукою він підіймає свого блискучого циліндра. Разом із тим він кланяється вам, коли ви проходите повз вікно.

Другий швайцар — стоїть на дверях „Танц-кафе“. Монументальна постать, закам'яніла в олімпійській величі, байдужа до всього, що робиться на цьому грішному світі, навіть не далі, як за її власними плечима; ця постать ворушить тільки губами й жувальними м'язами, себто — вона запрошує до кафе, де танцюють „schöne Frauen“, ці, за висловами старої російської літератури, „милые, но безусловно падшие создания“.

Я зупиняюся перед обома швайцарами.

Довго і філософічно я споглядаю обидві постаті і нарешті доходжу несподіваного висновку: одна з них — дерев'яна! Себто вони обидві дерев'яні, але одна — із справжнього дерева, і саме не та, що на дверях кафе, як подумав я спочатку, а та, що з ручкою „Паркер“ у вікні фешенебельного магазина.

Сконстатувавши цю основну різницю між двома швайцарами, я озираюся навколо і бачу, що мої товариші десь попливли вже вздовж Фрідріхштрасе у напрямку до Унтер ден Лінден, де в будинкові № 7 міститься радянське повноважне представництво.

Я поспішаю за ними, обминаючи інваліда імперіялістичної війни, що, цілком пристойно вбраний, іде на

возикові, якого він рухає сам, власними руками, бо ж йому відірвало на війні тільки ноги...

„Але чудовий возик!—встигаю подумати я.—Унас так не вміють. У нас як інвалід, то його неодмінно й відразу помітиш, бо він ходить або животом, зашитим у шкіру, або коліньми, також зашитими в шкіру. А вже тут — техніка! Чудовий возик... і головне — все пристойне... Європа!“

Тут я помічаю зелений сигнал на розі Фрідріхштрасе та Унтер ден Лінден. Автомобілі, таксі, мотоциклети, велосипеди й двоповерхові омнібуси зашеретували вулицю й зупинилися на півхвилини, щоб дати можливість вулиці Фрідріха перехлюпнути свою хвилю через асфальт Унтер ден Лінден.

Саме з цією хвилиною перепливаю і я.

Ми йдемо до радянського представництва. До „Гаркребо“. До готелю „Schmidts Hotel Berliner Hof“, де з нас правлять великі гроші за маленьку кімнату. Ми не бажаємо платити великі гроші за маленьку кімнату.

Що ж нам робити?

Треба зайти в оцей льокаль пообідати. Так ми й робимо. Ми спускаємося сходами в долину, заходимо в льокаль і кажемо:

— Гер обер! Шпайзекарту*.

Гер обер, заввишки як дзвіниця, радіотрубним голосом відповідає нам „біте, майне геррен“** і подає нам все, що ми бажаємо. Отже за маленькі гроші ми дістаємо велику порцію картоплі і шматок м'яса, а за окремі тридцять пфенігів — кухоль пива. Хліба до обіду не дають. Зате розмову з інтернаціональним спортсменом Вітебської губернії, що об'їхав на мотоциклі

* Пане офіціанте! Карту страв.

Прошу, мої панове.

цілий світ і зараз уже не має жадної вільної цяточки ні на грудях, ні на животі, ні на спині, щоб причепити ще хоч одну медаль,— розмову з цим знаменитим спортсменом ми маємо цілком дурно.

— Гаспада!— каже знаменитий спортсмен.— Гаспада, я слишу— ви аттуда. Прекрасний рускій народ. Я живу здесь рядом в гасніце „Ріга“, две маркі в день. Но, действительно, прекрасний рускій народ. Вот, я наприклад, аб'ехал двадцать шесть гасударств, нахажуся в двадцать седьмом і еду сейчас в двадцать девятое...

Нам здалась ця постать загадковою. Бо як можна, об'їхавши двадцять сім держав, хоч би й на мотоциклі, хоч би й, нарешті, з медалями та жетонами, їхати відразу в двадцять дев'яту, не відвідавши спочатку двадцять восьмої? Ні, тут щось не так,— рішили ми і вийшли з льокаля.

Вийшли ми знову на вулицю. І що ж нам далі робити? Далі нам варто згадати, що на Ельзасерштрассе 47-48 є пансіон фрау Крайенбрінг, де зупинялося вже немало славних представників українського мистецтва. Бас Паторжинський, сопрано Сокіл і тенор Середа жили саме в пансіоні фрау Крайенбрінг. Щож до представників тієї скромної галузі нашої культури, до якої причетний і я, себто — літератури, то Володимир Коряк та Іван Ле живуть у тому пансіоні й зараз.

Отже нам варто тільки про це згадати, сісти в омнібус № 5, купити за двадцять „феників“ квитка і доїхати до рогу Шосештрассе та Ельзасерштрассе.

Ми так і робимо.

За кілька хвилин ми вже сидимо в їдальні-вітальні нашого пансіону і дістаємо першу порцію розмови нашої фрау, жінчини поважної віком і м'якої серцем.

Вона висловлює своє політичне сredo, і ми його весело приймаємо до уваги. Насамперед вона визначає останнього імператора колишньої російської імперії, як шнапсгендляр (Schnapshändler*) і нічого не має проти того факту, що зараз у нас радянська влада... Така лояльність до нас дуже нас зворушує, і ми остаточно запитуємо фрау:

— Значиться, шість марок за добу?

— Так, так. Ви будете наче у себе дома. Ніде ви не почуватимете себе спокійніше.

Ми залишаємося. Шість марок за кімнату, сніданок, обід і чай увечері. Ми, звичайно, залишаємось.

Так щасливо кінчився день 5 листопада 1928 року.

Але ні т. Володимира Коряка, ні т. Івана Ле я не побачив тут. Вони виїхали до Бремена та до Дельменгорсту. Мені прикро було про це довідатись, але для читачів журналу „Гарт“ цей їхній від'їзд безперечно на руку, бо Іван Ле саме там писатиме своє оповідання на дельменгорстським матеріалі, оповідання, що з'явиться безперечно на сторінках журналу „Гарт“**.

4

Другого дня, 6 листопада, напередодні 7 листопада, я мріяв про ті огні й знамена, що горітимуть завтра на вулицях Харкова, і про ті великі юрби народу, що завтра zalиватимуть вулиці радісним — „Слава!“

Я стояв на мості біля вокзалу Фрідріхштрассе, дивився в темну, в'юнку воду Шпрее, над якою тривожно літали чайки. Осінній вітер знущався над моїм тоненьким

* Горілчаний гендляр.

** Автор не помилився. Оповідання Івана Ле, під назвою „Отець Вергун“, справді видруковано в № 2 журналу „Гарт“ за 1929 рік.

пальтом. Проте я не помічав його. Чайки кружляли над головами юрби, що завжди стояла тут і кидала у воду шматочки бутербродів. Птахи підхоплювали крихти в повітрі, а сміливіші виривали бутерброди просто з рук.

Було холодно. Пругкий і радісний настрій. Чудно якось: незнайоме місто: щоб найти вулицю, мушиш розгортати плян, коли не хочеш розпитуватись у перехожих, полісменів, кондукторів, газетярів. Місто — велетень і в його мільйонах людей ти, як маленька порошинка, ти невідома постать серед тисячі тисяч невідомих. Вони пливуть повз тебе асфальтованими пішоходами, мчать у моторах, повз тебе і над тобою гримлять вагончики... Ти спускаєшся під землю — і там тисяча тисяч невідомих пролітають в електричних вагонах. Вони з'являються з темного тунеля і зникають у темний тунель... Ти сідаєш із ними і теж виходиш десь за десятки кілометрів. Виходиш десь у північній частині міста і, ніби в казці, зникли перед тобою чарівні реклями на гомінких хвилях електрики. Зникли. Немає. Порожньою вулицею гулко цокають кроки. Ліхтарі на низеньких стовпах, убогі ліхтарі, стережуть супокій глухих кварталів...

Було холодно. Пругкий і радісний настрій. Цілий день такий настрій.

Увечері я ще раз уважно перечитав оголошення в „Роте Фане“. Там стояло:

Вівторок, 6 листопада.

11 округа, Шенеберг — Фріденану. О 20 годині, Липовий парк, Гауптштрассе, 13. Тов. Марта Арендзее, член Райхстагу, говорить про „11 років російської революції — 10 років німецької республіки“. Рецитації, світляні картини. Вхід вільний.

Середа, 7 листопада.

3 округа. Веддінг. Великі відкриті збори в Фарусзелен 1, Мюллерштрассе. Початок 19-30. Перед тим демонстрація, збиратися 18-30, Леопольдплянц.

Далі — четверта, дванадцята, сімнадцята, вісімнадцята, двадцята округи... Штеглиць, Ліхтенберг, Вайсензее, Райнікендорф... Скрізь по всіх безцирках — збори, виступи, свята...

Я ще раз уважно перечитав. Потім почав за допомогою „зухера“ шукати на пляні Берліну Гауптштрассе. І знайшов її на IV лінії, під цифрою 28, літера „z“.

5

На воротах — у середині подвір'я — мене зустріли дві жінки. Це були робітниці з якоїсь фабрики. Одна — ще зовсім молоде дівча, а друга — уже виснажена, літня жінка. Вітер розкидав їм поли й волосся на непокритих головах. В одній руці кожна з них тримала жмуток паперів, а другою намагалася як-найзручніше приладнати поли, боронячи їх од вітру. Вони жваво про щось розмовляли, та, як тільки я зовсім наблизився до воріт, вони обидві замовкли.

— Будь ласка, де вхід? — запитав я.

— А вам куди? — спитала жінка. Дівчина ж додала:

— На свято?

— Атож, — відповів я. — Чи не будете ласкаві показати мені, де саме тут будуть збори?

— Просто й ліворуч.

І жінка, показавши рукою на низенький „гартенгауз“, дала мені один папірець із тих, що вона тримала в лівій руці. Я одійшов два кроки і, розгорнувши його на світлі, почав читати:

Arbeiterin!
Hausfrauen!

Kommt
zur

Revolutionskundgebung!

Am Dienstag, den 6. Nov. 28. abends 8 Uhr

im Lindenpark Hauptstr. 13

Reichstagsabgeord: Gen. Arndsee spricht über

11 Jahre russ. Revolution

10 Jahre deutsche Republik

Aus dem weiteren Programm: Musik • Rezitation • Lichtbilder •

Eintritt = frei =

K.P.D. Frauen 11. Bez. 6

R.F.M.B. 11. Abt.

Робітниче! Хатня господарко! Иди на революційні збори. У вівторок, 6 листопада 28 ро́ку о 8-й годині увечері, в липовому парку, Гауптштрассе, 13. Од Райхстагу тов. Арндзее говорить про 11 років російської революції — 10 років німецької республіки. В дальшій програмі: музика, деклямація, світляні картини, К. П. Н. (комуністична партія Німеччини). Жіночий 11 бецирк. Революційний Союз жінок та дівчат. 11 відділ. Вхід вільний.

Потому я наблизився до низеньких дверей й увійшов у льокаль. Це була низенька, але простора зала. Зараз же біля порогу стояв маленький столик, а біля нього сиділи знов таки робітниці. Вони одбирали гроші в тих, що приходили на збори. На столикові стояла тарілка і в неї кожний клав свій добровільний внесок. Справа у тім, що в німецькій республіці, як я потім довідався, робітникам нігде відсвяткувати 11 років жовтня ба навіть 10 років німецької революції. Отож, коли він неодмінно хоче зійтись із товаришами напередодні свята — послухати доповідь, рецитації, пісні і т. ін., то хай удасться до ласки господаря пиварні, може той йому найме на вечір свою залю марок за сорок чи за шістдесят. За спокій хай не турбується — його охоронятимуть.

Я цього не знав. Не звернувши уваги на столик біля дверей, я пройшов був десь у куток залі і сів до звичайного пивного столика, біля якого сиділа вже одна середнього віку людина. Крім того, у залі, як і в кожній пиварні, стояло ще багато столиків, за котрими сиділи робітники, жінки, дівчата, старі матері, подекуди навіть діти, а котрі ще залишилися вільними. Я побачив, що народ тимчасом не одмовляється від кухля пива і замовив також і собі. Таким чином, я спокійно став докладніше оглядати залю. Мене відразу дуже вразила подібність тієї залі до нашого сельбудинку, десь у далекому глухому кутку чи навіть до клубу в

маленькому провінціальному місті. Всю стелю—з кутка в куток—було обвішано червоними паперовими прапорцями на шпагатинках. Точнісінько, як у нас у глухих робітничих клубах чи в сельбудинкові. Посеред стелі—цвях, а від нього рясними радіусами у всі кінці—прапорці з червоного паперу. На них осіла курява. Від раптового хрюскання дверей прапорці на ниточках во-рушаться, шелестять істиха.

В одному кутку—буфет, міцно хазяйновито встатований. У другому кутку—невеличка естрада з простих дощок, прикрашена кумачем і великою п'ятикутною зорею з радянським гербом. Зоря—з червоного паперу, напнутого на дерев'яні рями. В середині горить електрична лампочка і від неї зоря здається великою розтопленою іскрою, що впала тут зовсім випадково, та так, обпершись одним кінцем об стіну, а двома угрузиши в хистку естраду, і стоїть тут, серед потомлених робітників, що збираються сьогодні на свято...

Світла в залі не багато, навіть зовсім мало. Адже це не розкішне „Кафе-танц“. І не так то вже багато заплащать робітники за помешкання, щоб їм робити ще якусь святкову ілюмінацію.

Наш столик стояв біля самої печі, в якій тліло вугілля. Людина, що сиділа навпроти мене, поворушила плечима, поправила на шиї благенький шаршок і ближче прихилилася до печі. Зрозуміло, що мені хотілося заговорити.

— Холоднувато? — спитав я.

— Трохи.

— Ви, мабуть, застудилися?

На ньому був легенький піджачок, витертий на ліктях, засмальцьована сорочка без ковнірця й краватки і шарф на шиї. На виснаженому, блідому обличчі

проступала рідка щотина. Щоки і лоб, як пожмаканий папір, западали зморшками. Очевидно, він зовсім не мав пальта, бо тут ніхто не роздягався, а він сидів у самому піджачкові з піднятим ковніром.

— Трохи трусить, але я не боюся холоду,— відповів він дуже серйозно.

Я подумав півхвилини і запропонував:

— Може вип'ємо разом по кухлю пива? Здається, мітинг почнеться не зразу.

Він не відмовлявся, присунувся ближче до столу і назвав своє прізвище. Ми познайомились. Чужинця він пізнав у мені, звичайно, з першого слова, дякуючи моїй поганій німецькій мові. Тепер він запитав:

— Може звідти? З Росії?

Я сказав, що він угадав: я „звідти“, тільки з України, а не з Росії. І коротенько розповів йому про свою країну. Та він уже дещо про неї знав, бо підчас імперіялістичної війни був у полоні. Дивно, з ким не заговориш про наші краї, кожний: „а, знаю... був у полоні“.

А тимчасом німецька армія, як нам добре відомо, воювала сказано вперто.

Мій новий знайомий не ховався. Він одразу сказав, що безробітний, що в нього є дружина й діти—разом усієї родини дев'ять чоловіка—і одержує він на місяць двадцять чотири марки державної допомоги, цебто—на наші гроші—дванадцять карбованців. Далі він сказав мені, що завтра буде великий комуністичний мітинг на Мюллерштрассе, в районі Веддінгу, і що він там неодмінно буде, можна навіть піти разом, коли я маю охоту. Я вийняв „Роте Фане“ і показав об'яву, яку я обвів з усіх боків хемічним олівцем.

— Ви говорите про цей мітинг?

— Натюрліх! Ви вже знаєте? Тим краще. Хочете, пересядьмо он до того столика. Там прийшли мої товариші. Сьогодні тут буде повно народу. Подивіться, які з них франти. Еге? Ота стара жінка, бачите, сива? То мати оцього мого приятеля. А то он далі, то його дружина. Я теж прийшов з дочкою. Вона вже працювала на фабриці, але зараз також безробітна. Між іншим, ви клали на тарілку? За помешкання. Не знали? Можна покласти.

Я підійшов і поклав...

Ми пересіли до компанії, що про неї розповідав Макс (так називали його приятелі), і всі перезнайомилися. Народу справді набилося повно, і за кілька хвилин у залі пролунав голос робітниці, що вийшла на естраду і оголосила відкриття мітингу.

В цю мить забреніла оркестра... Кілька мандолін і гитара... Вони заграли (так, я не помилився!): „Смело, товарищи, в ногу“. Першої пісні вони заграли саме „Смело, товарищи, в ногу“. Власне, на цей голос. І з першими ж згуками цієї пісні вся заля встала. Всі заспівали струнко і голосно:

Brüder, zur Sonne, zur Freiheit,
Brüder, zum Lichte empor.
Hell aus dem dunklen Vergangenen
Leuchtet uns Zukunft hervor*.

Співали як гімн. Низенька заля немов розсунула свої стіни. На стелі підіймалися прапорці. За дужими голосами не чутно „оркестри“ Вона тільки в павзах брєнїть зворушливо своїми тоненькими струнами.

Браття, до сонця, до волі, братя, до світла, вгору! Яскраво з минулого темного світить майбутнє.

Seht, wie der Zug von Millionen
endlos aus Nüchternem quillt,
bis eurer Sehnsucht Verlangen
Himmel und Nacht überschwillt*.

Мій приятель намагається вимовляти слова якнайчіткіш. Але я можу підтримувати тільки другу половину куплета, коли її повторюють. Та й то — замість незнайомих слів мені хочеться проспівати:

... сами набьем мы патроны,
к ружьям привинтим штыки...

Але вони співають інакше. У них інші слова на цей голос. Міцніють, ширяться, летять крізь вікна останні рядки:

Brüder, in eins nun die Hände,
Brüder, das Sterben verlacht:
Ewig der Sklaverei Ende,
heilig die letzte Schlacht! **

І, як тільки скінчили й посіли свої місця, оркестра журно заграла „Варшавянку“. Всі прослухали мовчки. Потому робітниця, що на естраді, оголосила порядок денний, а слідком за нею вийшла на естраду дівчина, що їй першій дано слово, і почала читати революційні поезії Йоганнеса Р. Бехера. Вона читала поезії, скеровані проти війни, і заля винагороджувала її громовими оплесками.

І ще програли якоїсь пісні мандоліни.

Потому світло в залі погасло.

Робітниця, що керувала зборами, підійшла до чарівного ліхтаря і стала розповідати про долю німецької

* Дивіться, як з ночі виходять мільйони, ідуть безконечно, аж доки прагнень їхніх мука не вкриє і небо і ніч.

** Браття, з'єднаймо ж руки! браття, над смертю посміймося. Рабству назавжди кінець, бій ваш останній — святий!

жінки - робітниці, про долю матері й дитини. Слухачі підтримували її досить категоричними репліками на адресу своєї буржуазії і соціал - демократів. На кожний світляний малюнок, що з'являвся на стіні, ілюструючи слово доповідачки, вони реагували щиро й недвозначно. Особливо зашуміла заля, коли, після голодних, виснажених дітей, на стіні з'явилася бездоганна, викохана постать прем'єра Мюллера з великим панцерником на руках. Він притискував його до грудей, наче милу дитину або голубку мира, яку він готовий щохвилини спустити з рук, а заля гукнула з усіх кутків:

— Пане міністре, натисни, може з нього потече молоко для наших дітей... — За цим розлігся гучний і злісний регіт.

Але потому доповідачка вставила новий діяпозитив, і на стіні засміялися наші радянські карапузи, вихованці діточих ясел. Вони були такі веселі й товсті, що заля, мов вихором підхоплена, залила їх оплесками й жартами. Мій приятель кричав мені щось над самим вухом, а його товариші гукали йому:

— Максе, еге чиста робота? Більшовицька робота...

— Доннерветтер!

— Геноссін, куди виймаєш? Дай назад карапузів!

Нарешті блиснув останній малюнок. Це був великий, на цілу стіну, пфеніг, перекреслений двома грубими чорними лініями. Під ним такими ж монументальними літерами стояло:

ЖАДНА ЛЮДИНА ЖАДНОГО ПФЕНІГА НА ВІЙНУ!!!

Блиснуло світло.

Мандоліни заграли „Дубінушку“. Товариш Макс поправив шарф і спробував підхопити другу половину куплета :

Wenn auch viel ich vergass,
Immer bleibt doch die Weis
Von der Arbeit mir treu in dem Herzen . . .

Але, крім настрою, ще треба й голосу, а на нього товариш Макс не був дуже багатий. Отже він махнув рукою, а потім ще й додав до цього й так зрозумілого жесту:

— Люблю „Дубинушку“! Страшенно люблю. Не, Du Knüppelchen, du grünes, he, und willst nicht von selber gehn, wir helfen, wir helfen, so gib ihm! **— проказав він словами.— Знаменита пісня! Але стривайте, зараз наші фрауен заспівають щось хором. Це, розумієте, „Союз пролетарських жінок і дівчат“. Бойова організація. Скажете ні? Це ж вони сьогодні організують. Ото їхня головна призводителька, що показувала картинки. Славна жінка. Ні? Вона також займається спортом. А що, скажете ні? Моя дочка також добре тямить на співах. Зараз вона увійде...

Я не встиг нічого відповісти товаришеві Макс, бо з гурту і справді вийшло десять робітниць і, трохи соромлячись, посміхаючись і знижуючи очі, як зовсім незвиклі до такої великої загальної уваги дебютантки, стали біля стіни, що коло естради. Це були вже літні робітниці, жінки робітників, що сиділи в цій самій залі, а часом — їхні молоді дочки. Вони були повбيرانі в простенькі білі блюзочки, а на грудях у кожної цвіла червона бинда.

Вони заспівали кількох пісень із збірничка „Лідербух“, друкованого на машинці. Товариш Макс дістав

Якщо й забув я багато, то мелодія праці залишається вірна в моєму серці.

** „Ей, дубинушка, зелена, якщо сама не хоче, двинем, двинем ще й ухнем“.

мені цей збірничок, і я зберіг його на довгу, на постійну згадку про той незабутній вечір...

А де ж тая дівчина, що стояла на воротях і спитала мене: „На свято?“ Мені б дуже хотілося її побачити. Чого у неї такі тихі, такі печальні очі?

В цю мить головна „приводителька“ знову з'явилася на естраді.

— Товариші й товаришки,— сказала вона,— товаришка Марта Арндзее, що мала зробити на сьогоднішніх зборах доповідь про „11 років російської революції — 10 років німецької республіки“, захворіла і не може через це виступити. Доповідь зробить інша товаришка.

Вона назвала прізвище.

Доповідачка підійшла до столу і почала говорити. Вільно і просто. Їй років з тридцять два.

І з неї прекрасний мітинговий промовець. Вона робила такі сміливі порівняння становища робітників у Німеччині і в Радянському Союзі, так яскраво й незаперечно викривала політику соціал-демократії, наводила такі головокружні контрасти з соціальною дійсності своєї батьківщини і голос їй згучав так упевнено й щиро, що заля двинулась до неї очима, слухом, серцями, наче притягувана магнетом.

— Геть руки від Радянського Союзу! Пролетаріят тих країн пролляв багато крові за свої права, за свою владу! — вигукнула вона останні слова, покриті дружними оплесками і криками „гох!“

Всі підвелися зі своїх місць.

Перші слова „Інтернаціоналу“ розкотились по залі, заливаючи своїми хвилями згуки мандолін, цих наївних, убогих мандолін, на яких грали юнаки...

Інтернаціонал...

Völker, hört die Signale!

Шановний читачу! Ви розумієте мої почуття без слів? Прекрасно. Значить, я можу просто сказати:

— І на тому „приводителька“ закрила збори...

Так, але я побачив нарешті ту дівчину, пам'ятаєте— з такими тихими, з такими печальними очима?— дівчину, що стояла на воротах і що не йшла мені ні з пам'яті, ні з серця...

Вона стояла аж ген у тому кінці залі і дивилася... в наш бік. Дивилася в наш бік, ніяких сумнівів. Навіть шукала когось очима. Чи треба ж говорити, що я...

— Альо!— взяв мене за руку товариш Макс.— Он стоїть моя дочка, Елі. Ми підемо додому разом, неправда? Елі, зачекай хвилину. Ходім.— І він повів мене через залю до тієї дівчини...

— Елі, це товариш із радянського краю. З України.

Ми потиснули одне одному руки. Вона посміхнулася мені як знайомому і запитала:

— Як же вам сподобалося? Звичайно, у вас краще уміють робити...

— Ні, що ви! У нас багато гірше,— сказав я зовсім щиро.— У нас, поперше, нудніше. Насамперед заморять довгими доповідями, а потім, годині о дванадцятій чи навіть о першій, почнуть довжелезний концерт. І співають там оперові актриси про те, як

... дрожит сирень
в пылающей руке...

Вона засміялася. Але я бачив, що вона не повірила мені. Вона так і подумала, що я жартую...

Ми йшли вечірніми вулицями. Берлін приховує тоді свою важку, казенну виправку. На його могутніх колінах танцюють і сміються рожеві балерини й жовті кокотки. І золотий коньяк падає електричними краплями

у велетенський кришталевий бокал реклями — десь аж під дахом п'ятиповерхового будинку. Полісмени вилискують лякованими касками та блискучими нарукавниками. Хочеться зайти в великі блискучі двері і замовити чогось смачного на вечерю... Тимчасом ми проходимо повз Липовий парк. Ще трохи і вже недалеко до Масенштрассе, де живуть мої добрі знайомі.

Елі одмовляється йти з нами вечеряти. Вона запевняє мене, що їй трохи болить голова. Товариш Макс злегенька пробує щось наспівувати, але в нього нічого не виходить. Тепер я бачу, що йому таки холодно в піджачкові. Я тисну руку милій дівчині Елі — ми прийшли до воріт і вона зі мною прощається.

— А ви довго тут будете?

— Зовсім недовго.

Так ми розсталися.

— Альо! — сказав тепер я до товариша Макса. — Де тут є недалеко пристойний ресторан, де б ми з вами могли як слід повечеряти?

Товариш Макс не одмовлявся. Він поправив шарф, вище підняв ковнір свого піджачка, і ми пішли до найближчого ресторану.

Там, у затишку, в димному теплі, гіркому від тютюну і випарів густого пива, під сміх підпилих шоферів і їхніх веселих „дам“, під згуки джаз-банду й мідяний спів музикантів, безробітний робітник Макс розповідав мені сумну історію свого безробіття і скаржився, що незабаром йому профспілка зменшить допомогу, бо вже минає положений термін...

Він фахівець робити печі. Але його приятель — металіст. Він (приятель Максів) навіть був членом делегації до Радянського Союзу. Так ось його теж викинули. Тепер він теж безробітний. Одначе Німеччина така

країна, що, мовляв, не дасть загинути з голоду. Ого нічого боятися. . .

З товариша Макса був справжній оптиміст.

Коли нарешті офіціант подав йому німецький біфштекс, він іззів його швидко й без хліба. А запивши вечерю пивом, товариш Макс навіть почав досить весело насвистувати. . . І, коли я почав розраховуватися з офіціантом, він шепнув мені:

— Я так думаю, що йому треба дати крім того якихся двадцять пфенігів. Неправда? Тут усі дають. . .

Ми вийшли на вулицю і скоро попрощалися. Убога Максова постать впірнула в юрбу і зникла. Тільки мелькнув крес поганенького капелюха та край шарфа з-під закоченого коміра.

— Чудний ви, товаришу Максе. . .

І я пішов бродити нічним Берліном. Вражіння хвилювалися в мені, як море. Нічим його не заглушиш,— ні гуком, ні дзеньком, що лине з дверей кафе, ні краплями золотого коньяку, що падають у кришталевий бокал реклями. . .

Нічим його не заглушиш.

Коли я зовім пізно повернувся додому і подзвонив, мене відчинила Маріхен, дівчина, що служить у нашої фрау.

— Пане докторе, ви десь дуже пізно гуляєте,— сказала вона й подивилася на мене лукавими, хитренькими очицями.

— Еге, ви вгадали, фрайлен,— відповів я тим самим тоном, радий, що це дитя таке далеке від істини. . .

Я увійшов до своєї кімнати як мога тихше, щоб не збудить товариша, одкрив чемойдан, дістав щоденника і сів до столу.

На балконі протилежного будинку ще й досі кричали корпоранти. . .

7 листопада

„Корпоранти — це, зрозуміло, студенти — члени тієї чи тієї корпорації.

Одного з них я зустрів сьогодні коло Бранденбургських Воріт. Він ішов з роздертою щокою, на якій ще не засохла кров. Він так гордо ніс її, свою незав'язану щоку з свіжою шкрябиною на ній, що здогадатися було дуже легко: шкрябину заподіяно меткою шпадою супротивника на студентському двобою. Так, німецькі молоді студенти, члени монархічних, спортивних, „хліборобських“ та безлічі різних інших корпорацій, земляцтв і товариств ще й досі б'ються на дуелях не гірше від середньовічних лицарів... Їх легко пізнати, цих корпорантів: вони носять широкі стрічки через груди. Особливо „гордо“ виглядають ці різнокольорові, смугасті стрічки на грудях у студентів перших курсів, тих студентів, що, крім обов'язків корпоративних, виконують одночасно ще й обов'язки „фуксів“ перед студентами старшими. Отже, то вони вчора співали на балконі протилежного будинку монархічних пісень, добре таки випивши (мабуть, з нагоди десятих роковин Німецької республіки)... Сьогодні на їхньому балконі висять прапори такого самого змісту, як і їхні пісні... Але про корпорантів — потім. Зараз пів на дванадцятую, і ми йдемо на Бернбургерштрассе 20/22 — в помешкання Філярмонії — на урочисті збори членів радянської колонії в Берліні. Десь тільки немає тов. Озерського — йому багато клопоту: сьогодні увечері, о 8-й годині, великий равт у поважного представника СРСР тов. Н. Н. Крестинського, на якому йому треба бути. Значить, пішов десь у кравецьких справах — добувати фрак etc, бо ж,

звісно, свого не захопив із Харкова. Такий клопіт! На равіті буде „увесь Берлін“. Найзнаменитіші представники Німеччини і їхні вельмишановні жінки. Такий клопіт — не захопити з дому свого фрака! Ото ще... Та ми не можемо чекати. Залишається 15 хвилин, щоб доїхати. Отже відкладаю щоденника...“

11

Заля Філярмонії на Бернбургерштрасе що й казати — заля на ять. Фойє, ресторани, буфети... Публіка безнастанними допливами заливає залю, а потім і їх. І в гомоні, святочно піднесеному гомоні, зливаються руська й німецька мови. Ба навіть українська, бо нею розмовляємо не тільки ми з тов. Шевченком, а й група он тих товаришів (робітники? учителі? емігранти з Західньої України?), один із них ласкаво проводить нас до залі, а в одного веселого піонера, що агітує цілу групу червоних галстуків на вечір у трудовій радянській школі і весело підморгує мені, я дістаю програму. Це великий аркуш паперу, на якому настукано чітким „Ундервудом“:

„Поточного року
Святкування 11-х роковин
Жовтневої революції
провадиться за такою програмою.

7 листопада
(Середа)

О 12 годині вдень
у помешканні Філярмонії, Бернбургерштрасе 20/22,
Урочисті збори членів радян-
ської колонії в Берліні.

I

ПРОМОВА ТОВ. Н. Н. КРЕСТІНСЬКОГО.
ПРОМОВА ЧЛЕНА ГЕРМАНСЬКОГО
РАЙХСТАГУ
(10-ХВИЛИННА ПЕРЕРВА)

II

КОНЦЕРТ ЗА УЧАСТЮ:
БАРАНОВСЬКОЇ (ДЕКЛЯМАЦІЯ), ЕЛЬЗИ
ЮЛІХ (СПІВИ), О. ФРЕНКЕЛЬ (СКРИПКА),
БАЕРЛЕ (НІМ. ДЕКЛЯМАЦІЯ) ТА ОРКЕСТРИ
ПІД КЕР. М. ТАУБЕ.

ВХІД ЗА СПЕЦІАЛЬНИМИ КВИТКАМИ, ЩО ЇХ РОЗ-
ДАНО СПІВРОБІТНИКАМ.

О 8¹/₂ ГОД. УВЕЧЕРІ

В КЛЮБІ „ЧЕРВОНА ЗОРЯ“, ДЕСАУЕР-
ШТРАСЕ, 2,

ВЕЧІР КЛЮБНОЇ САМОДІЯЛЬНОСТІ,
ПРИСВЯЧЕНИЙ ЖОВТНЕВИМ РОКОВИ-
НАМ

1. ВИСТУПИ:

ДРАМСЕКЦІЇ,

СПОРТСЕКЦІЇ,

„СИНЬОЇ БЛЮЗИ“

ПОШИРЕНОГО

СКЛАДУ ОРКЕСТРИ БАЛАЛАЄЧНИКІВ.

2. КІНОФІЛЬМ

„ОКТАВРЬ“ — ЕЙЗЕНШТАЙНА.

8 ЛИСТОПАДА

(ЧЕТВЕР)

В КЛЮБІ „ЧЕРВОНА ЗОРЯ“, ДЕСАУЕР-
ШТРАСЕ, 2,

О 4-й год. вденъ
Дитяче свято,
Самодіяльні дитячі постанови, ви-
ступи, гри й т. ін.

Запрошується всіх дітей членів
радянської колонії та батьків

О 9-год. увечері

1. Виступи: Геронімус (малолітній
п'яніст), Ліпіної (співи) та відомої
письменниці й поетеси

Вери Інбер,
що читатиме свої твори.

2. Кінофільм „Красін“ (з можливою
заміною його іншим кінофільмом, якщо
анонсований не буде готовий до перегляду)“.

Так. Можна сказати, прекрасно.

Публіка ж яка чиста! Еге, ці співробітники торг-
предства та повпредства, видно, давненько таки жи-
вуть серед чистої німецької публіки. Увічливість, євро-
пейськість. Не можна сказати, щоб вони не здогаду-
валися, що ми оце кілька днів, як прибули з нашої
соціалістичної батьківщини. Але це ж нічого не зна-
чить. Не можна ж і справді вимагати від людей, щоб
вони неодмінно раділи з цього приводу. Мало нас
тут вештається по закордонах? І чого, спитати.
Наче й без нас не обійшлося б. Та, певне, ми й ні-
мецької мови гаразд не вміємо... Ну, звичайно. Хм!
Дивно все таки... *Es tut mir leid...* Но... Простіте,
ето наші міста, нельзя лі не занімать чужіх мест?

Так. Звичайно, можна!

Он тов. Шевченко сидить уже десь на найзручнішому місці. І я теж. Бо нам, безперечно, цікаво вислухати промову нашого повноважного представника в Берліні тов. Крестінського. Ото ж, будь ласка, хай за нас не турбуються. Нам дуже зручно.

— Удивітельно.

— Еге.

— Варвара Ніколаєвна, смотрите, смотрите, товарищ Крестинский уже приехал. Вон, вон!...

— Да что вы, Николай Михайлович. Ich sehe nicht*. Ах, да, да.

— Но какое у вас платье!

— А что? Не нравится? Allen kann man nicht recht machen**.

— Ну, что вы! Наоборот, я хочу сказать, что оно очаровательно і удивительно хорошо к вам ідють!

Одначе, голова зборів з'являється на естраді, виголошує коротке слово, залю сколихують звуки „Інтернаціоналу“, і ми бачимо на трибуні тов. Крестінського. Він спокійно починає свою промову, присвячену 11-й річниці пролетарської революції. І коли всім запалали очі, коли зірвалася нарешті блискавична, нестримна, буряна злива оплесків, тоді я відчув таки, що це радянська колонія.

Саме цієї хвилини з привітанням виступив один товариш, член Центрального Комітету Комуністичної Партії Німеччини. І говорив він...

— Да, вот это реч,— сказав мені потім наш театральний професор, з яким я негайно погодився.

Але не забувайте, що веселий піонер з червоним галстуком таки підійшов до мене знову.

* Я не бачу.

** Всім не догодиш.

— Сейчас начнется концерт,— сказав він.— Бузовий, я вам скажу. Завтра, если хотите действительно послушать „etwas“, приезжайте к нам в „Красную Звезду“, будет детская самодеятельность. Вот там интересно, действительно... Хотите приглашение...

Звичайно. Він ще питає?! Але, як же я...

— Всегда готов! Придьте, спросите пионера Васю.— І я дістав запрошення разом з програмою вечора, що відбудеться завтра, певне, за участю мого нового знайомого, веселого пионера.

Тут почався концерт, і нічого в ньому „бузового“ я, на жаль, не почув і не побачив. Навпаки— він був цілком пристойний. Так що після нього ми й поїхали обідати.

... Саксонська дівчина Маріхен, з хитренькими лукавими очима, типова селянська дівчина, експлуатована добросердною фрау, на яку вона, будши на правах „майже“ члена сім'ї, не могла сердитись, зустріла нас категоричним запрошенням до столу:

— Mittag essen!*

— Не заперечуємо. Але де пан професор? **

— Пан професор приміряє фрак,— сказала сама фрау, і голос, і очі, і могилки по обидві сторони м'якого носа засвітилися їй пошаною та доброю, доброзичливою, прихильною ласкою до пана професора і до нас обох.

— Боже мій! Якби ви знали, як бездоганно сидить фрак на панові професорові! У нього така чудова постать! Він не худий, але він і не такий уже, щоб дуже повний. Ні, він якраз у міру, і тому фрак так бездоганно сидить. Ви посміхаєтесь? Але я знаю, що

* Обідати.

** Читач уже здогадується, що мова тут про т. Озерського.

говорю. У мене є смак. Я вам кажу, що це правда. Пан професор — як намальований.

У цю мить у кімнаті тов. Озерського задрижали стіни, затанцювали меблі і відхилились навстіж двері.

— Що таке?

— Пан професор сміється. Він дуже мила людина, я вас запевняю. Я не перший день держу цей пансіон.

Ми кинулися в кімнату до тов. Озерського. Фрау не помилилася.

Наш товариш стояв перед люстром, що було у дверцях шахи, обсмикував на собі фрак і розривався од вибухів „здорового“ сміху.

— Фррра... — проривалося йому крізь речі — Фрррра...

— Що, пане професоре? Я до ваших послуг...

— Ні, ні, я кажу — фрр - а - к. фрак...

— А, фрак, — і наша фрау солодкомовно пролетала:

— Пишно, розкішно! Я всім кажу — ви розкішний у ньому, Herr Geheimrat!*

Ми всі мусили були погодитись на тому: фрау мала цілковиту рацію.

Ця чортова одежа, яких тільки див не робить вона з людиною! Боже мій! Представник нашої Укрголовнауки може сміливо тепер дати скільки завгодно очків уперед будь-якому буржуазному професорові.

12

Вечір.

Розгортаємо плян Берліну і знаходимо Мюлерштрассе.

Але що воно за штука Vharussälen?

* Те саме, що „ваше превосходительство“.

— Фарусзелен? Ідїть просто цією вулицею, вона дуже довга. Там запитаєте, і вам кожне покаже. Ідїть цією вулицею.

— Гаразд.

І я зупинився аж на воротях, цебто я легко його знайшов, розсудливо зупиняючи цілу дорогу громадян, що йшли мені назустріч і всі охоче стверджували:

— Vharussälen? Fünf minuten zu laufen**.

— П'ять хвилин бігти? Пустяк діло.

Таким побитом „побігавши“ ті „п'ять хвилин“, я хвилин за сорок стояв уже на воротях і думав: „Кого б же тут запитати? Це, мабуть, знову „гартенгауз“, може, навіть отой великий сірий будинок, що в глибу подвір'я?“

Тут підходить Гарі Кайнс.

— Дозвольте припалити,— питає цей молодий і симпатичний хлопець.

— А ви не знаєте, де саме збори? — питаю я між іншим, поки він припалює від моєї цигарети — фірми „Salem Gold“.

— Ще б пак не знати, коли я туди йду. Мене звуть Гарі Кайнс, я працюю на Фенштрассе за підмайстра у кравця. А ти?

— Я не знаю, де вхід.

— Ідемо.

Мені стало так тепло й приємно, ніби я зустрів свого старого приятеля, якого знаю дуже давно і дуже добре.

Гарі Кайнс був зовсім молодий хлопчина з тонкими й нервовими рисами обличчя, худенький і блідий. Його вузькі, загострені плечі ніби підскакували йому

** Фарусзелен? П'ять хвилин бігти.

за кожним кроком. Руки він тримав у кишенях, голову, що була під зеленкуватим кепом, ніс він просто перед собою, випнувши її вперед на довгій, тонкій шії.

— Звідки? — запитав він мене.

Я сказав.

І чомусь відразу спитав його:

— Скільки ти заробляєш?

— Тридцять марок на місяць.

Я не повірив.

— Може, на тиждень?

— Ого. Ти дуже щедрий, я бачу. Та, на жаль, я працюю не в тебе, а в мого хазяїна, що платить мені тридцять марок на місяць, спасибі йому*. Якщо ти маєш замовляти собі костюм, то приходь на Фенштрассе, 65.

Він нервово засміявся, ніби викотив із горла кілька гарячих шкляних кульок, що впали на брук і розбились.

— Це вхід. На другий поверх.

У залі тимчасом було зовсім небагато народу, але Гарі заспокоїв мене.

— Ще рано. Вони підійдуть з демонстрації.

Я став оглядати помешкання.

Це було велике й розкішне, коли рівняти до вчорашнього льокаля, помешкання. Висока, простора, прибрана гаслами, червоними тканинами й портретами зала. Над входом — балкон для оркестри. Залю рясно заставлено рядами стільців, між ними симетрично стоять столики.

Стіни вкрито гаслами на великих червоних полотнищах.

* Марка — 50 коп. на наші гроші.

Die Befreiung der Arbeiterklasse muss das Werk der Arbeiter selbst sein!*

Die Jugend ist die hellste und reinste Flamme der Revolution!**

Unsterbliche Opfer, Ihr sanket dahin***

Це рядок із жалібного маршу. Але тут, після цих слів, замість того, що співають у пісні:

... wir stehen und weinen - voll schmerz... ****

поставлено інші слова:

— Es lebe die Revolution!*****

Хай живе революція!— гукають і інші гасла.

І якоюсь несправжньою здається висока стеля з символічними, тяжкуватими на фарби малюнками, вкритими порохом інших думок, інших почуттів.

Все ясно.

Велика сцена темніє густим червоним полум'ям. На першому пляні стоїть темнобронзове погруддя Леніна. В глибу сцени— стіл, накритий червоною тканиною. Так, як у нас.

* Визволення робітничої класи повинно бути справою самих робітників.

** Молодь є найясніше й найчистіше полум'я революції.

*** Несмертельні жертви — ви впали...

**** Ми стоїмо й плачемо, сповнені болю.

***** Хай живе революція!

І от нарешті в подвір'ї заgrimіли маршові кроки, залунали труби і вдарили барабани.

Мені стало холодно.

Їх стільки йшло!

Напівтемне подвір'я заблищало різким промінням кишенькових ліхтариків, міддю і нікелем, золотими літерами на прапорах і гострими кінцями держалн. Широкі й стрункі ряди увіходили в ворота. Голосна команда зривалася на вітрі, а потім загули під ногами камінні сходи, і тисяча людей вальнула до залі.

Оркестра червоних фронтовиків увійшла в натовпі і затопила залю до неможливого високими й різкими звуками.

— Марш прапорів!

За оркестрою робітники несуть один за одним густою, широкою хвилею — двадцять п'ять прапорів. Вони хвилюються, мов язика радісного полум'я. Двадцять п'ять хорунжих виходять на сцену, стають перед рампою, утворюючи майже фантастичне видовище. Перед ними горить мідь і нікель і кликоче радісне море звуків. Але це зовсім реально.

Мені стає холодно і ніби не вистачає повітря.

Це зовсім реально.

Хорунжих проводить друга оркестра. Вона грає „Варшав'янку“. Обидві оркестри зливаються в одну стихію, в один велетенський поклик.

І нараз — тихо.

Десь із моря прапорів — голос. Він одкриває мітинг. Може, зараз буде доповідь? Так, зараз під це нестримне биття серць, під цей одностайний подих колективу блюз і піджаків — треба виголосити запальну доповідь.

Але — слово коротеньке.

А слідом за ним—виступає пролетарський поет, він читає революційні поезії, і здається, що читає не він сам, а вся зала, всі дві чи три тисячі чоловіка, що тут їх набилося, здається, що всі вони вимахують руками і стискають кулаки, з таким полум'ям і з таким незвичайним піднесенням читає поет.

Та ось уже гримить третя оркестра—з нею прийшли іще нові лави робітників. Вони вже не вміщаються в залі—вони заливають горішній балкон, підвіконня, столи, що між стільцями...

Пісня! „Смело товарищи“. Вся маса щільно набитих людей підіймається й співає, звичайно, стоячи. Ця пісня—гімн.

Brüder, zur Sonne, zur Freiheit,
Brüder, zum Lichte empor!..

Я не чув іще такого могутнього співу. Після другого куплету оркестри беруть двома тонами вище.

І вся зала взяла двома тонами вище. Вся зала злилася з оркестрами—

... heilig die letzte Schlacht!

вихоплюються з тисячі грудей і линуть, як подуви вітру, останні, тривожні, урочисті й радісні слова цієї бойової і такої популярної в робітничих масах пісні.

Я глянув на Гарі Кайнса. Його бліде, нервово обличчя ніби ще більше побіліло. Він співав, дивлючись кудись перед собою майже невидючим поглядом. Ніздрі йому здригувалися, руками він уперся в стіл, пальці йому раптом хруснули.

— Ти дуже нервовий, Гарі,—сказав я, коли пісня затихла і на сцені з'явився доповідач.

Браття, до сонця, до волі, браття до світла, вгору!
Святий останній бій!..

— Давай краще слухати, що він скаже, — кинув Гарі. — Коли я не помиляюся, то цей товариш — член Центрального Комітету Комуністичної партії. Він му- сить говорити цікаві речі.

і от передо мною пропливає моя далека батьків- щина, Радянський Союз, Харків, Москва, Ленінград і тисячні юрби на вулицях, перед балконом ВУЦВІК'а на асфальтованім майдані — „Бродвей чи Довнінг- стріт“ — як сказав поет, де за його ж словами —

Січе моторів гуд, аеровітер . . .

І в нашорошену юрбу падають слова вождів, як зерно на буйний ґрунт.

— Індустріалізація країни . . .

— Раціоналізація господарства . . .

— Машинізація села . . .

Так реально, так виразно підіймається перед очима Палац Індустрії, впливає з степового безмежжя моя далека батьківщина, радянський край.

— Вони провадять брудні кампанії проти Радян- ського Союзу, їхні газети цькують більшовиків. Ці помічники великої буржуазії, агенти імперіялістичних воєн, дурисвіти й шахраї од революції раді б заду- шити пазурами капіталізму Союз Радянських Соціалі- стичних республік . . .

— Що це?

Так, так. Це говорить доповідач на багатолюд- них робітничих зборах в північній частині великого Берліну на Мюлерштрасе. Це говорить член Централь- ного Комітету Комуністичної партії Німеччини — гово- рить про соціал-демократів.

— Живе й буде жити Радянський Союз! Живе лені- нізм і нікому не вдасться задушити його. І, як би не

намагалася соціал-демократія разом з буржуазією, разом з імперіялістами наклепати на Радянський Союз — він росте, він індустріалізується, він міцніє, іде вперед, він кличе за собою пролетаріят Німеччини й інших країн!

Так говорить доповідач під грим оплесків і вигуків. Так говорить...

— Хай живе соціалістична батьківщина робітників цілого світу! Хай живе штаб світової пролетарської революції — Комуністичний Інтернаціонал!

— Хай живе Радянський Союз!

— Хай живе пролетаріят Німеччини і його найактивніша частина — Німецька комуністична партія!!!

А заля:

— Hoch!!!

— Hoch!!!

— Hoch!!!*

і за кожним разом — дужий поміж двох тисяч міцних робітничих рук.

Угору!

— Hoch!

— Hoch!

— Hoch!!!

Чому це знову вся заля на ногах? І знову од звуків наче падають стіни...

А, це просто овація!

Це просто піднесення! Це просто обурення проти зрадників, шахраїв і одвертих клясових ворогів! Це — демонстрація готовости до захисту СРСР!

А тепер — знову пісня.

* Те саме, що „слава“!

Пісня про червону повітряну флоту...

Wir sind geboren Taten zu vollbringen,
zu überwinden Raum und Weltenall,
auf Adlerflügeln uns empor zu schwingen,
beim Herzschlag sausender Motorenschall.

Drum höher und höher, und höher
Wir steigen trotz Hass und Hohn.
Ein jeder propeller singt surrend:
„Wir schützen die Sowjet-Union!“ *

— МОДР продає дуже цікаві листівки,— підштовхує мене Гарі.— Може, ти купиш? Коштує марку, цікава робота.

І його знайома дівчина, що продає ці листівки, уже кладе кілька штук передо мною. Гарі запевняє її, що я, безперечно, візьму.

Гарі просто розумний хлопець, то чи ж помилявся б він у таких дрібницях?

— Слухайте ще одну промову,— кидає він, коли справу з листівками МОДР скінчено.

Виголошує цю другу промову людина з червоною пов'язкою на руці. Не виголошує, а горить, рве, кидає динамітом. І між кожною новою думкою:

— Ленін.

— Ленін.

— Ленін.

Промовець не довго затримує увагу слухачів.

* Ми народжені творити великі справи
Перемагати просторінь і всесвіт.
Здійматись на орлячих крилах вгору.
Під серця стук і спів і стук мотору.

Тож вище і вище і вище!

Що нам сміх і знущання лакуз.

Нам пропелери грають і свищуть:

„Захищаєм Радянський Союз!“

— Хай живе 7 листопада в Німеччині! — Ось його найголовніший заклик, до якого приєднуються збори. Це резолюція, привітальні телеграми в Москву, ЦК ВКП, Комінтерну, пролетаріятові СРСР, що їх приймається одногосно - буряно.

Інтернаціонал.

і

кінець.

— Ну, що ви скажете? — раптом почув я знайомий голос. — Де ви бачили такі оркестри? Це тільки у нас! О, знаєте у нас! . . . Може, ні? А як добре співають. У них сильні голоси. Я сам співав сьогодні дуже голосно.

Це говорив товариш Макс . . . Але він так закашлявся, що далі говорити вже не міг. Ми почекали, поки він трохи заспокоївся, і тоді разом вийшли на вулицю.

Елі з товаришем Максом не було.

— Чого не прийшла Елі?

— Вона захворіла. Але це не біда. Вона, безперечно, видужає, — сказав товариш Макс.

Ви ж знаєте, який з нього великий був оптиміст . . .

13

Ранком другого дня „три мушкетьори“ сиділи за мирною кавою і ділилися бойовими вражіннями, що їм дало за ці короткі дні життя в столиці Німецької Республіки.

Ми всі були в доброму гуморі, бо тільки но повернулися перед тим з поліції, де двоє громадян у поліційних мундирах проробили були спокійно й акуратно встановлену законом операцію з нашими паспортами і приписали нас до тих чотирьох мільйонів двадцяти чотирьох тисяч сто шестидесяти п'яти чоловіка берлінських мешканців, що жили тут, безперечно, щас-

ливо й весело ще до нашого приїзду. Нам дуже сподобалось у поліції. Згадані вже громадяни у згаданих мундирах були справді дуже ввічливі громадяни і дуже цікаві бесідники. Навіть поза громадськими темами вони мали з нами багато дечого до розмови і, покінчивши, наприклад, з питанням про те, що таке USSR, з'ясувавши докладно, що це зовсім не цілий Радянський Союз („Уніон-Сов'єт“), а тільки окрема республіка УСРР, що входить до цього Союзу, вони перейшли на теми родинні тощо. Так наш театральний фахівець мусив був відповідати їм про те, як було ім'я та по батькові його покійної бабусі і звідки вона була родом, на що він, можна сказати, і не міг відповісти, підірвавши таким чином авторитет ученого театрознавця, що не пам'ятає імени власної бабусі. На цьому ж ґрунті, мабуть, у названих громадян був добродушний намір скомпромітувати і мене. Та вони вибрали не вигідний для себе пункт: вони запитали мене про мого діда! Я блискуче довів їм не тільки те, що з боку матері у мене був дід Денис Коробка, а з боку батька — дід під тим прізвищем, яке я вславив оце розмовою з такими поважними громадянами німецької республіки, як вони два; я довів їм ще й те, що мої діди так Коробка, як і той, що його ім'я я вславив, ходили колись у Крим по сіль та в знам'янські ліси по дерево на ярма та на розвори до своїх чумацьких возів, чого вже вони, мої високоповажані бесідники, при всьому своєму розумі не могли, звичайно, доскочити... Таким чином я витримав іспит громадської зрілості на „вельми задовольняюче“ і після цього т. Озерському залишилося відповісти лише на такі, зовсім легкі, запитання, як запитання про ім'я, день, місяць і рік народження його маленької дівчинки.

Запитання, можна сказати, „пустячне“, і за хвилину після того ми вже були вільні.

Отже ми повернулися в доброму гуморі і тепер за мирною кавою ділилися бойовими вражіннями вчорашнього вечора.

Насамперед товариш Шевченко розповів нам про виставу „Romeo und Julia“ в театрі Райнгардта, виставу, безперечно, цікаву, хоч, на мою думку, найцікавішим моментом вечора було все ж таки те, як наш теафахівець застосовував радянських засобів добувати дороге місце за дешеві гроші. . . Дирекція театру була, звичайно, щаслива відвідинами їхньої вистави українським театральним рецензентом і журналістом, співробітником газети „Комуніст“ і інших українських столичних газет, всіх, що значилися на візитовій картці нашого „мушкетьора“, і навіть тих, що на картці не значилися. Отже, заступник директора попросив ласкавої згоди пана рецензента сісти в середньому кріслі третього ряду в партері! Таким чином перший досвід був зроблений і надалі дер Йона дас Шевченко має надію відвідати всі театри Німеччини, Праги й Відня в цей самий спосіб. Ми трохи позаздрили безперечному хистові нашого товариша, одначе діяльність його на користь нашої, кінець - кінцем, української теакультури, схвалили, як то кажуть, цілком і повнотою.

Далі йшов звіт представника Укрголовнауки, що мусив був розповісти нам якнай докладніше про кількість кілограмів паюсної ікри, баликів, тістечок, морозива і інших смачних речей, що лягли ґрунтом для добрих взаємин між нашими та німецькими представниками держав на вчорашньому равті...

— Німці їдять знаменито,— сказав представник Укрголовнауки.— Треба їм віддати справедливість: вони

з великою увагою та любов'ю ставляться до нашої радянської паюсної ікри і не відмовляються віддати їй належне навіть після солодких тістечок...

Представник Головнауки відкашлявся.

— Що ж до осіб жіночої статі,— почав він після того, як одкашлявся,—то жіноча стаття, скільки нам пощастило сконстатувати, не відставала від своїх чоловіків і, можна сказати, не менш активно виявляла своє цілком прихильне ставлення до продуктів нашого харчосмаку і, таким чином, наші добрі взаємини підтримувала зовсім недвозначно.

— Я не буду говорити про туалети, а також про загальну будову тіла й окремих його частин у окремих громадян і громадянок, що їх я мав за честь бачити на вчорашньому равті.

— А чому?— спитали ми.— Надаремно! Ми б з охотою вас послушали, навіть з великою охотою.

— Ні. Я просив би не змушувати мене до цього. Єсть речі, які складають дипломатичну таємницю...

— В такому разі... краще не розповідати...

Ми поставили крапку.

А після крапки я виклав те, що складає зміст попереднього розділу, і ми розійшлися по своїх кімнатах— читати словники та газети і набиратись іншої премудрости, що придасться нам, безперечно, на дальших етапах нашого берлінського життя.

14

Повери, як намисто,

Як разочок —

Стук, стук, стук!

І. Луценко (кубанський поет)

Мій годинник фірми Longines, придбаний у Харкові перед від'їздом за кордон і точний до 60 секунд у кожній хвилині, тихенько цокав собі в коробочці од сірників.

— ? . . — питаєте ви.

— Бо я поклав його туди. Розбилося шкло. Тут виявилася в мені мудра чумацька спадщина обох моїх дідів, що жили за принципом: „Чумакові віз ламається — чумак розуму набирається“

Отож, кому розіб'ється шкло в годинникові, перший спосіб полагодити справу, це — носити годинника в корбочці од сірників.

Я відкрив коробочку і зазирнув на циферблят.

— Пів на четверту !

Тоді я вийняв із кишені папірця, що мені дав веселий піонер Вася учора — в залі Філярмонії, розгорнув його і ще раз перечитав.

Советская
Трудовая школа
в Берлине

Тов.

В четверг 8 ноября 1928 года в помещении клуба „Красная Звезда“, Дессауерштрассе, 2, состоится празднование 11-летней годовщины Октябрьской революции, устраиваемое Советской Трудовой Школой в Берлине.

Просим Вас пожаловать.

Печатка

Председатель Учкома
Секретарь

Программа

1. Вступительное слово.
2. 7-е ноября. Стих. Школьника исп. учен. II группы Наташа Крестинская.
3. Соло на рояли — исп. ученик 6 гр., Аля Геронимус.
4. Бунт Кукол. Музыкальная сказка — исп. 1, 2 и 3 группы
Антракт 15 минут.
5. Мы идем, — лит.-музык. монтаж — исп. 4, 5 и 6 группы.
Постановка С. С. Азарпетян.
У рояля — Е. Туманова.
Начало ровно в 4 часа.

Отже не можна гаяти ні хвилини.

Два кроки від нашого пансіону до першої підземної станції — Оранієнбурзьких Воріт. Я повертаю за ріг на вулицю Фрідріха, і вже перед очима — велика, як підкова з під коня - велетня, літера —

Вона синіє над входом під ґрунт — посеред вулиці.

Оце і є *Untergrund* — славнозвісна підземка. Під землею — довгі, прекрасні перони, газетні кіоски, цигарети, автомати, що оббризкують охочих поганою спецією під назвою одекольонь, — за 10 пфенінгів, викидають охочим книжки, шоколад, цукерки, облатки від кашлю та інші речі „найпершої споживи“ теж за невелику ціну, головне бо тут — масовий споживач. Там же ви можете й зважитись на точній механізованій вазі, що викине вам квиточок, на якому буде зазначено день, місяць, рік і найточніша кількість кілограмів, що їх потягне ваше дорогоцінне тіло. Я, принаймні, щоб не відставати від західноєвропейської культури, „потяг“ — 74,5 кіло. Мені здається, що то була дуже пристойна вага для літератора. Та, на жаль, за перший же місяць мого закордонного життя багато моїх кілограмів покинули мене, як зрадники... А все тому, що я не виконував тієї мудрої поради, що була надрукована на зворотній стороні квиточка:

*Oftmals sich wiegen
und danach leben,
Wird dir lange
Gesundheit geben*.*

...Поїзди налітають через кожні 2 хвилини. Червоний вагон — для курців. Там досить проїхати дві-три зупинки і не куривши — ти будеш задоволений, наче викупив принаймні сто цигар... Міцний народ, здорово курять. Що ви хочете — спортсмени.

Таким чином рівно о 4-й годині я підіймався по сходах на третій поверх до залі клубу „Червона Зоря“, клубу чудово обставленого, прибраного, святкового. Стінгазета розповіла мені всі внутрішні „таємниці“ школярського життя, а крик і вереск дітвори, такої маленької, що її ще не приймають навіть до піонерів, сповнив мене веселої, безтурботної радості...

Заля вже була набита школярами, як сояшник на сінням. Постаті батьків випиналися також по всій залі — між дітьми. Товариш Крестінський, поглядаючи на цю свою велику радянську сім'ю, шпаціював коридором.

І нікого ж у мене знайомих! Жадної людини.

Стривайте! Вася! Веселий піонер! Він летить...

— Вася!

Але він тільки посміхнувся мені, підкинув руку і відповів:

— Всегда готов!

І зник.

За півхвилини він крикнув мені з того кінця коридору, відхиливши двері з-за лаштунків:

— Понімаєте — некогда.

— Хвилинку! Одне слово.

* Часто важся і за вагою живи, це дасть тобі надовго здоров'я

— Некогда. Честное слово, некогда. Грімiруюсь...

— Так мені ось...

— Не могу. Провалю спектакль...— і знову зник.

Та в ту саму мить він ще раз відхилив двері й кинув блискавичну репліку :

— Я ж медведя іграю, розумієте! Устраивайтесь...

Ну, тут мені стало зовсім весело. Я б сам заграв там ведмедя, чи що. Але треба було якось добиватися місця самому.

Я протовпився в залю. Просто в вічі впали від сцени світляні червоні літери:

E

L

F*

Це дуже економно і тим дужче вражає. Elf! Німецька мова востає в життя школярів, дітей радянської колонії в Берліні, як востають німецькі піонери в лави наших радянських піонерів. Їх повно в залі. Червоні галстуки підпалюють розмаїтий натовп із усіх кінців. І вже не розбереш, кому належить той галстук. Їхньому чи нашому. А втім—це помилка. Бо ж німецький піонер— наш піонер.

Та вони й штукарі однакові. Не встиг я обдивитися залю із стелею під дуб, у стилі світлиць руських царів, як піонерія, школярія, комзернята і вся нетерпуча малеч такий ізняла гамір, тупіт, ляскання в долоні, що завіса трошки відхилилась, ізвідти висунулась голова ведмедя і крикнула :

— Сейчас! Не шуміте..

* Одинадцять.

Ефект, звичайно, колосальний. Комзернята загули, як сто роїв.

Та ось нарешті завісу розіпнуто. Школяр років п'ятнадцяти відчиняє збори. Він говорить надзвичайно поважно. Майбутній громадський і політичний діяч уже відчувається в ньому з кожного руху, з кожного слова. Під кінець він пропонує вшанувати пам'ять хоробрих, що полягли за революцію.

Заля встає.

Потому обирається президію — від школярів, старостат у повному складі, від піонерів, від батьків і представник від учителів — завідатель школи. Найцікавіші в президії — двоє пуп'янків років по 6 — 7. Вони чи не найсерйозніший мають вигляд і з такою гордістю поглядають на залю, що хочеться заверещати...

— Ах, ви пуп'янки,— хочеться крикнути,— ах, ви карапузи!

Але ні кричати, ні верещати не можна, бо ось голова зборів дає слово для доповіді про 11 річницю Жовтневої революції піонерові дванадцяти років. І цей дванадцятилітній доповідач говорить:

— Ребята, я сейчас расскажу вам историю Октябрьской революции. Вот. В России была власть помещиков и капиталистов. Царь имел неограниченную власть в то время, как в Европе уже везде почти были парламенты. И вот...

І от він розповідає історію робітничого руху, підготовку Жовтня, саму революцію, наслідки і діла одинадцяти років диктатури пролетаріату. Він говорить для дітей і по-дитячому, але дорослі слухають його може уважніше, ніж слухають вони дорослого доповідача на своїх зборах. Раптом піонер забирає кількома тонами вище.

— Но, товарищі! Октябрь еще не окончен!

Це значить — він вичерпав тему і хоче закінчити „трошки“ голосніше, ніж виголошував цілу доповідь. От він і взяв цілим регістром вище.

— Но, товарищі! Настанет день, когда во всьом міре будет Октябрь!

І коли б від оплесків дівтори могли падати соціал-демократи та фашисти, то Октябрь настав би того ж вечора...

Потім виступає з привітанням дівчинка-піонерка. Її ім'я, оголошене головою зборів, викликає рокіт задоволення в „публіці“.

— Значить, авторитетний промовець,— думаю собі.

А далі виголошує доповідь про стан школи завідатель її.

Радянська трудова школа в Берліні... Як собі хочете, а на мене цей факт (радянська школа в Берліні!) справив велике вражіння.

Та як же важко було її організувати! Скільки труднощів перейдено, доки пощастило нарешті набрати до цієї радянської школи шістдесят чотири учні, дітей наших радслужбовців, тих, що на посадах у радянських установах в Берліні...

Отже завідатель школи розповідає про труднощі.

— Один чужоземний журналіст якось сказав був з приводу радянської школи і взагалі радянської системи виховання: „Найнебезпечніше в Жовтневій революції є те, що її ідеї пустили глибоке коріння в серця дітей, і вирвати їх можна хіба що з самими серцями“. Отже коли цьому буржуазному журналістові зрозуміле значіння радянської школи, то нам воно звичайно ще зрозуміліше. Але...

І отут і мені стали зрозумілими ті труднощі, що їх довелося переборювати піонерам радянської школи в Берліні.

— Але . . . Ми живемо в Берліні, в буржуазному оточенні. Більшість батьків наших дітей живуть у добрих умовах і не бачать тих злиднів, що панують в робітничих кварталах південної та східньої частин Берліну. Батьки наших дітей живуть переважно в західній частині міста серед буржуазії і мимоволі звикають до свого оточення.

— А нам треба, щоб діти не одвикали од радянського життя, треба, щоб вони виховувалися радянцями. А деякі батьки не хочуть віддавати своїх дітей до нашої школи та посилають їх натомість до німецької школи. Хотять, щоб діти добре вивчилися німецької мови. Мовляв, мова — то скарб. Не заперечуємо — скарб ! Але з їхніх дітей можуть вирости якщо не вороги Радянського Союзу, то в кожному разі аж ніяк не майбутні будівники соціалізму . . .

— Їхні батьки піддаються тому імпазантному вражінню, що його справляє німецька школа, дякуючи своїй вітмовій організації та авторитету. Та вони забувають, що та організація, той авторитет убивають дитячу самодіяльність, придушують кожний прояв ініціативи. Батьки захищаються : „Що не кажіть, а там високо поставлено освіту. Знання там придбати нашим дітям не гріх“. Так, знання придбати не гріх, та не треба забувати, що самих знаннів замало для того, щоб стати будівником соціалізму. Є прокурори від комунізму — люди, що добре знають протоколи всіх шости Конгресів Комінтерну, люди, що опанували всю велику теорію комунізму, і все таки . . . Володимир Ільїч говорив, що цього замало для того, щоб бути добрим комуністом.

— Перед нами ще великі труднощі і великі завдання — підняти радянську школу в Берліні на той високий щабель, на якому мусить бути радянська школа.

Ми вже дещо досягли. Спочатку у нас було 8 школярів... Нині їх 64. Ми вже маємо, таким чином, 6 груп. Дальших досягнень ми дійдемо лише з вашою допомогою.

... Хтось мені сказав потім, що завідатель, мовляв, „надто вже одверто“ говорив про батьків. Я рішуче не погодився з цим опонентом. Чи не належав він часом до ордену німецької школи? Коли ж ні, то може в нього конституційна ідіосинкразія до самокритики? Як нам добре відомо, ідіосинкразія — це химерна властивість організму деяких людей. Бідолашні! Позначені ідіосинкразією, вони не можуть зовсім споживати деяких дуже корисних речей, наприклад, хини, смородини, самокритики тощо. Їм від таких речей, що до них їхній організм має ту прокляту ідіосинкразію, відразу підвищується температура, на тілі виступає рясний піт, дихання прискорюється, пульс стає поверховим, часом з'являється неможливий сип по всій шкірі. І вони раптом починають плести дурницю, при чому роблять це із дуже розумним виглядом. Зрозуміло, що їм не можна споживати небезпечних речей, навіть у мізерній дозі.

З такими годі братися до самокритики!

Та будь-що-будь, а вчитель радянської трудової школи в Берліні одверто й правдиво розповів про „симпатичні“ тенденції декого з наших тамтешніх радслужбовців, а ми, в свою чергу, виконуємо свій громадський обов'язок, вкриваючи названі тенденції неславою. Згадаймо ж слова шекспіровського філософа-гробовщика: „живи живи, а помирати доведеться все одно“. Отак і людська кар'єра: візьме та й помре раніше за свого хазяїна, а йому, бідолазі — залишайся тоді з „симпатичними“ тенденціями...

Але... Доволі мінору.

Бо уже знов розпинається завіса і веселі піонери трудової школи починають свій прекумедний „бунт ляльок“.

Як же вони весело грають!

Скільки смішного!

Скільки милого патосу, і яка проста ідеологія у їхніх ляльок, що творять свою революцію...

От я не здогадуюсь тільки—навіщо було гримуватися моєму знайомому, веселому піонеру? Він грає ведмедя. Це я знаю. І грає прекрасно. Так прекрасно, що коли б я не знав, що всередині цього клишоногого „мишки“ орудує веселий піонер, то був би певен, що „мишка“ просто з глухого лісу причвалав на свято 11-ї річниці Жовтневої революції і ото такої викомає. Але навіщо було гримуватися? Однаково ж обличчя піонерова не видко,—сама широка, пухната ведмежа морда...

А втім.. Що я розуміюся на театральній справі?

Дитячий літературно-музичний монтаж „Ми ідем“ мене справді захоплює, і я, хвилюючись, дивлюся, як сміливі хлопчачі руки напинають міцні вітрила на човнах, як вони орудують при великій шоглі на пароплаві, як колектив схиляє на мить знамена й голови, коли проводиря не стало і місце біля стерна на коротку мить залишилось було порожнім...

Вони виводять корабель, вірні заповітам стерничого.

Ну, а підчас перерви — біжать униз, аж сходи гудуть під ними. Внизу — буфет і там для дітей накрито сьогодні рясні столи.

Я не гублю надії побачити і привітати з успіхом веселого піонера Васю.

Та ось він і вилітає з того кінця коридору. Він бачить, що я чекаю на нього, і ще здалеку питає:

— Ну? Что, может скажете — буза? — А сам тимчасом обтирає з обличчя решту гриму якоюсь тряпочкою.

— Де там! — кажу. — Краще і в Рейнгардта не заграють. А скажи мені, будь ласка, навіщо тобі треба було гримуватися?

— А медведя - то я іграв?

— Так, але гриму не видно було з-під ведмежої шерsti.

Він глянув на мене, як на великого дивака, і раптом зареготався, не ховаючи своєї зверхности наді мною в питаннях театральної техніки.

— Грімiровка - то разве для медведя нужна була? — запитав він нарешті.

— А для чого ж?

— Для монтажу, в котром я іграв потом старшого матроса. А когда б же я загрімiровался, еслі перерив бил только сорок мiнут?

Ну, от бачите! Я ж знав, що він зажене мене на слизьке.

Ах, піонери!

як разочок —
стук, стук, стук!

15

Коли ви ідете омнібусом, то краще сідати на другому поверсі. Поперше, ви маєте змогу розглядати вулиці згори. Подруге — там можна курити; коли ж не маєте цигарет, то й без них, проїхавши кілька вулиць, ви будете „накурений“ доста. Потрете — там якось вільніше розпитуватись у сусід, куди іде цей омнібус, та на якій вулиці зупиняється, та чи довго туди

іхати, а там чи довго йти „zu Fuss“ * І нарешті, почетверте (але це трапляється не кожному) — там можна зустріти людину, за якою ваше серце може давно вже стискувалося в таємній тривозі. Ту людину, без якої вам тяжко...

— І я зустрів її...

— Нарешті! — заспівало мені щось усередині...

Це було зовсім несподівано.

Я видерся на другий поверх, сів на середню лаву і закурив.

Тут увіходить кондуктор і питає, кому квитки. Я, звичайно, виймаю 10 пф. і плачу кондукторові.

— А вам? — питає кондуктор.

Я повертаю голову праворуч. Це й була та перша мить, коли наші очі вперше зустрілись. Вона сиділа поруч мене і теж курила. На колінах їй лежала якась книжка і розгорнуті аркуші злегка тримтіли. Може їй було холодно і тому здригували коліна. Може тому, що вона не могла в першу мить знайти в себе 10 пф., щоб заплатити кондукторові... Ні в першу, ні в другу, ні в третю мить...

— Альо! — крикнув кондуктор.

— Хвилинку, — ніяково прошелестіла вона блідими губами. — Десь у мене було десять „феників“.

Вона так і сказала „феників“.

Серце мені заспівало ще голосніше. Вона сказала „феників“!

— Ну? — крикнув кондуктор ще раз.

Тоді обличчя їй проясніло.

* „Zu Fuss“ — ногами. Цебто не в тому розумінні, що можна йти ще руками, чи головою, наприклад, ні — ногами, значить не підземкою, не омнібусом, не трамваем, не таксомотором, не велосипедом, не конем, не мотоциклом, не биядюгом, не аероплянном, а ногами.

— Ось,— сказала вона,— дірка в кишені! Це, значить, вони сюди випали, десять феників...

І вона підвелася, щоб вийти з омнібуса. Але я не міг далі стримувати себе.

— Пробачте,— сказав я українською мовою.— Дозвольте мені взяти вам квитка, щоб ліквідувати цю прикру несподіванку. Адже вам треба їхати?

Вона глянула на мене, хвилинку повагалася, потім вийняла годинник і, скинувши оком на циферблат, спокійно відповіла теж українською мовою:

— Так, мені залишається кілька хвилин. Беріть, я вам поверну при нагоді.

Я взяв квитка, і ми їхали мовчки, прислухаючись до розмови наших серць.

— Як ви взнали, що я з України?— нарешті спитала вона.

— Я взнав, що ви з Західньої України...

— Дивно.

— Нічого дивного. Я взнав по „фенику“.

Вона поправила капелюш, подивилась у вікно і згодом тихо спитала:

— Що ви тут робите?

— Приїхав з Радянської України. Подорожую. А ви?

— Та... як вам сказати... Саме смуга безробіття...

Омнібус котився вулицею Фрідріха. За двірцем, що з нього ми вставали, як приїхали до Берліну, саме біля мосту, де над водою Шпрее літають тривожні чайки, мелькнув будинок „Komische Oper“*. На стіні, біля ясних кришталевих дверей, кричали червоні літери:

TAUSEND NACKTE FRAUEN **

* Комічна опера. Власне — оперета.

** Тисяча голих жінок (Афіша).

Я вже безліч разів читав ці літери, минаючи їх чи в омнібусі, чи так — „zu Fuss“.

Тисяча голих жінок!

— „Святе мистецтво“, „вічний абсолют духу“, „блиск людського генія“, якої ж високої грані досягло ти, „святе мистецтво“, отут, у цій „Komische Oper“!

Тисяча голих жінок!..

О, „святе мистецтво“!

Але тут сиділа людина, за якою, може, давно вже мое серце стискувалося в таємній тривозі... .

— Ви тут встаєте? — спитав я, побачивши, що вона підводиться з лави.— Мені також треба вставати... . Пробачте, але я просив би вас не відмовити мені— зайти зі мною, хоч би в оте кафе. В одній справі нам треба з вами побалакати... .

Вона знову глянула на годинника.

— Що ж... . Туди мені вже однаково пізно... . Навіть квиток ваш не врятував... .

Ми вийшли з омнібуса, повернули трохи назад і зайшли до кафе.

Я замовив дві кави. Вона мовчала. Я глянув на неї. Мовчала... . Ми сіли в затишному куточку.

Мовчить.

Тоді я відразу почав:

— Справа така. Ви ж добре знаєте місто? Ви давно живете в Берліні?

Людина поворухнула вусом, проясніла і посміхнулася.

— Так, досить давно для того, щоб стати в пригоді землякові.

— От бачите! Я ж так і знав. І німецьку мову ви знаєте чудово. Говорите, як німець.

— Дуже мені приємно те чути. Буду ся тішити надією, що девчім допоможу вам.

Його руді вуса знову заворушилися, довге русяве волосся, давно нестрижене й засмоктане, він пригладив рукою, сьорбнув потому кави і з виразним задоволенням промовив:

— Я буду Петер Кош. Маю жінку й діти — піонери. Працював тут на одній фабриці, та, хай їй лихо,— розчитали.

Так я знайшов собі дороговказу, людину, що за нею давно вже моє серце стискувалося в таємній тривозі.

... Дома т. Озерський повідомив мене, що він також знайшов собі секретаря, українця, що вчиться в Берлінському університеті.

За третього „мушкетьора“ ми не турбувалися. Він ще сам узявся б водити будького до всіх театрів Берліну.

Так щасливо кінчився і цей день, 8-го листопада 1928 року.

16

Петер Кош о десятій годині зранку другого дня з'явився до мене в пансіон. Після обережного дзвоника на парадних дверях я почув у коридорі моторні кроки Маріхен, коротку її розмову з кимось, клацання замка, потім — стук у двері моєї кімнати.

— Альо!

— До пана доктора прийшов пан секретар.

— Який секретар? Може, до пана професора? Ви не помилились, Маріхен?

— Ні. Він сказав, що ви йому веліли прийти, і чекає біля дверей.

— Гаразд. Чом же ви не запросили його до кімнати?

— Я можу зробити це зараз.

Як двері знов одчинилися, я побачив на порозі товариша Петера.

— Мой! — скрикнув я назустріч. — Ти вже прибрав собі титул секретаря? Що це значить?

Кош поклав на стіл, просто на мої папери, свого мокрого капелюша (надворі дощ), роздягся, нарешті скинув біля столу драні калоші, з яких негайно ж натекло дві калюжі, і тоді вже відповів, кивнувши головою в бік Маріхен, що стояла на дверях і здивовано розглядала „пана секретаря“, нічого не розуміючи в нашій розмові:

— Німці, вони люблять титули. Я б назвався директором, та вона, оця дримба, не повірить. Ти вже пив каву?

— А що?

— Каву корисно пити щодня, хоч би раз на день. Тимчасом я ще сьогодні не пив.

Я звелів Маріхен подати нам каву на двох, передавши фрау, що за другу порцію вона дістане окремо.

Потім ми склали плян на цей день, погодившись на тому, що в першу чергу ми підемо до друкарні, де друкується газета „Die rote Fahne“ *.

— Будинок Карла Лібкнехта, число 28, на Малій Олександрштрассе, — сказав Петер, вишкрібаючи мікроскопічні рештки білка з яйцевої шкаралуші. — Ми будемо там за півгодини. Ти вже готовий?

Читачу, не дивуйтеся, що Петер Кош говорить авторові „ти“. Адже автор відповідає йому тим самим. А це значить, як ви вже й самі давно здогадалися, що ми однаково з товаришем Петером дивимось на деякі речі; ми ніби однієї віри.

Так ми прийшли до великого будинку на Kleine Alexanderstrasse, і тут я побачив, що Петер Кош дещо таки важить на цім світі. Дві хвилини розмови з завідателем друкарні, якому він передає мою візитову

* Орган Центрального Комітету Німецької Комуністичної Партії.

картку і додає кілька слів од себе, і от нас уже просять пройти до завкому, де нам дадуть провожатого, що покаже нам цілу друкарню.

— Ну то що, як дають? Чого ти ся дивиєш? — буркнув між вуса Петер, коли я глянув на нього після цієї розмови.

В друкарні зустрів нас Франц Мюлер, чудовий спортсмен, голова фабзавкому і голова німецької спортивної робітничої делегації, що одвідала Радянський Союз у серпні 1928 року.

Насамперед він з гордістю показав нам великий портрет Леніна. Цей портрет йому подарували в Москві. Робітники, що обступили нас, почали вступати в розмову:

— Портрет ми повісимо в рямцях отут. Ви подивіться: на ньому є напис — подарунок на знак пам'яті товаришеві Мюлерові. Це не просто собі портрет...

Вони всі були горді, і ми разом з ними раділи однією радістю.

Правда, були деякі неприємності. Наприклад, більшість тих спортсменів, що їздили до Радянського Союзу, виключили потім з організації... Бо вони, бачите роблять звіти про свою подорож на зборах своїх спорторганізацій, і роблять ті звіти при переповнених залах, у яких не лишається жадного вільного місця, не зважаючи на одвертий саботаж соціал-демократів. Та й до того ж не лише роблять звіти про спартакіяду, а ще й одверто розповідають про політичне життя в СРСР, про робітничу диктатуру. Там, мовляв, іде високим темпом відбудова країни. І ось навіть робітники соціал-демократи, що з ними були в одній делегації, теж переконалися... Робітники ті — з ляйпцізьких друкарень. Та що там, коли вже з спорторганізації

викинули навіть кількох робітників соціал-демократів!

— З нашої організації виключили вже шістдесят чоловіка, але це ще не всі.

— Та нам у Берліні взагалі легше робити справу. Бо всіх виключили три тисячі, так що вже створилася нова організація з цих виключених. Одначе, залишилося ще 8.000 чоловіка в тій організації. Між ними теж іде заколот. Вони вимагають прийняти виключених назад.

— Як зветься наша організація? Arbeiter Turn- und Sport Bund. Це є центральна організація. Є ще окремі групи, що входять сюди. На 1 січня хотять викинути тяжких атлетів за те, що вони вимагають зв'язку з радянськими атлетами.

Тек - с.

І я подумав: „важкенько буде шановному панству „виключити“ всіх отих членів спортивних та гімнастичних організацій, робітничих культурно-освітніх спілок, абстинентів, вільнодумців, членів театральних, стенографічних, есперантистських, шахових, музичних, співочих і безлічі інших союзів, добровільних медичних кас і т. ін. Важкенько буде виключити відсотків із шістдесят цілого двадцятимільйонного німецького пролетаріату, що входить до всіх цих організацій, і не має підстав ховати правду про Радянський Союз, коли сам її на власні очі побачить...“

Важкенько!

Кімната голови фабзавкому обставлена дуже просто і зручно. Ми розмовляємо ще хвилину і йдемо оглядати друкарню.

Добра друкарня!

Нам показують умивальники, гардероби, бак для кави, убиральні, лазеньки. Скрізь блискача, прозора чистість.

Добра друкарня!

Робітник до робітника!

І друкуються там цікаві речі. От вам обкладинка „Rote Raketen“*, от вам чергове число „Die Rote Fahne“**.

Он на маленькій стукалці робітник клацає візитові картки фабрики квітів та пір'я, Ісидоре Шльосс:

ISIDORE SCHLOSS BLUMEN UND FEDERNFABRIK

Треба виконати замовлення. Адже це друкарня.

Йї дано замовлення. Значить — треба виконати.

А ось на окремих великих машинах іде, наприклад, VI конгрес Комінтерну, розміром на 80 друкованих аркушів.

17

Дощ перестав, але на вулицях іще блищить вода, і в ній, як розчин золотих молекул, переливається електрика.

Вечір.

Автомобілі відбиваються в велетенських люстрах асфальтів, будинки — вниз поверхами і димарями, і в черевиках Петера Коша повно холодної слизоти...

— Мерзотники! — бубонить він, переступаючи калюжу!

— Хто, черевики? — питаю я, хоч знаю добре, що мова не про них. Питаю, щоб подратувати, бо мені вже набридло оце бубоніння.

— Які черевики? Ти знаєш, що в будинку № 3 на Рікерштрассе провалилася убіральня і впала з другого

* „Червона Ракета“.

** „Червоний Прапор“.

поверху аж на перший? І що ж робить Вааролizei*?! Приїхав, подивився та й поїхав.

— Це умови життя нашого робітника, йому на голову падає убиральня з другого поверху. Це його житлові умови! А на панцерник іде 80 мільйонів; власне, він коштуватиме сто двадцять. А як їх будуватимуть дванадцять?

— Слухай, у тебе сьогодні поганий настрій і ти починаєш скептично дивитися на життя...

— Ні, ти мені скажи, скільки будинків для робітників можна було б побудувати за ті гроші, що йдуть на панцерники?.. Скільки...

Я рішуче перейняв його:

— Дай мені спокій! Я в політику не втручаюсь. І взагалі: що це за штуки? Ти сам погодився йти на соціал-демократичний мітинг, сам мені запропонував — „Ходім, подивимось“, і я пішов. І тепер, коли ми вже майже доходимо мети, коли ми вже стоїмо біля дверей соціал-демократичних зборів, ти починаєш вигадувати дурниці про якісь убиральні, що нібито падають комусь на голову. Я ж не такий маленький, щоб повірити твоїм наївним вигадкам. У Берліні не може такого бути! Тут напевне рай для робітників...

— Donnerwetter! ** Він не вірить!

Петер посунув руку в кишеню, вийняв звідти пожмакане число „Die Rote Fahne“ за 9 листопада, № 265 і тицнув мені до очей сторінку, на якій, підкреслене його червоним олівцем, стояло:

KLOSET FÄLLT EINE ETAGE HERAB... ***

* Будівельна поліція.

* Лайка „грим і буря“.

*** Клозет упав на нижчий поверх.

І тут ми підійшли до Спортпалацу на Потсдамерштрассе, де має відбуватися соціал - демократичний мітинг . . .

Ми не спізналися. Вони ще тільки підходили колонами до палацу. У них було багато червоних прапорів і оркестрів. Вони співали пісень і струнко марширували. Їх ішло кілька тисяч. Багато тисяч! І вони справляли імпозантне вражіння.

— От і подивися, і розбери їх, що вони зрадники революції,— обурено заворушив вусами мій товариш.— Поки робітник орієнтує сі, то „вожді“ соціал - демократії його ж ім'ям устигнуть накинути на нього міцного недоуздка. Чекай! Он та колона співає фашистівської пісні! Щоб я пропав . . . Чуєш? . .

Hackenkreuz am Stahlhelm,
Schwarz - weis - roter Band . . .*

— А як ми пройдемо в середину?

Петер також не знав, як нам це зробити. На дверях вимагали показати членський квиток і без нього нікого не пускали. Ми сподівалися купити вхідні квитки, але жадних квитків ніде не продавали . . .

— Справа безнадійна,— зробив я сумний висновок.— Не пощастить нам побувати на соціал - демократичному мітингові. Шкода!

А хотілося, дуже хотілося! Знаю, що дурять . . . читав, чув, знаю. Але як вони це роблять?

— Мой! Он на тих дверях чоловіка з двадцять народу. Певне, теж без квитків — хочать пройти.

Я подивився на ті двері. Там, крім народу, стояло ще кілька надійних поліцаїв. Вони охороняли збори соціал - демократів від різної „босоти“, що, може, була б

* „Хрест“ на шоломі, чорво - біло - червоний стяг.

охоча влаштувати який скандал. Також, бува, комуніст проскочить. Що ж ото він, з добрим наміром?

— Назад! Назад! Ніхто не пройде! Назад!

— Біжим на ті двері, там немає „зелених“,— кинув Петер.

— Так як же...

— Иди, кажу тобі, за мною!— гукнув він знову.

Група народу також валнула до других дверей. А коли сюди ж перебігли й поліцаї, народ наліг швиденько на перші двері і вже був усередині.

... Велетенська зала.

Безконечна.

Страшенно висока.

Тисяч на п'ятнадцять - на двадцять народу.

Повна.

Море прапорів.

Колосальна естрада, на якій уміщується хор чоловіка на двісті, оркестри, президія. І ця естрада ледве мріє з того кінця залі. І все залите „материм“ соціал-демократом. Він прийшов з дружиною, з тещею, з зятем, з сестрою в третіх. Зайняв усі яруси, майже під стелю. Він прийшов на великий концерт, розстібнув пальто і одного гудзика на жилеті, розмотав кашне, щоб не так парило.

І йому дуже подобається, що співають пісень, грає музика, шелестять прапори. Це так красиво! Хор велично співає про бідних людей. Хор співає: „Вставай, бідний рабе!“ Декляматор деклямує: „Вставай, Німеччино!“ Це так гарно! Це так прекрасно:

— Вставай, Німеччино!

Від зворушення, від щирого „революційного“ почуття і від зненависти до всіх, хто заважає Німеччині вставати, соціал-демократові виступають сльози, приє

міцна червона потилиця, теща зворушено кліпає вогкими очима, сестри в третіх надхненно плещуть в долоні.

І вся велетенська зала, наче править молебня, дякує богові за те, що дав таке прекрасне життя і створив таку благословенну партію, соціал-демократичну партію, що вміє справляти бучні революційні свята, уміє відзначити десять років Німецької республіки, не згадавши ні словом про 11 років Жовтня, про диктатуру пролетаріату в СРСР, про диктатуру буржуазії тут, у себе, про жахливе становище рурських робітників... Ах, навіщо? Ось виступить з промовою гер Дітман, і він все, що треба, скаже... Він нічого не забуде і нічого не скаже зайвого.

І от під урочистий гомін, під звуки оркестер сходять на трибуну гер Дітман. Він говорить поважно. Він говорить, „як вождь“. Говорить 20 хвилин. І його промова і є той політичний цвях, що скріплює концертне молебство на честь Німецької республіки.

— Соціал-демократія—захисниця всіх покривджених! Соціал-демократія—заступниця бідного люду! Це ж вона добила тих великих прав, що ми їх маємо. Це вона дала народові право загального голосування!

— Нехай же вона живе, славетна соціал-демократична партія! Нехай живе і йде вперед Німецька республіка!..

От бачите. Він уже кінчив свою блискучу промову! І хоч би тобі одне нетактовне слово. Він дуже розумний. Од його слів пріють міцні червоні потилиці, теща кліпає вогкими очима і в залі зриваються довгі й бурхливі оплески... .

Я заходжу до вбиральні. Тут повно юнаків. Вони поставили в куточок плякати й прапори, що їх вони

принесли на мітинг, і покурюють собі, борюкаються, розповідають анекдоти...

— Анекдоти... — кажу я потім до товариша Петера, знайшовши його в коридорі з бльок-нотом на коліні. Він записував промову.— Там анекдоти,— кажу.

— Які анекдоти? Що ти мелеш? — питає він, нічого не розуміючи.

— А ти багато записав?

— Де, нема чого писати, промова пісна, як блин без шкварки.

— То, може, підемо?

— А чого ж іще тут нудитись?

Ми пішли. І от за нами розлігся спів... „Інтернаціоналу“... Мітинг кінчився, і вони співали пролетарський міжнародній гімн!

— Теща співає „Інтернаціонала“... Сестра в третіх... Зять! Свекор! Соціал-демократи співають міжнародній пролетарський гімн. Міцні, червоні потилиці в твердих капелюшах...

О, Німеччино!..

Ми швидше вибігли на вулицю.

18

Шановний читачу, я розумію, що після соціал-демократичного молебствія, після „казання“ гера Дітмана, у вас поганий настрій, ви бачите знову червоні потилиці, ви нервуєте і нікуди вже вам не хочеться. Ви стомилися.

Хочеться відпочити, подумати.

Але ви забуваєте, що з нами — Петер Кош, невтомний Петер Кош. Він має ще більше підстав нервувати і бути невдоволеним: тиждень перед тим він „перенісся“ був на нове помешкання, бо звідти хазяйка

витурила, а тепер і ця, нова, заявила, щоб за десять днів звільнив кімнату. Їй такої злидоти не треба. Не мала клопоту...

Він має право бубоніти нам про це своє лихо. Але в нього зараз зовсім інше на думці. Він хоче потягти нас іще в північну частину міста на N-штрасе.

— Ти ж хотів одвідати червоних фронтовиків,— заявляє він мені безапеляційно.

Одмовитись я не можу. Іще тільки пів на дев'яту. Отже нам доведеться спуститись під землю і їхати туди, куди поведе нас Петер Кош.

За чверть години ми виходимо десь далеко в тихому і майже безлюдному районі. Ми йдемо ще хвилини з дванадцять пішки. Постукуючи ціпочком об камінні плити пішохода, ви слухаєте мого товариша і курите сигарети фірми „Salem gold“. Ліворуч од вас залишається темний канал. Він тихо тече в камінному кориті, і в його воді кволо поблискують одинокі ліхтарі на низеньких стовпчиках.

Нарешті ми зупиняємось.

— Що це за будинок?— питаєте ви.

— Льокаль,—відповідає Петер.—Погаєнька пивниця. Загляньмо та випиймо два кухлі пива.

Більше він нічого не каже і мовчки проходить у низенькі дверчата. Ми йдемо за ним. Уступаємо в маленьку кімнатку, де вже повно народу. Це — звичайна пивнушка. За буфетним столиком стоїть господар пивнушки і наливає кухлі. Ми сідаємо до столика. Тоді Петер каже нам :

— Почекайте.

З цим словом він проходить через усю кімнату і зникає в дверцях, що в протилежній стіні. Тимчасом ми розглядаємо присутніх. Все це народ низовий.

Більше — без ковнірців, дехто в светері, дехто в блюзі, а інші в уніформі. Вони мирно п'ють пиво, хоч більшість давно вже сидить з люлькою чи сигарою перед порожнім кухлем. За три хвилини Петер відчиняє дверці й показує нам рукою — увійти.

Ми проходимо в ту кімнату, куди нас кличе Петер, і тільки ми з'являємося в ній і за нами зачиняються двері, як від столу підіймається висока, здорова людина в уніформі червоного фронтовика і щось коротко промовляє до товаришів, що рясно сидять коло столу й попід стінами на стільцях та на лавах.

Я встигаю тільки схопити уривок фрази „...письменник із Радянського Союзу...“

Я розгубився. Обстановка така, ніби ми потрапили до якогось штабу десь на фронті. Першою мені впадає в око залізна пічка. У ній тліє вугілля. Довгі жорстяні труби від неї перетинають кімнату. На стінах — революційні плякати. На одній стіні червона зоря з серпом та молотом в руці робітника. По боках — портрети Карла Лібкнехта, Рози Люксембург, Леніна — в рямцях, під склом. В кутку стоїть кілька велосипедів. В кімнаті накурено, тісно. Під стелею незмінні прапирці...

Все це я встигаю оглянути в одну коротку мить, шукаючи місця, де б мені стати, щоб не дуже звертати на себе увагу та не заважати їхній роботі. Але висока людина в уніформі також в ту мить кінчила своє коротке слово до товаришів, і тепер вони всі піднесли вгору стиснуті кулаки і одним густим, насиченим голосом крикнули :

— Гох !!!

— Гох !!!

— Гох !!!

Я розгубився ще більше. А висока людина забирає собі слово і в імені цього червоного штабу звертається до нас із привітанням.

Тоді я, хвилюючись мало не до скандалу, відповідаю їм, і Петер Кош підказує та перекладає мені, бо я не встигаю підібрати потрібних мені німецьких слів, щоб сказати те, що підступає мені до горла і гаряче клекоче в грудях.

Потім ми всі сідаємо, і вони продовжують свою працю.

Це — чергове засідання осередку червоних фронтовиків. Вони обговорюють чийсь реферат.

Хвилин за десять починає здаватися, що це сон.

Марення...

Сон...

Засідання осередку — десь на далекій станції. Кругом степи, а в далині — місто і фабричні димарі. Залізна пічка в кутку. Гарячі обличчя, блискучі, іскристі очі. Сперечаються про шляхи Жовтня і німецької революції. Хтось розповідає про Карла Лібкнехта. Це юнак розповідає про Карла Лібкнехта. На ногах у юнака зелені вовняні панчохи, він нервово перекладає щоразу ногу на ногу, і від того одна панчоха йому зсовується. Юнак говорить і хвилюється. Тоді забирає слово „папаша“. Це теж червоний фронтовик. Йому, певне, років із сорок вісім уже. У нього сивенька гостра борідка і чорні коротко підстрижені вуса. Чуб короткий, теж сивий. Він у блюзі червоного фронтовика і в чорних вузьких сукняних штанях, заправлених у старенькі гетри. Одна рука на столі, другою рукою він робить енергійні рухи, ніби рубаючи ними слова. Він теж говорить про Карла Лібкнехта, потім про кривавого Носке, про Шейдемана, про облудну полі-

тику соціал - демократії. Раптом він називає ім'я, страшенно мені знайоме.

І відразу — не сон!

Це справжня дійсність. Годину тому ми слухали промову Дітмана, якому так захоплено плескали пани соціал - демократи. І ось через годину я знову чую це ім'я з уст „папаші“ червоного фронтовика, що вимовляє це ім'я без найменшої пошани:

— Дітман казав нам: „Не робіть тієї дурниці, що в Гамбурзі“ *. І такий у нього голос солоденький. Таким голосом колись Велс казав нам стріляти в тих, що виходитимуть з зібрання. Там був Карл Лібкнехт він промовляв на тих зборах. Таким голосом Велс намовляв тоді убити Карла... Це проклята партія! Проклята! Собача!

... Сидять робочі піджачки, похилившись на стіл. Правда, більшість із них безробітні. Немає навіть на пиво. Сигарети немає.

— Камерад, дай сигарету!

Засідання кінчилося, і тепер ми сидимо і просто розмовляємо. П'ємо по кухлю пива і їмо картопляні млинці. Всім страшенно хочеться їсти. Ми співаємо. „Папаша“ перший починає. Ми куримо і сміємось, розмовляємо і відчуваємо — прекрасно!

Вже пізно. Але розходитись нікому не хочеться.

— Камерад! Якщо ти не напишеш нам кожному хоч по одному листу, коли повернешся до Харкова, то ми всі будемо ображені. Ти мусиш передати наш привіт українським братам Радянського Союзу...

Вони так химерно і щиро говорять.

* „Страйк портових робітників, підтриманий робітниками гамбурзьких заводів.“

— Стривайте,—гукає юнак у зелених панчохах.—Стривайте! Ми напишемо їм листа. Давайте писати листа!

— Так!

— Це ідея!

— У кого є зошит?

Вони виривають із зошита аркуш і пишуть листа. Потім читають його вголос. І всі присутні підписуються під ним.

— На! Вези і передай робітникам.

Вони доручають мені листа.

Я публікую його в цій книзі. Ось цей лист.

Українським братам Радянського Союзу.

Товариші (такого то) відділу „Союзу Червоних Фронтовиків“ великого Берліну шлють українському пролетаріатові палкі привітання в його боротьбі і обіцяють не лише словами, а й на ділі стати на захист Радянського Союзу. На цьому ґрунті ми бажаємо увійти з вами в братерський обмін думками, щоб ми могли навчитися з ваших досягнень, а ви могли взяти, як живеться німецькому пролетаріату. „Союз Червоних Фронтовиків“ шле вам, українським братам, потрібне привітання.

*Rot Front!**

(Підписи, підписи, підписи...)

Потім вони починають удвадцятьє розпитувати про все.

Їх усе цікавить.

„Червоний Фронт!“ це форма привітання, поширена між червоних фронтовиків.

— Чи є Україна окрема держава і як вона увіходить у спілку з Росією та із іншими республіками?

— Як живуть там робітники?

— Що таке міліція?

— Як живуть у вас інженери, лікарі й інші категорії — партійні і позапартійні?

— Що роблять комуністові, коли він любить багато пити?

— Як працюють заводи?

— Чи добрі командири в Червоній армії?

— Чи не допустять вони чого лихого в армії?

— Як там звертаються до червоноармійців — на „ти“, чи на „ви“?

— Чому я звертаюся до них, червоних фронтовиків, на „ви“?

Я пояснюю, що ми ледве знайомі і що я ж не належу до їхнього „Союзу Червоних Фронтовиків“, що я зовсім стороння людина, письменник, якому цікаво знайомитися з людьми, щоб їх потім змальовувати в своїх писаннях. От і все. Чого ж я маю говорити їм „ти“? І як я можу їм на все це відповідати? Я не можу.

Вони сміються і підштовхують один одного:

— Говори там...

Я запевняю їх, що воно так і є. Тільки так, а не інакше... Бо я ж не втручаюсь у політику.

— Ну, гаразд, гаразд. Тоді розкажи нам про ваших письменників, про їхні книжки, про ваші газети та журнали. Ти в яких газетах працюєш?

Я розповідаю про письменників, про журнали і говорю, що працюю в „Гарті“ — органі Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників.

Їх радує, коли я кажу — пролетарських письменників. Вони просять показати їм цей журнал. Та в мене

ШИЛЛЕРІВ ПАРК. МАРШ ПРА-
ПОРІВ. БЕРЛІН. ЧЕРВОНИЙ
ФРОНТ. ПОПЕРЕДУ Т.Т. ТЕЛЬ-
М А Н Т А Л Е О В

ЧЕРВОНІ ФРОНТОВИКИ ВЕЛИКОГО БЕРЛІНУ НАПИСАЛИ НА СВІТЛИНІ: „ПРОЛЕТАРСЬКИМ ПИСЬМЕННИКАМ ЧЕРВОНОЇ УКРАЇНИ ТА ЇХНЬОМУ ЖУРНАЛОВІ „ГАРТ“ НА ЗНАК ПАМ'ЯТІ ВІД ЧЕРВОНОГО ФРОНТУ Н І М Е Ч Ч И Н И“

Його немає напохваті. Тоді вони просять надіслати їм, а цей камерад, що зі мною, прочитає і перекладе...

— Альо! — гукає знову юнак.

— Давайте передамо картку нашого з'їзду!

— Ні! Давайте зараз зфотографуємося разом і передамо!

— Зараз не можна. Давайте завтра! Ти прийдеш завтра вдень? Або післязавтра?

— Так, він прийде, але картку з'їзду передамо зараз. Підпишемо знову всі. Надрукуй її в журналі пролетарських письменників.

Кілька чоловіка зриваються з місця і кудись біжать. За десять хвилин вони повертаються з картками. Тут і окремі портрети, і фото з'їздів, і момент відрядження на село — для агітації. В грузовику стоять робітники готові до від'їзду.

Друга картка — вони вже в селі.

З ними й грамофон, знаряддя „музичного впливу“ на селян...

На великій фотографії III з'їзду Союзу Червоних Фронтників вони пишуть:

„Хай живе пролетарська література Радянської України! Хай живе журнал „Гарт“!“

На фотографії IV з'їзду роблять такий напис:

„Пролетарським письменникам Червоної України і їхньому журналові „Гарт“ на знак пам'яті від Союзу Червоних Фронтників Німеччини“.

Все чисте поле на картці вкривають підписами.

Я того настрою, що був тоді, ніколи не забуду.

Як разходились додому, вони все запрошували ночувати. Кожний запрошував до себе. Особливо товариш з польським прізвищем. Він був такий виснажений, що на нього страшно було дивитись. Усе запрошував і доводив, що в нього зручно, бо він має аж дві кімнати.

— А яка сім'я? — спитав я.

— Сім'я? Та що сім'я... Ну, сім чоловіка. Помістимось!

Ми дійшли разом аж до якоїсь зупинки омнібуса.

Було вже дуже пізно.

Але вони розійшлись тільки тоді, коли ми сіли в омнібус і поїхали.

19

Настав сонячний день.

Чи треба казати, що Петер Кош був точний і що ми явилися в призначену годину (pünktlich *!) до того самого льокаля?

Майже вся організація уже була на місці. Отже ми зараз підемо зніматися, десь на повітрі, в районі Norden.

Командир шикуює цуг і велить нам з Петером Кошем стати на лівому фланзі.

Ми стаємо.

Таким чином, на хвилину ми стаємо часткою 180-тисячного Союзу Червоних Фронтників.

Auf, auf, zum Kampf, zum Kampf!
Zum Kampf sind wir geboren... **

Пісня послалася широкими коридорами вулиць, майже порожніх в цей ранній час на передмісті в неділю.

Точно.

** На боротьбу, на боротьбу!

На боротьбу ми народжені!

An die ukrainischen Brüder der jungen Union
Die Kameraden des "Luge-Kameradschaft,
der II. Abteilung des "Roten Frontkämpfer-
bundes" Grob-Berlin erwidert dem ukrainischen
Solidarität die heißen Kampfgriffe und gel-
teueren mit mir mit Worten sondern auch mit
Tat. Ich bin der "Luge-Kameradschaft" der "Luge-Union"
überzeugt. Aus diesem Grunde wünsche
ich mir auch in beiderseitigen dankenaus-
sprech zu treten, damit wir beide unsere
Kameradschaften beistehen können und ihr
Erfahren kommt wie es dem deutschen Prole-
tariat geht. Der "Luge des "Roten Front-
kämpferbundes" sendet auch ukrainischen
Brüder ein dreifaches

Rot-Front!

undes

1927

Es lebe die
proletarische Literatur
der Sowjet Ukraine
Es lebe das Journal

"Gart"

Berlin d. 9. XI. 1928

НАПИС НА ВЕЛИКІЙ СВІТЛИНІ
З'їзду ЧЕРВОНОГО ФРОНТУ
НІМЕЧЧИНИ: „ХАЙ ЖИВЕ ПРО-
ЛЕТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ!
ХАЙ ЖИВЕ ЖУРНАЛ „ГАРТ“.
Б Е Р Л І Н 9/ХІ 1928

Наш цуг марширує. Робітник, що переходить вулицю, підносить угору стиснутий кулак і вітає:

— Rot-Front!

— Rot-Front! — відповідає йому дружно цілий цуг. Маршируємо.

Пісня послалася широкими коридорами вулиць.

— А можна співати? Ви не боїтеся? — питаю свого сусіди.

— О! Чудне запитання.

— Можливо, та я ж не знаю...

Тоді мій сусіда весело сміється.

— Вулиці наші. Чом би нам не співати? А от те, що ти маєш у руках ціпочок, це вже проти закону... Перший поліцай має право вивести тебе із строю... Ти ж знаєш, що нас позбавлено права носити дубинки...

— Так це ж... це не дубинка... Це так собі...

— Однаково. Наша зброя — кулак. Сто вісімдесят тисяч пар кулаків і гасла „червоного фронту“.

— Хм...

Я постарався притиснути до бока свій ціпочок.

За двадцять хвилин командир скомандував стати. Ми прийшли до якогось широкого поля чи городів, що обросли високими кущами та колючим дротом. Це ніби такі дачі. Окремі ділянки городів належать окремим громадянам, що влітку приїздять сюди подлубатись на грядках — після чесної тяжкої праці у власному магазині чи десь у конторі...

Тимчасом деякі робітники живуть тут літо й зиму в курячих халупках на одне маленьке віконце. Холодно їм тут. Але нічого... Терплять...

Люблять, бачите, „дачу“.

Тут, принаймні, ніщо не впаде йому на голову, крім дощу та негоди. Тут ми й знялися.

А за півгодини ми знову були біля „штаб-квартири“. Керівник давав інструкції — на роботу!

Вони йдуть на роботу: збирати на допомогу рурським страйкарям! Чи ж не цікаво нам піти разом із ними і подивитися, як це вони роблять?

Вони розподіляють ролі.

Кільком товаришам дають на руки „підписні листи“. Одному доручають виголошувати промову, а всі гуртом пробують гукнути:

— Achtung! Achtung!
Hier ist Roter Frontkämpfer Bund!*

— Починаймо.

Всі гукнули. Та вийшло неодностайно. Дехто засміявся, а більшість — розсердилися.

— Ще раз!

І вони гукнули ще раз.

— Achtung! Achtung!

На цей раз вийшло бездоганно. Ніби не з двадцятьох п'ятьох, а з одних грудей.

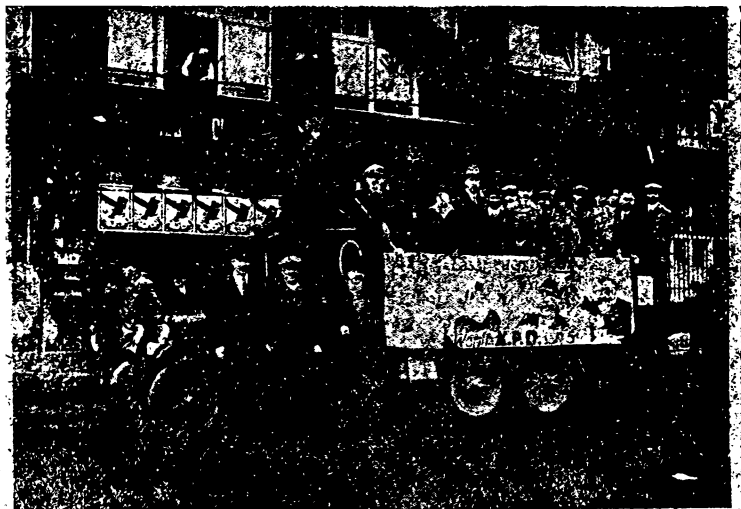
Командир задоволено гукнув:

— Готове.

І знову цуг шикуються. Струнко.

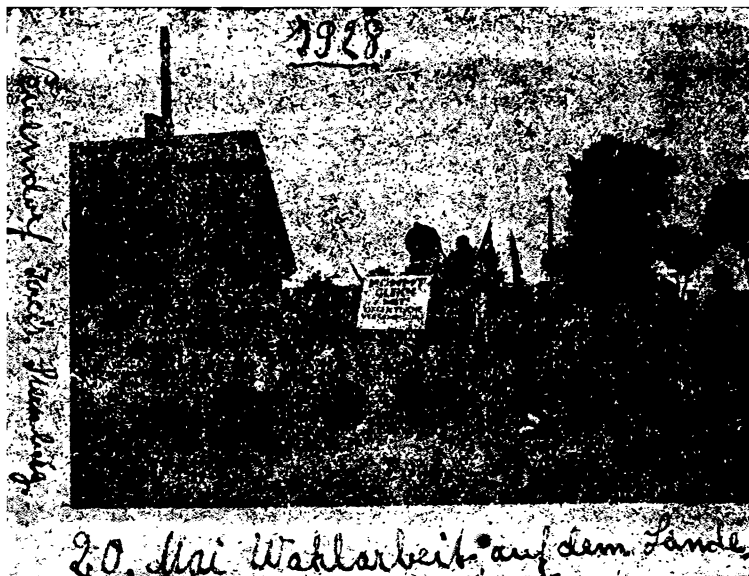
Ідуть у першу - ліпшу вулицю, заходять на подвір'я великого будинку. Камінний чотирикутник гуде під їхніми кроками. Вони стають посередині, обводять очима поверхи, що дивляться рясними вікнами в чотирикутник подвір'я. Де - не - де вікна трохи відхиляються. Частина товаришів — ті, що з підписними листами — уже позаймали всі майданчики на сходах і всі парадні. Вони чекають.

* Увага! Увага! Тут Союз Червоних Фронтників!

Vor der Abfahrt am Liebknecht Haus 1956

НІМЕЦЬКІ РОБІТНИКИ ІДУТЬ НА
СЕЛО ПЕРЕВОДИТИ ЧЕРГОВУ
КАМΠΑНІЮ, ЗБИРАЮТЬСЯ БІЛЯ
БУДИНКУ ІМЕНІ КАРЛА ЛІБ-
КНЕХТА В БЕРЛІНІ

РОБІТНИКИ З БЕРЛІНУ ПРИ-
ЇХАЛИ В НОЄНДОРФ. БУДЕ
М І Т И Н Г

І от керівник групи глянув на товаришів, що були з ним. Гучно, одноставно, лунко гуде в камінному подвір'ї:

— Ach - tung
— Ach - tung
— Hier
 ist
 Ro —
 ter —
 front —
 kämp —
 fer —
 Bund!!!

І, як тільки останнє слово — „Бунд“ — прогуде і стихне десь на камені, керівник виступає наперед, ще раз обводить очима поверхи, де вже рясніше відчиняються вікна, і починає свою запальну промову.

— Камераден! — говорить він. — Двісті тридцять тисяч робітників і робітниць Рурщини і району викинуті на вулицю, бо вони жадали платні й хліба за свою роботу.

— Камераден! Буржуазія хотіла б їх повішати.

— Соціал - демократія зраджує.

— Поліція поборює їх гумовими бичами...

— Камераден!..

Скільки вогню і гніву було в його промові! Він викликав магічним словом тіні голодних робітників, і вони ніби пропливали перед очима, кленучи світ, загрожуючи ворогам.

Червоні фронтовики на роботі!

Через п'ятнадцять хвилин підходили вже до другого будинку.

12 листопада. Понеділок.

„Гадав, що за кордоном матиму багато вільного часу. Там, на Україні, це було хронічне страждання: брак вільної хвилини. Наша епоха неймовірно багато вимагає. Люди у нас уже звикли до цього і часом навіть не помічають, що їм ніколи глянути вгору. І тільки тоді, коли раптом збігається на один день, на одну годину, три, п'ять невідкладних, бойових справ, людина хапається за голову і розлютовано стогне: „О, tempoга! Та коли ж я встигну?“. Проте встигає, не може не встигати, бо встигнуть інші, і ця думка, цей залізний закон нашого радянського життя, підганяє людину з неблаганністю машини. Люди, що не загартували свого хребта, в наших умовах неминуче посуваються наниз, їм починається розм'якшення костей, на зразок остеомаляції; і вони, як лантух із кволими м'язами, мусять осісти в тихому затишку своєї родини. Життя котить через них свої скажені хвилі. Проте людина часом подумав: не завадило б одпочити, погуляти, тощо... Мабуть, це найзручніше зробити за кордоном,— думав я, бігаючи в Харкові до „Радторгфльоти“ по закордонний квиток. Наївняк! За кордоном зовсім не можна цього зробити. І щодо вільного часу, то на Україні ти був Крезом, рівняючи до закордону. Тут із тебе справжній банкрут. Дні вилітають із твого бюджету ще скорше, ніж марки з гаманця. Здається вчора ти виїхав із Харкова, а дивись — сьогодні вже дванадцятье. Уже дванадцять днів пролетіло, ніби дванадцять разів хитнувся маятник. Ти прекрасно розумієш, що мусиш максимально використати свої закордонні дні, і тому треба застосовувати радянську систему: встигати в кубі. Учора, після роботи червоних фронтовиків, Петер Кош

запропонував одвідати корчму на Корзерерштрассе. Петер Кош — це справжній скарб. Він не спочиває сам і не дає спочивати мені. Ми пішли до тієї корчми, там мало бути засідання осередку. Та, на жаль, воно вже скінчилось, коли ми прийшли. Господар корчми, старий німець і немолодий член комуністичної партії, показав нам залю, де було засідання. Там ще гойдався дим. Біля стіни лежало на стільцях якесь аматорське театральне вбрання, тут працює ще якийсь гурток. У загальній кімнаті сидів безробітний будівельник, комуніст із сивим уже чубом. Петер познайомив нас, і я довідався, що безробітний будівельник має родину з трьох осіб, що старший син пішов десь у мандрівку, та й не вернувся. Менший — помер. Третій син сидить дома, теж безробітний... Товариш цей каже: „Все ліве, що є серед нашого робітництва, то воно тепер на вулиці, безробітне, бо його викидають із фабрик“. Ми викурили цигарети і пішли до будівельника. Нам цікаво було побачити його помешкання, родину, шматочок побуту. Він живе на п'ятому поверсі. Коридор такий вузький, до того ж завалений барахлом, що в ньому не можна розминутись, і такий довгий, що можна спотикнути себе не раз, доки його перейдеш. Нас зустріла жінка будівельникова, зустріла дуже тепло. Ми сіли в кухні, бо в кімнаті було не прибрано і туди нас не запрохали. Кріз прочинені двері я побачив невеличку кімнатку, в якій на ліжкові стояли сторч неприбрані перини (дивно, ці антигігієнічні „ковдри“ бачити в німців! І це скрізь — і в готелях також). З кімнати вийшла хвора сестра будівельникової жінки, привіталася. Вони готували обід. На столі стояла розкрита коробка з маргарином, у місці полоскався шматочок гав'ядини. Стіни кухні рясно вквітчані цілим арсеналом кухенного „струменту“.

Друшляки, каструлі, мисочки висіли на цвяшках, розплановані за ранжиром... Дружина безробітного будівельника доклдала всіх сил, щоб додержати пристойности в своєму господарстві, компенсуючи цим той прикрий факт, що за теперішніх матеріяльних умов теє господарство м а л о використовується...— Нічого,— сказав будівельник,— ми ще перебиваємось на ту допомогу, що дістаю від держави, хоч вона має скоро кінчитись. А от рурські товариші в гіршому стані...— Ми не сперечалися, бо чули допіру промову червоного фронтовика. Нотую все це в бльок - нот, на швидку - руч, сидячи в вагоні підземки, що везе нас до одного видавництва — „Malik - Verlag“, де маю почати знайомство з німецькими письменниками. Від будівельника ми пішли тоді за годину - за півтори, побалакавши про деякі цікаві речі.— То як тобі си подобало в того функціонера? — спитав мене Петер Кош.— Нічого,— кажу,— добре сподобалось, хай дякує соціял-демократам.— Е, він ще добре живе, а подивися, як у мене. Або в інших. У нас там було так, що дітей погризли щури. Батько й мати були на фабриці, а дітей щури погризли, та й уже.— Та нехай про це іншим разом“.

21

Доволі!

Геть бльок - нота, читаймо краще веселенькі вірші на стінах вагону.

Од Сибіру до Гаванни
Чистить ботики лиш Манна!

Манна! Екстра Манна! Чудова масть для черевиків!

Manna glänzt den Schuh geshwind
One Manna ist der blind *

* Манна чистить черевик швидко,
а без Манни він сліпий

Це значить, що ти мушиш неодмінно купити коробку „Манни“. Я з тривогою подивився на свої черевики. Чи не просить буває котрий з них якщо не манни, то просто звичайної каші? Ні, вони ще трималися. Але Петер ніби підстеріг мою думку. Він побачив, що я записую собі рекламу.

— Запиши й оце,— і він висунув із-під сидіння свою ногу. Черевик таки шкiрив зуби!

— А ти його манною!—порадив я.—Ти ж дивися:

Черевик блищить од Манни —
а без Манни він поганий.

— Сліпий,— виправляє мене Петер.

— Ніби сліпий — не поганий! — вивертаюся я.

І ми ідемо далі, переконані в тому, що —

Манна вигідна без міри
Екстра знахідка для шкіри...

Петер Кош не хоче її вживати для своїх черевиків просто тому, що він упертий і взагалі так настроєний проти буржуазної диктатури, що ладен негайно проїсти двадцять „феників“, коли вони в нього заведуться, ніж купити за них коробку Манни й чистити нею черевики.

Невдячний!

22

Фундатор видавництва („Mälk-Verlag“) і головний редактор його т. Вілянд Герцфельде, залишив апарат, що в нього він саме диктував свою статтю про Толера, одклав на бік рурку і зустрів нас.

— Товариші, я дуже радий. В чім справа?

— Якщо ви — товариш Герцфельде, то я маю до вас листа від нашого видавництва „Український Робітник“,— відповів я

— Чудово! Ви, значить, із Росії? Пробачте, Augenblick!*

Він підійшов до апарату, натиснув педаль, апарат проказав йому кілька допіру продиктованих фраз, що цілком його задовольнили. Він повернувся до нас.

— Із Росії?

— Ні.

— А ви ж сказали „Український Робітник“.

— Ну да. Значить, я з України. Бо „Український Робітник“, звичайно, на Україні.

— А, це ніяка ріжниця. Про що тут говорити.

— Гм...

Я ще раз подивився на свого співбесідника. Це була цілком солідна постать, в достатній мірі лиса. Вілянд Герцфельде, це і є брат художника Джона Гартфільда (John Heartfield), колишній редактор журналу „Нова молодь“ (Die neue Jugend), що виходив ще підчас світової війни, 1916 року. Тоді в цьому журналі брали участь такі сміливі митці, як Йоганесс Р. Бехер, Георг Грос та інша революційна молодь. По тому Герцфельде захоплювався рухом „да-да“, видав свої поезії „Суляміт“ („Sulamit“) почав видавати дуже гарний журнал „Банкрутство“ („Die Pleite“); журнал 1919 року закрили, а видавця заарештували. Далі він засновує „Malik-Verlag“ і видає тут твори Уптона Сінклера та багатьох інших. Сам пише разом з Георгом Гросом цікаву працю „Мистецтво в небезпеці“ („Die Kunst ist in Gefahr“), за яку має від держави неприємності. Цю працю на Україні, між іншим, один груповий „академічний“ журнал надрукував під прізвиськом самого Гроса і після цього в недовгому часі навіки заплющив очі... Герцфельде ж тимчасом закінчує статтю про Толера

* Одну мить, моргнуть оком!

і має вже готову велику біографію Аптона Сінклера. Колишній член „Спартака“ і т. д.

Отже мені дивно бачити таку неписьменність щодо нашого „Українського робітника“

— Ви, здається, не дуже поінформовані про українську літературу? — питаю руба.

— Всю російську літературу, що тільки з'являлася в німецьких перекладах, я знаю добре. Всю.

— Ich freue mich ganz besonders*. Але я питаю про українську. Не про російську, а про українську.

Він видимо не міг відразу спромогтися на відповідь.

— Як? — нарешті запитав він. — Окрему українську літературу?

— Зовсім окрему.

Тоді він одверто знизав плечима.

— Не знаю, не чув, не буду казати... І мова окрема?

Тут уже я, а зі мною і Петер Кош, розвели руками.

— А то ясна річ! — вигукнув Петер і незадоволено поворушив вусом.

— Доводиться констатувати цей факт. Зовсім окрема, — додав я.

Герцфельде неймовірно подивився на нас обох.

— Може діалект?

— Kein Dialekt!** — закричав Петер. — Самостійна мова, стародавня українська мова, дуже багата мова сорока мільйонів людей!.. Покажи йому альбом портретів ваших письменників...

— Будь ласка.

І саме в цю хвилину до кабінету увійшла нова особа, висока на зріст, білява, в капелюші з широкими крисами, в окулярах з темною роговою оправою.

* Я надзвичайно радий.

** Ніякий діалект! Зовсім не діалект.

— Франц Вайскопф,— представив нам нового товариша Герифельде.— А це письменник з України...

— Наконiec, наконiec,— заговорив товариш Вайскопф російською мовою.— Давно слeдуєтe издавати тут спочатку одiн альманах по-нiмецьки українських писателiв... Онi не знають нiчєво, наші iздательства, об українській лiтературi.

І ми почали єдиним фронтом атакувати директора...

Франц Вайскопф безперечно найбільш обiзнаний в українській культурi зo всiх нiмецьких товаришiв. Цiлий час вiн працював у Празi і власне кiлька тижнiв лише, як переїхав до Берлiну. Читачам наших журналiв („Червоний Шлях“ і iн.) iм'я Франца Вайскопфа не невiдоме.

Його навіть були вважали за чеха, хоч вiн — чистої кровi нiмець. В Празi вiн народився двадцять вiсiм рокiв тому. В Празi кiнчив гiмназiю, а потiм і унiверситет. Ще з останньої класи гiмназiї пішов на вiйну (1918 року), як австрiйський салдат, там „розклався“, вступив потiм до с.-д. партiї (нiмецькi соцдеки в Чехословаччинi). 1919 року, як повернувся з вiйни, організує в Празi студентську організацію. Працює в „лiвому комiтетi“, коли йшла боротьба за 21 умову Комiнтерну. Лiвих викидають з партiї соцдекiв в кiнцi 1920 року, і вони створюють 1921 року Чехословацьку комуністичну партiю. 1927 року наш майбутній співробітник „Гарту“ сидить пiвроку в чехословацькій в'язницi в Їглаві, куди його запроторують за комуністичну діяльність. Пише Франц Вайскопф майже виключно з робiтничого життя. Цей молодий, енергійний письменник написав уже шість книг. Книга поезiй „Иде барабан“ („Es geht eine Trommel“); соціальна драма „Країна на iншому березi“ („Das Land am andern Ufer“), що дістала премiю празького

пролеткульту 1925 року; „Антологія чеської соціальної лірики“ („Tschechische Lieder“); книга оповідань під назвою „Втеча до Франції“ („Die Flucht nach Frankreich“), з якої дещо друковано білоруською мовою (в „Узвышші“), українською та російською; подорож до Радянського Союзу — „Пересадка в ХХІ сторіччя“ („Umsteigen ins XXI Jahrhundert“), що вийшла мовами німецькою два рази, російською і чеською, і викликала багато рецензій та відгуків у німецькій, російській та чеській пресі. Нарешті 1928-го року з'являються останні оповідання під назвою „Хто не має вибору, той має горб“ („Wer keine Wahl hat, hat die Qual“).

Вайскопф працює в журналах „Die neue Bücherschau“ (Берлін), „Monde“ (Париж), „Полымя“ (Менськ), „Червоний Шлях“ (Харків), „На літературному посту“ (Москва), „Кмен“ (Прага), „Red“ (Прага, Т-во молодого мистецтва). І зараз пише роман з життя Закарпатської України під назвою „Мандрівні поля“ („Wandernde Felder“).

— А тепер дозвольте вам передати лист від редакції журналу „Гарт“ і просити вас узяти якнайактивнішу участь у роботі цього журналу,— говорю я, коли ми розбили тов. Герцфельде в цур і не залишили йому ніцяля для відступу.

— Охоче! З приємністю,— відповідає Вайскопф.

— І я охоче,— додає т. Герцфельде, обтираючи рясний піт з лоба.— Я теж з приємністю. Як зветься журнал? Гарт? Твердий?

— Та досить таки твердий. Будьте певні...

— Еге,— сміється Герцфельде.— Може, підемо разом обідати?..

Петер Кош нічого не мав проти...

— Не заперечую! — моргнув він усом...

Власне з обіду й почалися всі дальші пригоди, що їх мені вистачило аж до від'їзду до Ляйпцігу, куди я виїхав був двадцять третього листопада.

Що ж то був за обід?

Найзвичайнісінький. Ащо з мене не прихильник німецької кухні, то й годі про нього.

Хібащо три моменти варто відзначити. Перший, і для мандрівника найголовніший, це — матеріальні втрати. Обід зробив у моєму бюджеті непередбачену в пляні і несподівано велику вирву. Напевне реальнішу, ніж злочинницький набій у підніжжя пам'ятника на Персенкувце у Львові. Другий момент — перша молода дівчина, що обідала з нами. І третій момент — друга молода дівчина, що теж була з нами.

Перша дівчина — то була молоданімецька пролетарська письменниця. Зовсім молода. Її звали Марія Гресхөнер. Вона втекла од своїх батьків, а тато її був і є, доки живе соціал-демократія, великий пан, дідич, землевласник. Отже Марія Гресхөнер, коли повернуло їй на вісімнадцяту весну, взяла та й накивала п'ятами на тепле батьківське кубло. Прибула дівчина до Берліну і, не вагаючись, пристала до тих, хто горить одвертою зненавистю до того ж таки теплого панського кубла.

І от вона теж горить тепер ясним пломенем, юна інтернаціоналістка, ентузіястка, молода пролетарська письменниця.

Її цікавила пролетарська література України. Вона розпитувала про кожну дрібницю і була щодо себе дуже скромною, не наслідуючись ні разу назвати себе хоча б початкуючою поеткою. Піднесення нашої куль-

тури її менш дивувало, ніж хвилювало й радувало. Чи ж можу я забути цю дівчину?

Але я не можу забути й другої!

Друга молода особа була, скажім, Клавдія Ніколаєвна, чи не рідна сестра тьоті Моті? А може то була її прекрасна тінь, бо звернулась вона до мене, якщо не помиляюся, з таким самим запитанням, з яким звертається тьотя Мотя до Мазайла:

— Зачем ви нам іспортілі город?

Зрозуміло, що я був трохи здивований.

— Цебто, як „іспортілі“? Що ви хочете, мадам, цим сказати?

Насамперед я невідомо з чого переконався, що вона ні хто інша, як мадам.

— Отже, мадам, я не зовсім вас розумію. Чи не будете ви ласкаві викласти трохи ґрунтовніше й послідовніше ваші авторитетні погляди на розвиток культур народів СРСР?

І от вона почала викладати.

Я вже не кажу за те, що ця симпатична Клавдія Ніколаєвна зіпсувала мені апетит. „Яких тільки тьоть-моть-перемоть не буває на світі“ — думав я замість наповнювати шлунок виробами німецької кухні. А далі я не витримав:

— Слухайте, мадам, — скрикнув я, наставляючи проти неї виделку і стримуючи Петера Коша, що хотів проковтнути її живцем. — Ви імперіялістка! Так, так, ви справжня імперіялістка і не дивуйтесь, коли я вам скажу, що на Україні, наприклад, є такі самі імперіялісти й імперіялістки, як ви. Різниця поміж вами хіба лиш та, що ви мрієте про „єдиную неделімую“ і ганете все українське, а вони мріють одокремитися від РСФРР і створити імперіялістичну фашистську

Україну. Отже вам варто подати одне одному руки... Я розумію, що вам заваджає це зробити ваше одверте русотяпство! Але ваша доля однакова: ні чорта з ваших мрій не вийде. Отже — подайте руки.

— Ах! Ви так?

І знаєте, що вона мені сказала? Ні, ви не вгадаєте.

— Ах ви петлюровец! — сказала вона мені. — Да! Ви петлюровец! Тоже культура самостоятельная! Україна... Скажіть, пожалуєста...

І... власне я не знаю, що б вона сказала мені ще й далі. Та вона підвелася й намірилась бігти.

— Мне нужно бежать, одевать Пудовкіна. Ви знаєте, что в Берлін приїхал Пудовкін? Ілі ви із за своєї самостоятельной культури не обязани знать, кто такой Пудовкін? Сегодня в торгпредстве вечер в честь Пудовкіна!

— Вітайте і скажіть, що ми прекрасно знаємо видатного кіномайстра Пудовкіна! Але про тьотю Мотю краще не згадуйте...

Як вона зникла за дверима ресторану, я звернувся до своїх приятелів:

— Скажіть, будь ласка, товариство, що це за одна?

— Клавдія Ніколаївна? Як, ви не знаєте? Це співробітниця радянського торговельного представництва в Берліні.

Чи ж можу я забути цю співробітницю радянського торговельного представництва в Берліні?

Ні, я її пам'ятатиму.

Далі ми умовились із товаришем Вайскопфом побачитись у „Новому Німецькому Видавництві“ на вулиці Вільгельма, і це, власне, й стало зав'язкою до дальших пригод і зустрічів.

„Neuer Deutsche Verlag“ на вулиці Вільгельма, 48 — це великий будинок, у якому міститься безліч редакцій, відділів, установ. Товариша Вайскопфа я знайшов у відділі Центрального комітету міжнародньої робітничої допомоги, де він постійно працює від того часу, як переїхав сюди з Праги. Ми піднялися з ним на третій поверх, обійшли всі редакції, знайомлячись з їхньою роботою та з людьми, що ту роботу виконують. Тут і „Робітнича Ілюстрована Газета“ („Arbeiter Illustrierte Zeitung“), і „Робітничий фотограф“ („Der Arbeiter Photograph“), і „Селянська газета“ („Bauernzeitung“), і журнал „Нова Росія“ („Das neue Russland“), що дивує мене своєю назвою, і багато інших. Т. т. Пфайфер, Артур Зеєгоф та інші редактори й співробітники презентують нам останні числа своїх журналів та газет, ми тиснемо їм руки і підіймаємось на вищий поверх — до книжкового т-ва „Універзум“.

Тут товариш Вайскопф зазнайомлює мене з т. Альбертом Готоппом і сам десь зникає.

Готопп чудовий товариш, колишній чорнороб, потім — машиніст на пароплаві, тепер працює в „Універзум“. З ним не тільки легко взагалі, а ще й дуже легко розмовляти німецькою мовою, бо він, зважаючи на моє прохання, говорить зовсім повільно, чого я ніяк не міг добитися від інших товаришів і берлінських громадян. Взагалі треба сказати, що в Берліні так „погано“ говорять німецькою мовою, що свіжій людині дуже тяжко щось зрозуміти, хоч її саму й розуміють...

Отже Альберт Готопп, відповідальний робітник „Універзум“, дуже поважна людина і молодий письменник. Тяжкі злигодні і довга революційна боротьба поклали

Йому на лиці виразні сліди. Коли він мовчить, губи йому міцно стиснуті. Коли промовляє, вони рубають слова коротко і виразно.

— От наша робота.

Він показує книгу Отто Катца — „Дев'ять чоловіка між кригою“ — документи однієї полярної трагедії, (Otto Katz. Neun Männer im Eis. Dokumente einer Polartragödie), книгу, присвячену трагедії Амундсена і героїчній мужності радянського льодолома „Красіна“. Від книги ще пахне фарбою, як і з палуби „Красіна“ ще не розвіялись полярні пахощі вітрів і криги.

— Доречі, от і сам автор цієї книги, товариш Катц.

Товариш Катц, що в ту мить увійшов до кімнати, робить автограф на своїй книзі і передає мені.

А за хвилину Готопп знайомить мене ще з новим письменником, Гергартом Полем, редактором і видавцем журналу „Die neue Bücherschau“ *. Гергарт Поль, стрункий і мужній юнак із Шлезьку, так стискує руку, що я мимохіть думаю про те, який добрий спортсмен із цього молодого письменника й критика! Він запрошує нас до себе на маленьку вечірку, що відбудеться в нього сімнадцятого листопада, в суботу. По тому бере зі столу книгу Уптона Сінклера „Präsident der U. S. A.“, що також допіру вийшла з друку, і дає мені її зі своїм написом. Що б це мало значити?

— Тут є моє післяслово, — пояснює він.

Так, в кінці книги читаємо його „Nachwort“.

Альберт Готопп кладе на стіл ще цілу купу нових книжок, що їх випустив „Універзум“ прекрасними виданнями, такими, що кожного українського письменника взяли б на моему місці заздросці.

* „Новий книжковий огляд“ — журнал, що близько стоїть до письменників - комуністів.

Не знаю, чи думав так само товариш Готопп, чи просто хотів показати свою роботу, але всі ті книжки він раптом подарував мені од видавництва зі своїми написами. Тут же він показує мені свіжі числа журналу „Die Front“*, того самого журналу, що за кілька день витримав потім бій із журналом Гергарта Поля і став органом „Союзу пролетарських революційних письменників Німеччини“, про що читач довідається далі.

— Насамперед нам треба добре зв'язати ці книжки, щоб вам було зручно везти їх на Україну,— говорить Альберт і починає сам упаковувати їх. Чудово видані книжки Егона Ервіна Кіша, Еріха Мюллера, Курта Тухольського, Альфонса Гольдшміда, Георга фон-Брінга і багато інших лягають у пакунок і щедро вкучуються папером.

— Чи не маєте ви шпагату, товаришко Сюсс?

— О! Чом би не мати?

Власне, я ще й раніше звернув був увагу на цю струнку, чорнооку співробітницю „Універзум“, очевидно, помічницю Альберта Готоппа. Але я не чув її голосу, такого жвавого й дзвінкого і такого самовпевненого. Тепер я почув його, бо вона відповідала Альбертові.

— От вам цілий клубок.

Вона передала його мені.

— Я вам дуже вдячний.

— Але ви не знайомі!— гукнув Альберт.— Це товаришка Фрідль Сюсс.

— Я матиму приємність бачити вас у Гергарта Поля в суботу, о сьомій увечері?— запитала вона.

Гм... приємність. Що їй відповісти?

— Не знаю.

* Фронт.

— Як? Вас там не можна буде бачити? Хіба він вас не запрошував?

— Так. Але я не знаю, чи матимете ви з того будь-яку приемність.

— Е! — Вона весело зареготала. — То буде видно.

Звичайно, що й цього всього було досить для того, щоб, виходячи з приміщення „Універзум“, подумати: „Ну, здається, зав'язується три цікаві пункти: поперше — оргзбори „Союзу пролетарських революційних письменників Німеччини“, на яких мені випадає бути присутнім, подруге — вечірка у Поля, де, можливо, будуть цікаві розмови, і потрете — Фрідль Сюсс, що буде присутня на тій вечірці“.

Про збори „Союзу“ мене попередив Вайскопф, і я забув про це згадати раніше.

І раптом Альберт додає ще одного пункта. Зав'язує новий вузлик на ланцюжку подій, і притому робить це цілком конфіденційно. Він нахиляє до мене обличчя і каже виразно, але тихо:

— Одна справа вечірка у Поля, де, як я бачу, буде і Фрідль Сюсс. Інша справа — в неділю, в приміщенні Пруського Ляндтагу, вхід з вулиці Принца Альбрехта. Я чекатиму на вас рівно о десятій на вулиці. Підемо разом на конференцію „Червоного фронту“, якщо це вас цікавить не менше, ніж ті інші справи. Згода?

— Цілковита! Але чи будете на цій вечірці і ви також?

— Н-не знаю. Покищо до побачення.

Я пішов, маючи про що роздумувати...

25

— Де ти бродиш, мой? Я на тебе чекаю цілий день! — так зустрів мене Петер Кош, що сидів і справді цілий день у моїй кімнаті.

— Я мав справи.

— Нічого мені не сказавши? То принаймні обідати ми будемо? І цигарок у мене немає. Я трохи не здурів.

— А які новини?

— Є цікаві для тебе. Приїхали Коряк і Ле. Вони у себе в кімнаті.

— В такому разі ми обідаємо всі разом! Це чудово. Українська радянська колонія на Ельзасерштрасе.

За півгодини ми сиділи всі біля одного стола. Товариші Коряк і Ле розповідали нам про Бремен та Дельмінгорст, звідки вони допіру повернулися. Ми слухали їх із захопленням, одначе й самі мали чим похвалитися.

Наприклад, товариш Шевченко ще ні разу не зазнав фіяска ні в одному театрі. Скрізь його запрошено на пристойні, навіть розкішні місця, за які він платив, крім подяки, хібащо дві марки на додаток. Щодо товариша Озерського, то він мусить готуватися до доповіді в товаристві „Ост-Европа“. Доповідь — на тему про стан науки на Україні. Нарешті я також маю свої окремі пляни.

Словом, ми дуже весело обідали, і фрау Крайєнбрінг запевняла нас, що кращих людей, як українські письменники, професори і театральні фахівці, вона ще не зустрічала і, напевне, ніколи не зустріне, хоч і не збирається помирати в пляні ближчої „п'ятирічки“.

— Між іншим, ви знайомі з її сином? — запитав нас товариш Коряк.

— А що?

— Я не знаю, як ви, але я не дозволяю собі бути з ним одвертим. Крім жінок, він вам ні про що інше не розповість, тимчасом од вас поцікавиться дещо взнати.

За кілька день товариші Коряк і Ле виїхали на Україну. Ми, звичайно, говорили перед їхнім від'їздом про справи ВУСПП. Доречі, в Берліні ми зустрічали українських письменників, представників тієї організації, що й після своєї смерти залишилася, „великою прихильницею“ ВУСПП. Ми дуже ввічливо й чемно розкланялись. Один навіть порадив мені купити в магазині Вертгайма чудовий гаманець під назвою „Reisferschluss“, з якого я користаюсь і досі.

Отже є між нами щось спільне!

26

Є в Берліні чарівне передмістя, власне наукове містечко. Зветься воно Далем. Маленькі будиночки в стилі бароко та поважні професори та акуратні дерева по обидва боки рівненьких вуличок і більше майже нічого. Туди ми й поїхали з т. Озерським в середу, чотирнадцятого листопада.

Поїхали оглядати біохемічний інститут.

Всі ті інститути, що там є, всі професори, що в них досліджують тютюн, молодло капусту на вгородах та інші продукти харчосмаку, все це постало свого часу іменем імператора Вільгельма і досі цим іменем живе.

Так, соціал-демократичний уряд республіки уміє шанувати традиції свого останнього імператора. Бранденбурзькі ворота, що від них починається вулиця Лип, мають три проїзди: два по боках — для звичайних смертних і один посередині — для кайзера. Ніхто, крім кайзера, не проїздив ніколи серединою. І ось, як не стало кайзера, його царський проїзд у Бранденбурзьких воротах уряд закрив, щоб не оскверняла його нога звичайного смертного.

Закрив і тримав його так аж до 1928 року! Десять років витримав! А на десятому році ми таки вільно проходили крізь ворота.

Отже не дивувало нас і те, що на інститутах тих дбайливо зберігається пам'ять про кайзера Вільгельма.

Ми уважно їх оглянули, я совісно обмацував газетори професора Юнкерса, захоплювався лябораторіями, говорячи при тому (і цілком справедливо), що у нас безперечно є лябораторії ніяк не гірші від цих, а тов. Озерський ставив такі запитання шановним професорам біохемічного інституту, що ті, не зважаючи на свою колосальну і безсумнівну ерудицію, не могли дати на них такої відповіді, що могла б задовольнити т. Озерського.

Так то.

Звичайно, що було б незручно ставити ввічливим професорам питання в такий, наприклад, спосіб:

— Прекрасно. Берлін зараз не доїдає проти передвоєнних часів 30% м'яса, 33% молока і не допиває 30% пива. Чи не будете ви ласкаві, пане професоре, сказати нам, хто це саме не доїдає та не допиває? Чи, скажім, мешканець Кюрфюрстендамен*, чи навпаки, цебто робітник з району Веддінгу? Ми, наприклад, бачили робітничі касарні, голі й облуплені, як драні бубони, і робітничих дітей, голодних та синіх, як пуп. Вони, ті робітничі карапузи, уявить собі, гірше од ваших капустияних червячків риються в смітті по темних камінних закутках отих фабричних корпусів, з подвір'ями вузькими та невеселими, як камери в'язниць; риються, звичайно, без діла, бо їсти там немає чого. Таким чином, чи не саботують вони разом із своїми

* Найбуржуазніший район Берліна.

батьками добрий німецький харч, навмисне не доїдаючи 30% м'яса та 33% молока? Годі й казати вже про пиво. Ясно, що його вони також „саботують“. Через те вони, мабуть, такі худі, виснажені, недокровні. Якщо ви поділяєте нашу думку, то дайте просту і ясну відповідь, шановний професоре Чи може навпаки: мешканці Кюрфюрстендамен, з яких мало що з самих не лється молоко, не падає м'ясо? Може то в них од „недоїдання“? Наука, пане професоре, річ складна. Це нам відомо. Наука річ могутня. Значить, вона може дати нам відповідь на ці пекучі питання. Чекаємо!..

І, сказавши так, стати в позу людини, що справді хоче дочекатися відповіді.

Ні, так питати було б незручно. Чого доброго, ще поперелякували б добрих старих професорів імператор-вільгельмівського біохемічного інститута. Треба було якнайлояльніш, та ще й здалеку, у загальних формах.

Отже: вони нас капустою, червячками, тютюном та іншими „проблемами хемії“, а т. Озерський їх — бюджетом! організацією справи! відношенням їхньої науки до соціальних проблем...

— Не знаємо,— одказують шановні професори.— Це нас не обходить. Не наш фак.

— А - а,— солідно протягує т. Озерський таким баском, що не зрозумієш, що він ним хоче сказати. Чи хоче він сказати: „а - а, розуміємо вас“, чи навпаки: „а - а, ми вас не розуміємо“

В кожному разі питання ввічливо „замазується“, ми дякуємо директорові біохемічного інститута і переходимо до фізіологічного, де повторюється майже та сама історія...

Так, поки не обійшли всіх помешкань, кабінетів, лябораторій, бібліотек. Нарешті ми знайшли таки в фізіологічному інституті нашого радянського аспіранта!

— Кваліфікуємось? — питаємо його.

— Да, да! — відповідає він таким тоном, ніби всі ці інститути колишнього кайзеровського „Гезельшафту“ належать йому або принаймні німецькому пролетарятові.

— Народ... — думаємо ми. — Припусти його до чистої науки, а він почне в неї ідеології напускати. Хіба не видко, що за один.

Але професори висловили нам своє задоволення з приводу роботи радянського аспіранта:

— Хороша робота, талановита й старанна.

„Чиста робота“, — додаємо ми в думках, і поспішаємо розпрощатися з ученими й вийти на веселенькі вулички Далему, де вже іде повненький автомобіль, що розвозить мешканцям бароканських будиночків вершки, молоко й масло.

Словом, у Далемі розроблюються проблеми народного харчування...

27

Із щоденника:

„15 листопада були біля райхстагу. Написано: „Німецькому народові“. Потім зайшли на „Кольону перемоги“. Історія кольони, як відомо, така. На знак пам'яті про війну з Данією 1864 року мусів був з'явитися на Королівському майдані пам'ятник. Проекти виготував проф. Страк. Будування починалося 1869 р., але події 71 року „трошки“ перешкодили і лише після закінчення німецько-французької війни збуду-

вали цю „кольону перемоги“, цебто — після кривавого загину Паризької комуни... На колоні напис: „Вдячна батьківщина переможному військові“... Звичайно, звичайно. Бо ж саме у франко-прусській війні Німеччина розгромила була Францію і загарбала п'ять мільярдів контрибуції, які (французького народу мільярди) і вкла-ла потім у свою німецьку промисловість. Отже, подяка за тисячі смертей „переможних вояків“ і п'яти-мільярдвий грабунок — оця кольона... Видрались ми аж на саму верхівку кольони. Коштувало по 50 пфенінгів. На стінах у середині кольони, звичайно, висять застережливі об'яви: Das Beschreiben der Wände ist bei Strafe Verboten**.

А через цю об'яву олівцем розписалась якась весела мандрівниця Фрида Малєвська. І всі стіни в написах, часом найпікантніших, а часом просто безглузких. Згори мабуть гарно дивитись на місто. Але воно було повите туманом. Зеленіють, червоніють, спалахують і гаснуть зіниці ліхтариків, що регулюють рух машин і людей. Навпроти — Алея перемоги. Словом — сама тобі перемога. Увечері пішли до театру „Grosses Schauspielhaus“. Слухали оперету „Казанова“. Постава, строї, гра, техніка, світляні ефекти — все це гідне найвищої капіталістичної вибагливості. А голоси... просто погані. Тільки інтермедії „сільські музики“ виконували блискуче. Фойє в театрі світиться реклямзами жіночих ніг, які, одначе, не змінилися з часів Гайне і настирливо нагадують ноги гетінгенських дам“.

„16 листопада був у Державній опері. Слухав „Валькірю“. Публіка приймає з захопленням, а в антрактах всі оті смокінги, фраки тощо опорожняють буфет з

* Написи на стінах штрафом забороняються.

таким рішучим апетитом, що в дальшій дії чекаєш ще більших оплесків. Здорово їдять! Ну, й поставлено „Валькірію“ теж добре. Тільки не повернувся додому. Кличе т. Озерський. До нього прийшли харківські лікарі, що працюють десь тут у клініці. Цікаво! Іду до них“.

28

— Доктор Кіров! Доктор Попов!

— Поваження, поваження!

— Яким це побитом?

— А от, як бачите. Гризем граніт у клініці його превосходительства професора Бонгефера. Уже четвертий місяць. Та ось прийшли до т. Озерського поплакати в камізель. Не вистачає грошей, а Укрголовнаука не вірить...

Клініка нервових та душевних хвороб мене безперечно цікавить більше, але я не можу байдуже ставитись і до грошової кризи товаришів... Отже ми робимо спільний наступ на представника Укрголовнауки. Дуже приємно було б посидіти також на лекції професора Бонгефера, побачити берлінських студентів-медиків, послухати лекцію. Взагалі поглянути, хоч одним оком, і на цю ділянку життя.

Лекції професора Бонгефера відбуваються щоденно, крім суботи та неділі, звичайно, в клінічній аудиторії, від одинадятої години ранку. Так ми і умовились: прийти в клініку в понеділок дев'ятнадцятого — на лекцію. Тут, після лекції, вони представлять мене професору, і я дістану дозвіл обдивитися клініку.

— Як же ви тут поживаєте, в цьому дивному Берліні?

— Ми ніде не буваємо, крім своєї клініки. Майже нічого не читаємо, крім літератури з нашого фаху. Нікого

не бачимо, крім студентів, лікарів, професора та наших хворих. Нам просто не вистачає часу.

— І грошей,— скромно додав другий.

— Здається, два рази за цілий час були в театрі. А які новини в Нервовій клініці Харківського Державного Медичного Інституту?

Я розповів їм про все, що було в нашій клініці до мого від'їзду. І дивно, якою пекуче цікавою стає кожна найменша дрібниця, коли згадується її за тисячі верстов од столиці своєї республіки, в обставинах діаметрально протилежних до обставин нашого радянського життя!

Ми довго сиділи біля грубки, де тліло вугілля. Говорили про наш далекий Харків...

29

Другого дня я дзвонив телефоном до Йоганеса Бехера. Він ствердив, що збори „Союзу“ відбудуться дев'ятнадцятого листопада. Ми умовились побачитись в одному місці раніше.

Нарешті настав вечір і я поїхав до Гергарта Поля на Улянштрасе. Служка відчинила мені хвіртку і провела через двір до невеличкого флігеля, де жив наш новий співробітник „Гарту“. В кімнаті я застав уже Вайскопфа і другого молодого письменника — Кляуса Германа. Крім цих двох товаришів і самого господаря, за столиком сиділа четверта особа. То була Фрідль Сюсс. Вона розглядала альбом українських письменників, що його я дав був Гергарту Полю три дні тому разом із листом від редакції „Гарт“.

Цей альбом і став героєм вечора, принаймні — першої його частини. Власне героями вечора були тридцять шість українських письменників, що їхні портрети

складають альбом ДВУ. Треба було сказати добре слово про кожного з тих письменників! Отже моє становище було не з легких. Та я доклав усіх сил, зберігаючи абсолютну безсторонність та позапартійність в характеристиці творців української літератури. Майже кожного з них було відрекомендовано, як славнозвісного і дуже талановитого. Хай завдячують мої колеги не лише моїй безсторонності, а й моему поганому знанню німецької мови, що нею мені найлегше було вимовляти саме оці слова: „відомий“, „талановитий“, „популярний“, „славнозвісний“, „дуже відомий“. І якщо мої колеги не хочуть потрапити колись у таке прикре становище, коли їм доведеться висловлюватись про вуспівців такими самими термінами або зовсім мовчати, то хай зарані вчать інші терміни, наприклад — „бездара“, „письмоводитель“, „московський запроданець“ тощо... І найкраще, коли вони вивчать ці терміни всіма мовами, бо невідомо, куди саме, в яку країну доведеться поїкати їм популяризувати українську пролетарську літературу.

Не будемо ховати: найбільші симпатії Фрідль Сюсс випали все ж таки не на долю того, хто так гаряче і героїчно, якщо не щиро, розпинався за всіх представлених в альбомі письменників, а саме на долю одного з його літературних супротивників, над чийм портретом вона найдовше зупинилася і кому просила передати особисті привітання...

Тоді, незадоволений з таких несподіваних симпатій своєї бесідниці, автор цих рядків устав і почав оглядати чудову книгозбірню господаря. Поруч книжок найславніших авторів нашої планети, англійських, німецьких, французьких, італійських і зокрема книжок велетнів російської літератури, стояли й переклади

з сучасних російських письменників і між ними, знов таки поруч книжок Ф. Гладкова, Бабеля тощо, стояли й книжечки Л. Леонова...

Звичайно, що автор цих рядків не побачив там ні Шевченка, ні Франка, ні Українки, ні Коцюбинського, а сучасних українських письменників, бодай одного з тих, що про них допіру йшла мова, він уже й не шукав.

Так, у Німеччині зовсім не знають української літератури і винні в цьому найбільше самі українські письменники, українські видавництва і Всеукраїнське товариство культурного зв'язку з закордоном.

Одначе, ми належимо до числа найбільших оптимістів у світі, і тому ні на йоту не сумніваємось, що найкращі досягнення нашої літератури таки стануть відомі широкому світові, і то в найближчі роки. Бо література наша на те заслуговує.

З такими думками я й повернувся до товариства, що збільшилось тимчасом іще на кілька чоловіка, між якими з'явилося й дві-три дівчини, що мали до літератури, здається, не безпосередні стосунки. Товариш Вайскопф продовжував розповідати веселі історії, і все товариство дружно реготалося.

За кілька хвилин, як всі перейшли до другої кімнати, де на столі чекали вже речі, що підтримують наше життя й бадьорість, увійшов іще новий персонаж, дуже поважний, дуже толерантний і, здається, дуже очікуваний господарем.

Це був соціал-демократ Зольман, колишній міністер внутрішніх справ, а тепер член парламенту — делегат від Кольна.

Отже — вечір в товаристві соціал-демократа!

Я підрахував сили.

Серед присутніх був лише один комуніст, т. Вайскопф. Господар і Кляус Герман — позапартійні. Інші, здається, також. Загадковою для мене лишалась тільки Сюзс. Мабуть вона комуністка...

В загальній розмові поволі стали гегемонами Вайскопф і Зольман. Як і треба було сподіватися, розмови точилися майже виключно на політичні теми, лише іноді і на короткий час переходячи на теми суто літературні. І, звичайно, в центрі уваги був Радянський Союз, радянське життя, політика Кремля, ставлення комуністичної партії до соціал-демократів тощо.

Вайскопф мав велику перевагу: він був у Радянському Союзі, він написав про свою подорож книгу, отже свої твердження він базував на тому, що бачив, що безпосередньо мацав своїми руками. До того ж із нього — блискучий бесідник, що може примусити слухачів реготатися тоді, коли це йому треба, наприклад, безпосередньо після слів свого опонента, до яких варто лише додати для цього коротеньку репліку.

Соціал-демократ Зольман також безперечно розумна людина, дотепна і до того ж — з великим досвідом...

— Ні, що не кажіть, а політика Кремля примушує бажати багато кращого, — говорить він, легенько зідхаючи. — Кому ж не ясно, що Сталін мусить шукати погодження з соціал-демократичною партією Німеччини, бо тільки ми, масова партія, зможемо не пустити війни проти Союзу...

— І збудування для цього панцерників, — ехидно додає Вайскопф.

— Ну, знаєте, панцерники. Що ж панцерники? Це справа вождів... Маса проти панцерників. І ви знаєте, що я якраз належу до лівих, що були проти панцерників.

— А коли панцерники все таки будуються, то ви, яко дисциплінований член партії, не можете, звичайно, протестувати...

— Бачите, треба робити те, що відповідає здоровому глуздові. Я кажу, що московським більшовикам безперечно вигідно було б тримати широкий фронт разом з німецькою соціал-демократією. Сталін цього не розуміє і заперсваджує якраз протилежну політику. Якраз протилежну, я повторюю. Кого він слухає? Хто його інформує в справах боротьби німецького пролетаріату? Тельман? Хіба Тельман це та людина, що сама добре розбирається в цих справах? Аж ніяк! Тельман не має даних для того, щоб інформувати Кремль, одначе він це робить, і це є основна помилка... А сам Сталін не читає німецьких газет... Та й скажіть, хіба можна механічно переносити більшовицькі методи боротьби, методи, що склалися на специфічному ґрунті, переносити на наш цілком відмінний ґрунт? Ви чудово знаєте, які сильні традиції порядку панують у психології німецького робітництва й селянства. Я пригадую собі такий випадок. Кінець імперіалістичної війни. Дезорганізація фронту. Демобілізація. Початок революції. Я був тоді в Кольні і добре все пам'ятаю. Солдати масами валять з фронту і питають: „Де можна дістати штамп?“—Який штамп? Не треба ніякого штампу, ніякої печатки, йдіть додому,—кажемо їм. „Як? Без одмітки? Без штампу?“—питають вони.—Цього не може бути! Ми вимагаємо ставити нам у наших книжках штамп!“ І ми змушені були, щоб заспокоїти їхнє обурення й задовольнити якимось внутрішнім, підсвідомий потяг до порядку, змушені були ставити їм якісь профспілчанські штампи, здається, „деревобробників“, чи що. Натє вам штамп. Тепер все в по-

рядкові, по закону. „О, це інша річ“,— відповідали вони з задоволенням.

Всі дружно зареготали. Тоді Зольман ще з більшим почуттям гідності продовжував:

— От вам психологія німецького робітництва й селянства. Спробуйте тут застосувати більшовицькі методи боротьби. Ні, треба знати маси. Пригадую собі таку картинку. 1914 рік. Загальна мобілізація. Оголошення війни. Ви уявляєте собі, що робиться на вулицях великого міста? Шалений рух. Всі живуть одним почуттям...

— Патріотичним,— кидає т. Вайскопф.

— Одним почуттям, одним інстинктом. Все біжить, струмкує, клекотить. Ви уявляєте. І от під цей час, бачу, йде по вулиці пожежник. В руках у нього відро з фарбою і великий пензель. І хоч би він на кого звернув увагу! Хоч би захвилювався чи спитав, у чому річ! Ні! Він спокійненько собі йде, підходить до пожежного кранта й починає його методично й старанно підфарбовувати. Це його обов'язок, його служба. І він її виконує. Хай там валиться цілий світ— він мусить виконувати свої обов'язки. Це вам обличчя німецького робітника. Я ніколи не забуду того пожежника.

— Значить, орієнтація на пожежника 1914 року?— запитує т. Вайскопф під загальний регіт.

— Годі, годі сперечатися!— кидає Фрідль Сюсс.

Мене це здивувало. Як? Вона не підтримує Вайскопфа?

Я підійшов до неї, коли вона відокремилась од товариства.

— А ваша думка щодо Радянського Союзу?— запитав я одразу.

Вона посміхнулася.

— Насамперед ви мусите визнати, що Зольман дуже розумна людина. Ні? Він дуже дотепний і дуже розумний. Адже правда?

— Я не збираюся цього заперечувати. Але навіщо ви відповідаєте запитанням на запитання?

— Гарзд, я скажу вам свою думку, якщо вона вас цікавить. У вас немає демократії. Більшовики задушили демократію. Вони не дають писнути нікому, хто тримається інших політичних поглядів.

— Стривайте! Ви маєте цілковиту рацію щодо „інших політичних поглядів“. Наприклад, фашистові чи соціал-демократові, що підтримує імперіялістичну політику буржуазії, у нас не дадуть і писнути, бо ж у нас диктатура пролетаріату. Отже, ви маєте цілковиту рацію. Але з демократією — у вас непорозуміння. Ніде пролетаріат не має кращої можливості здійснювати принципи найширшої демократії, як у своїй пролетарській державі, цебто, покищо тільки у нас, у Радянському Союзі. Хіба ви будете заперечувати цю істину?

— Так. Я буду заперечувати цю „істину“. Між іншим, як вам подобаються німецькі жінки?

— Власне... що ви хочете цим сказати? Адже ви також німкеня?

— Ну, ні. Я парижанка. Тільки працюю тут. Але як вам подобаються тутешні жінки?

— Я... власне не знаю, що вам сказати... Про яких жінок ви питаєте? Адже ви — комуністка?

— Я? Ха - ха - ха - ха! Я — комуністка?

Чи треба казати, що я вже й сам прекрасно зрозумів свою прикру помилку? Але я все таки для чогось запитав:

— Значить, ні?

— Я соціал-демократка!

Нуда, я так і знав. Ще, як почала вона говорити про „демократію“, знав, догадувався, з ким маю справу. Але подумав, що вона ж працює з товаришем Готоппом... Не може бути...

Ні до того, ні після того я не був такий здивований і... неприємно вражений Мені лишилося тільки сказати всю правду, що я думаю про її партію. Я закликав на допомогу товариша Вайскопфа і сказав кілька гірких для соціал-демократки слів...

Була вже друга година ночі. Гості розходились по домівках.

30

Коли ранком ми з Петером Кошом підійшли до пруського ляндтагу і ще здалека побачили постать Альберта Готоппа, я вирішив нічого не говорити т. Готоппу про вчорашню вечірку.

Та він запитав мене сам:

— Сподіваюсь, вам було весело?

— А ви чом не прийшли? То й побачили б.

— Е, це інша річ.

— Хоч би були попередили, що працюєте з соціал-демократами. Вас тут не розбереш, німців. Куди ми тепер ідем?

Він доброзичливо засміявся.

— Нічого, ви мусите бачити все і зустрічатися з різним товариством. А тепер — ідем на конференцію „Червоних фронтників“. П'ята „Гауконференц“ Берлін-Бранденбург. Вона засідає тут, у приміщенні ляндтагу. Ви напевне скажете товаришам двоє хороших слів і це буде дуже доречі. Отже давайте умовимось про тези вашої промови, яку я охоче перекладу аудиторії.

Роздумувати зовсім не було часу. Ми зайшли до вестибюлю і, присівши десь у затишку, склали тези. Петер Кош, я і Альберт. По тому ми дістали картки — на конференцію. Зайшли до залі.

Я так звик уже бачити робітничі збори в льокалях, що присутність кількох сот фронтників у цій розкішній залі ляндтагу здавалася мені просто неймовірною. І не так присутність, як їхні промови.

Після короткого мого слова і відповіді на нього, президія виділила делегатів — вітати робітничі збори, що зібралися в циркові Буш на свято десятиріччя комуністичної газети „Роте Фане“. Від конференції пішло четверо фронтників і нас троє. Разом сім чоловіка.

Це було вісімнадцятого листопада об одинадцятій годині з ранку.

Ми сіли на автобус і весело подорожували з півгодини, поки дісталися цирку. Фронтники... Які це чудові люди! Міцні й веселі. І кожний з них любить свою організацію, старається, щоб його цуг був найкращий поміж всіма цугами. Якщо буржуазія чи її лицар — соціал - демократія — надумає розігнати їх, то це ще дужче їх зреволюціонує!

— Ось ти слухай, — шарпнув мене за рукав Петер. — Цей товариш просить приїхати до них позавтрьому, до їхнього цуга, неодмінно. Вони покажуть тобі прапор від робітників столиці України.

— Що ти мелеш?

— Мой! Кажу тобі — від харківських робітників мають прапора. Бо з них був дехто в Харкові. І просять тебе неодмінно приїхати.

— Так, це я прошу в імені цілого цугу. Я можу вам подарувати на знак пам'яті оцього ножика. Він годиться навіть голитися. Це є „разірсесер“. Хотите?

Це говорив до мене літній уже, поважний фронтовик. Ножик мені так сподобався, що я не знав, як за нього й дякувати товаришеві. На жаль, мені не було чого подарувати йому.

— Отже позавтрьому?— ще раз запитав він.

Ми погодились.

Біля цирку стояло дуже багато людей і не мало зеленої поліції. Люди не могли добитись усередину, бо там було вже повно— по вінця, а поліція стояла „так собі“, ради свята... На всякий випадок вона мала при собі добрі палиці й досить куль. І нічого на шуцманських обличчях, крім готовости кожну хвилину стати на оборону порядку, не було написано. Та зрештою для благонадійного громадянина гінденбургівської республіки й цього „напису“ на шуцмановому обличчі було досить. Він (громадянин) не перся, обходив подалі це зборище. Щождо робітників, то їх не могли стримати ніякі сили республіки. Робітники зайняли кожний сантиметр у циркуві Буш, переповнили іще кілька інших приміщень у пролетарських частинах міста і, все таки не вмістившись і в тих залах, товпились знову коло дверей цирку.

Нашу делегацію через силу втиснули в середину. Свято ще не починалося, отже ми мали час обдивитися навколо. Циркус Буш розраховано не знаю на скільки тисяч чоловіка, але сиділо й стояло там тисяч із вісім.

Біля естради купчились співробітники редакції „Роте Фане“, найактивніші робкори, представники різних делегацій і дехто з пролетарських письменників. Тут мені вперше випало познайомитися з Карлом Грюнбергом та з Йоганесом Р. Бехером, з котрим учора ми умовлялися телефоном про зустріч. Товариш Го-

топ тимчасом уже встиг договоритися з президією про виступ „представника українських пролетарських письменників“ з привітанням, і зараз; блискаючи очима, повідомляв мене:

— Ви маєте слово після двох промовців. Кажіть швиденько, що ви говоритимете, щоб я міг вас перекласти. Де ваш товариш, хай іде на підмогу.

Словом, не доводилось сперечатися. Ми знову склали тези і стали чекати на початок свята. За кілька хвилин товариш Сланг, відкриваючи свято, повідомив що з церков уже повиходили, уже минуло пів на дванадцять і тепер сміливо, мовляв, можна починати...

Тисячі робітників загули реготом і досить міцними репліками на адресу патерів і ксьондзів.

— В чім річ, Петере? Я не розумію, чому не можна було починати, доки не повиходять із церков? Невже чекали на тих робітників, що пішли в кирхи та в костьоли?

— Е, ти смієсь? Де чекали! Дурниці. Хіба ти не знаєш, що тут ніхто не має права нічого робити, доки не одправиться в церквах? То є капіталістична країна, мой! Ти все забуваєш. Релігія тут під обороною держави. Якби були почали, то поліцаї ся втрутили б...

Він, ніби ілюструючи свої слова, сердито заворушив вусами.

— Але диви, скільки їх тут!— додав він, обводячи очима робітників, що поволі стихали, готуючись слухати промовців.

І вже відразу почувалося, що це власне не свято. Це — бойові збори, що мають поглянути на пройдений шлях, згадати в день десятої річниці центрального органу комуністичної партії фундаторів цього органу, Карла Лібкнехта та Розу Люксембург; перевірити

свої сили і дати обіцянку бути завжди, кожної хвилини готовими кинути ці сили на боротьбу за справу пролетаріату, за яку загинули фундатори „Червоного Прапора“, дати обіцянку не спинятися ні перед якими труднощами, аж доки не дійдуть остаточної перемоги, що для неї зняряддя кується в „Роте Фане“.

Нам розповіли, що за годину до початку зборів, як тільки відкрилися двері цирку, приміщення переповнилось робітниками протягом кількох хвилин. Тимчасом трамваї та автобуси підвозили раз-у-раз нові й нові сотні робітників. Тоді ухвалили зробити одночасно другі збори в „Sophiensälen“ і паралельно збори десь ще по малих залах. І, не зважаючи на те, що багато сот людей, що приходили до цирку та, не вмістившись, повернули додому, не знаючи про паралельні збори в „Sophiensälen“, там також було до краю переповнено.

Всі ті приміщення, виявилось, були замалі, щоб умістити читачів „Роте Фане“. Товариш Сланг, відкриваючи збори, мав повне право підкреслити, що такі збори свідчать про міцний зв'язок берлінського пролетаріату з комуністичною партією та її центральним органом.

Після цього, звичайно, заграла оркестра. Це була струнна „російсько-українська оркестра“. Грала вона відомих уже нам революційних пісень.

А потім збори вислухали доповідь товариша Піка, що говорив про значіння десятої річниці органу комуністичної партії Німеччини, органу, що так відважно показував шляхи німецькому пролетаріатові в його боротьбі з капіталом протягом цілого десятиліття, коли пролетаріат підіймався, зазнавав поразок, гартувався духом і нині підіймається знову...

— Десять років „Роте Фане“ ! Десять років боротьби проти контрреволюції, проти буржуазії, проти клясової зради соціал - демократів, десять років боротьби за організацію революції. Протягом цих десяти років упали числені жертви з лав свідомого пролетаріату. Фунда-торів центрального органу комуністичної партії, Ліб-кнехта і Люксембург, замордовано. Ми згадуємо їх і тисячі інших жертв і тих клясових борців, що сьогодні, через десять років після листопада 1918 року, ще гниють у в'язницях республіки...

— Республіки ! Чорт... Теж республіка... — кидає хтось злісну репліку.

Товариш Пік нагадує, що місце, де відбуваються збори, це місце історичне. Тут, у циркові Буш, ради-лись робітничі та вояцькі ради про долю революції. На цьому місці промовляв Карл Лібкнехт. Він застері-гав тоді :

— Будьте наготові, товариші ! Контрреволюція вже під вами.

То була контрреволюція, що її 10 - го листопада тут обрано ! „Роте Фане“ крикнула тоді робітникам : „Не випускайте зброї з рук !

Доведіть справу до кінця. Створіть із половини цілу революцію“.

Але тоді ще не було великої масової організації, щоб повести німецький пролетаріат до перемоги.

Проте ні Еберт, ні Шейдеман, ні Носке, ні Вельс не змогли навіть кров'ю загасити той вогонь боротьби, що спалахнув у робітничих серцях. „Роте Фане“ йшла попереду робітничих лав, як керівник, як гучномовець більшовизму.

— Організувати революцію — ось завдання, що стоїть перед „Роте Фане“. Що густіше зберуться маси

навколо „Роте Фане“, то легше, то краще буде проведена пролетарська революція.

Товариш Пік змальовує окремі етапи десятилітньої безперервної боротьби. Підкреслює ті завдання, що їх треба виконати для того, щоб звільнити шлях до остаточної перемоги. Вказує на потребу докласти всіх сил для боротьби проти соціал - демократів — ворогів Радянського Союзу.

— Під керівництвом комуністичної партії Німеччини та її Центрального органу „Роте Фане“ клясово - свідомий пролетаріят повинен організувати свій непоборний червоний фронт!

Тисячі загули.

Тисячі вітали „Роте Фане“, Комуністичний Інтернаціонал, Комуністичну партію Німеччини, Радянський Союз і більшовицьку революцію.

І от, після цього довелося говорити людині з Радянського Союзу...

Говорити з трибуни перед морем пролетарів, бачити, як воно грізно хвилюється, відчувати єдиний з ним трепет і разом із тим пам'ятати, що сказати ти маєш право дуже мало, що ти не маєш права навіть крикнути: „валіть зрадників соціал - поліцаїв!“

В такому страшенно тяжкому становищі опинився я, коли довелося мені, після промови т. Піка, вітати німецьких товаришів від українських пролетарських письменників, робітничих кореспондентів і пролетарів. Промовляти після того, як інші вже запалили аудиторію гострими бойовими кличами, як гасло диктатури пролетаріату вже пролунало тут під грім оплесків і могутній спів „Інтернаціоналу“.

Чужинцеві, що подорожує з культурно - науковою метою, не дозволяється кликати німецьких пролетарів

до збройного повстання проти диктатури буржуазії. Хто ж цього не знає? Якщо б мандрівник про це забув, то йому б далі не мандрувати.

Але хто може заборонити тому мандрівникові розповідати про диктатуру пролетаріату в його країні? Хто може заборонити йому згадувати шлях героїчної боротьби, в якій український пролетаріат, разом з пролетаріатом російським та з пролетаріями інших братерських народів, здобув собі владу?

Ніхто!

Ніхто не може заборонити мандрівникові розповідати про велетенське соціалістичне будівництво, в якому зростає СРСР, про велику творчу підйому робітничо-селянських мас на його батьківщині і передавати привіт німецьким робітникам у їхній тяжкій і героїчній боротьбі!

З цього права може користатися кожний мандрівник. І чому б не скоривстався був з нього автор цих рядків? Не винен же він, що робітники дуже уважно і дуже прихильно слухали те привітання, може навіть уважніше, ніж того хотілося б блискучим соціал-демократичним шуцманам.

Я не дивувався, коли товариш Готопп, користаючись уже з свого права перекладача не зовсім точно перекладати кожне слово, де в чім доповнив мою нейтральну промову, підпалив її кількома гаслами і море робітничих рук захвилювалось, а в стіни ударились вигуки:

— Хай живе Радянський Союз!

По тому виступало багато товаришів, між ними були представники різних націй, але всі вони говорили однією мовою — мовою пролетаріату, що йде на штурм стабілізованого капіталу.

Воістину велике свято робітничої солідарности! Не можна було не вірити, не можна було не відчувати, що німецькі пролетарі здатні в ближчий час дець ви-ступити на барикадах...

Ніби іскра пролетіла в приміщенні, коли гамбурзькі „синьоблюзники“ розпочали свою інсценівку, що примусила всіх пережити ще раз ті дні, коли руки пролетарів були вже над горлянкою визискувачів.

Збори тут таки виголосили братерську солідарність з рурськими робітниками, пообіцяли їм підтримку в їхній страшній боротьбі.

Соціал-демократичний поліцай-президент мабуць сподівався на таке. Він своєчасно заборонив збирання грошей на користь рурських страйкарів. І коли, не зважаючи на ту заборону, зборщик пішов таки між рядами, а робітники найрішучіш почали реалізувати свою обіцянку, то поліція не менш рішучо заарештувала зборщика і... припинила „непорядок“...

В резолюції, що її ухвалили перед цим збори, між іншим говорилося:

„Виголошуємо рішучий протест проти ухвали райхстагу будувати панцерники і проти пропозицій соціал-демократів, що ніби також не підтримують панцерників, але роблять це так, щоб тільки затушувати справу. Це підтверджується ще тим фактом, що соціал-демократична фракція висловила довір'я генералу Гренеру після того, як він на райхстагу розвинув буржуазну воєнну імперіялістичну програму...“

— Геть соціал-демократів, зрадників робітничої кляси!

Так відбувся день десятої річниці „Роте Фане“. Героїчна газета вступила в 11-й рік бойової діяльності.

Перед нею майбутнє, як перед цілим пролетаріатом Німеччини. Але до того майбутнього — тяжкий шлях боротьби, заборон, арештів і конфіскацій*.

Боротьби! Хіба це може злякати робітників, що валять старий світ?

Хіба це може їх зупинити?

— Сила! — філософічно зауважив Петер Кош, виходячи з цирку. — Вже тота сила, як вибухне, то найся тримають пани капіталісти.

Ми йшли мовчки, не хотілося відповідати на справедливе Кошове зауваження.

Хотілося зосереджено, напружено передумувати все, що ми бачили, що нас так сильно схвилювало півгодини тому.

А ще за півгодини довелося мені провадити таку розмову.

Якось випало обідати разом із сином нашої господині, молодим інженером Крайенбрінг, що працює на

* Як відомо, соціал-демократичний поліцей-президент Цергібель, після розстрілу робітників на вулицях Берліну в першотравневій дні 1929 року, закрив був „Роте Фане“ на сім тижнів. Заарештовано й тих товаришів, що з ними зустрічався автор. Саме коли друкується ця частина „Голубів мира“, ми читаємо в „Комуністі“ (№ 43/2829, 25.VI.29 р.): „Берлія. 24. Після семитижневої перерви знову вийшла „Роте Фане“. В нумері — листи робкорів і резолюції зібрань, де робітники заявляють про свою відданість компартії та її Центральному органу. Після арешту головного редактора газети Гірша, заарештовано також другого редактора т. Сланга. „Роте Фане“ пише, що такої ж долі зазнають ще деякі редактори. Гірш і Сланг заарештовані з розпорядження вищого прокурора по обвинуваченню в „спробі державної зради“. „Спробу“ прокурор вбачає в ряді статей, опублікованих в „Роте Фане“ напередодні 1-го травня“.

Отже соціал-демократичні „миротворці“ невтомно роблять свою ганебну справу, та ще й пурхають, як „голуби мира“, над в'язницями, куди вони кидають представників німецького пролетаріату.

великому індустріальному підприємстві. Цей ввічливий панач досить весело запитав мене:

— Де це ви ходите, пане докторе? Хе-хе...

Я переконаний, що він думав про веселих дівчат у затишних кафе. Він навіть усміхнувся поблажливо. Розумію, мовляв: „Треба ж скористатися з європейської культури“. І я вирішив розчарувати його.

— Вивчаю Німеччину, — відповів я.

— Вивчаєте, хе-хе... Що ж ви саме вивчали? Власне, кого ви сьогодні вивчали?

— Робітників.

— Що?

— Робітників, кажу.

— Цебто... як?

— А дуже просто. От пішов на мітинг з приводу десятиліття „Роте Фане“. Дуже ловко. Робітників сила. І видно чим вони живуть, як мислять, на що сподіваються. На мене, принаймні, вони справили велике вражіння.

Я зачепив шматок закусу й поклав собі на тарілку. Мій співбесідник не рухався, так і тримав ложку, піднесену догори.

— Ви жартуєте, — промовив він згодом.

— А чого б мені жартувати? Правдивіш, чого б мені не піти на мітинг? Хіба це заборонено? Адже я цікавлюся всіма сторонами громадського життя сучасної Німеччини. Сьогодні я був на робітничих зборах, завтра зранку піду на лекцію професора Бонгефера, а увечері — на засідання „Союзу пролетарських революційних письменників“. Чи може ви гадаєте, що досить з нас було б походити по кафе, театрах і музеях?

— М-м... я цього не кажу. Звичайно, треба вивчати всебічно. Але в тім то й лихо, що всебічно вам все

таки не вдасть побачити Німеччину. Не вдасться вам побачити її мозку, тих шарів суспільства, що рухають Німеччину вперед, творять, відроджують її. До цих людей, звичайно, вам дуже тяжко потрапити... Ви згодні зі мною?

— Ви говорите про буржуазну інтелігенцію, на решті про самого власника заводу, що „творить“ і „рухає“?

— Та хоч би й так.

— Да-а, мабуть він не прийме мене в своєму кабінеті. Дуже шкода, я, значить, не побачу справжньої Німеччини... Та все ж таки з паном інженером, коли не з самим його господарем, я ось маю приємну можливість провадити бесіду.

— Ну, що ви... Хе-хе... Ми ж з вами зовсім приятельському.

— Дуже дякую... Отже я з цього й користаюся... Чи не будете ви ласкаві сказати, як ви почуваете себе на виробництві? Як вам працюється, чи задоволені ви морально?

— Будь ласка! Дуже добре. Цілковите задоволення. Мене обіцяють швидко перевести на великий самостійний відділ. Справу поставлено у нас зразково. Ніхто не має права спізнитися ні на хвилину...

— А скільки одержують робітники середньої кваліфікації? Взагалі — умови їхньої праці й життя. Чи вистачає їм і взагалі як вони себе почувують?

— Робітники? Нічого, знаєте. Власне, я в політику ніколи не втручаюсь. Політика — не моя справа.

— А, ну тоді звичайно, коли не втручаєтесь...

Так закінчилась наша розмова на соціяльні теми з молодим інженером великого заводу

В Берліні були випадки, коли робітничих дітей загризали пацюки. Батьки були на фабриці, а діти залишалися вдома — замкнені в холодній комірчині, де, як відомо, з однієї нори може вилізти багато голодних пацюків з гострими зубами. Батько й мати на фабриці, відроджують капіталістичну промисловість, що справді встає з руїни буйним колосом, висмоктуючи соки з м'язів і костей німецького робітника.

Чи варто наводити цифри для ілюстрації дивного економічного, промислового розвитку Німеччини? Розвитку, що не підлягає жадному сумніву і переконливо свідчить про те, як може востаннє спалахнути й піднятися вгору післявоєнний капіталізм, піднятися на піску тимчасової стабілізації, покропленою живою кров'ю робітника й його дітей.

Не варто. Цифри і назви трестів, синдикатів, об'єднань великих підприємств можна легко знайти в будь-якій солідній брошурі, написаній поважним фахівцем, економістом, ученим. Не будемо здилетанська їх переписувати й тлумачити. Ми боїмося гніву читача, що, взявши до рук книгу, наприклад, Пауля Уфермана „Германський сталевий трест“ чи книжку іншого поважного автора під назвою „Сучасна Німеччина“ й перечитавши там захоплюючі розділи про німецьку промисловість, може справедливо сказати на нашу адресу:

— Так ось звідки ви берете „вражіння“, уредні мандрівники!

Але про пацюків там немає. І тому ми дозволяємо собі подати цю картинку з життя-буття столичного робітника гінденбургівської республіки так, як ми її

собі уявляємо після деяких деталей, що їх нам виклав Петер Кош.

Рівно о шостій ранку, коли клапоть осінньої мряки ще висів над вікном п'ятого поверху, в тісній темній комірчині прокинулись маленьки діти.

— Татусю! — покликав хлопчик, зовсім маленький хлопчик.

Але татусь не обізвався. Він був на фабриці, куди не можна спізнитися ні на хвилину.

— Мамо! — писнула малесенька дівчинка, майже немовля. — Де ти, мамусю? Я хочу їсти.

Але мамуся також не обзивалася. Вона теж була на фабриці. Тоді маленькі дітки заплакали. А далі повилазили з - під лахміття, давай гратися на підлозі. Вони вже звикли жити без няньки, без мами, без тата й без догляду. От за кілька хвилин із тої он дірочки вилізе тваринка з гострою мордочкою й довгим хвостиком і почне швидко все обнюхувати, перебігаючи з кутка в куток. Як на неї чимсь кинути, то вона сховається, потім знов вилізе і почне своєї.

Така з нею розвага...

І справді. Тваринка висунула з нори гостру мордочку, понюхала повітря і швидко вибігла на середину кімнати.

— Ой!

Це скрикнула дівчинка, бо та сіра тваринка пробігла повз неї і зачепила її хвостиком.

— Ге! Ти дивися, он і друга! — сказав хлопчик. — І... третя... — прошепотів він, і очі йому поширились від жаху.

Справді. З нори вилазили один по одному великі пацюки. Їхні спинки тьмяно виблискували під кволим світлом ранку. Пацюки вилазили табуном, як бандити, і швидко й рішуче, ніби за точним, зарані виробленим

пляном, готувалися до наступу на двох поживних істот, що з криком тікали на ліжку...

Вони ще ніколи не бачили стільки пацюків, як сьогодні. Півкімнати встелено ними, ворухнуться, пищать, вишкірюється гострими зубами.

— Лізе один на ліжку!..— крикнув хлопчик.

Але дівчинка і без того вже була перелякана на смерть і тільки впивалася пальчиками в хлопцеве тіло, шукаючи порятунку на його вузьких грудях.

А пацюки, піславши одного найстаршого на розвідку, не барилися й самі. Вони давно вже готувалися до наступу на цю комірчину, де живуть дві істоти, що їх можна загризти великим табуном.

Швидко, швидко, один по одному шкрябаються на ліжку, хижо пищать.

Хлопчик кидає на них подушкою, махає руками.

Це не спиняє їх. Вони сунуть уже сірою лавою, впиваються білими гострими зубами в ноги, в руки, в очі... Лізуть по всьому тілу, кров роздрочила їх, вони весело пищать і починають рвати свіже м'ясо.

В напівтемній комірчині, на п'ятому поверсі, відбувається веселий баль пацюків.

І коли повертається через дев'ять годин стомлений батько і виснажена мати, то в кімнаті лежать недогризки їхніх дітей.

Пацюки лінкувато ховаються в норі...

З тихим зойком безсилля мати падає на порозі неприємна. Батькові ворухнуться на голові волосся і з рук поволі висувається газета, що в ній надруковано ухвалу будувати панцерники для захисту гінденбургівської республіки.

Так от: цю картику ми й пригадали собі, коли увечері, на зборах однієї робітничої української орга-

нізації, куди ми пішли з універсальним Петером Кошем, одна робітниця з колишньої Катеринославської губернії запитала мене:

— Чи то правда, що той... що на Радянській Україні і в Росії кожна жінка мусить примусово на рівні з мужчинами йти на роботу, а дітей мусить обов'язково нести в дитячі ясла? Що то воно таке за ясла? Для чого то примушують жінку?

Була це літня вже робітниця-комуністка. Емігрувала вона з України давно, ганяючись за своєю долею, мов за невірною тінню. В Німеччину потрапила з якоїсь іншої країни, з Туреччини, здається. Бойова, але „щоб дуже грамотна, то ні“.

— Отже не сердьтесь, а об'ясніть. Як нам тут буржуазні газети кажуть фалш, то ми знаємо, що то фалш, але об'ясніть ви, як ви от ізвідти приїхали, то об'ясніть.

Тоді я розповів їй про пацюків.

— Було. А якже! Це було в нас. На якій це штрасе, Петере? А якже, було... — сказала вона.

— А на Радянській Україні і в Росії цього ніколи вже не може бути і не буде,— одповів я цій товаришці і з'ясував, що то за штука така дитячі ясла.

32

Ранком я, настроївшись на студентський лад і захопивши великий зошит для нотаток, помандрував на лекцію проф. Бонгефера.

Перед парадними дверима II Medezinische Klinik, де стоять погруддя Траубе та Фрідріха Крауса, я зупинився, щоб трохи поміркувати на тему про тяжку медичну науку та її складні перипетії, і обдивитися будівлі клінік Шар'єте. Тут я сумно похитав головою,

згадавши свою працю про кінестезію шкіри, ту саму працю, що так довго й терпляче чекає, коли ж її нарешті буде закінчено.

Треба сказати, що в згаданих будівлях, як і слід було чекати, все було кстроці і нічого не було особливого.

Милосердна сестра показала мені вхід до нервової клініки і я, разом з кількома студентами, піднявся на другий поверх, де міститься аудиторія.

За п'ять хвилин до початку лекції майже всі студенти були на своїх місцях. Саме на своїх, бо я, сівши, звичайно, на чуже, мусів був поступитися ним і пересісти на інше, коли з'явився власник цього місця і сів на нього пожувати перед початком лекції свій бутерброд.

Я подумав: „Як це чудно, що за п'ять хвилин до початку лекції всі студенти — на своїх місцях! У нас вони приходять часом не за п'ять хвилин до початку, а за три хвилини до кінця. Зате у нас мало не кожний студент має громадські навантаження, одне чи десять, це не важно, працює в предметово-пляновій комісії, засуджує (і справедливо!) старі методи викладання, сперечається з професурою і вказує їй на її хиби, взагалі виявляє своє громадське обличчя. Невже він не має після цього права спізнитися на лекцію на п'ять-п'ятнадцять хвилин або й не прийти, або й не ходити зовсім? Має! Не лише право, він має навіть досить громадянської мужности, щоб, не пішовши на лекцію, попросити товариша відзначити його все ж таки в спискові тих, що відвідали лекцію... Не розумію тільки, чому з такими „активними“ й хвацькими парубками бореться профком, партколектив, академвідділ, деканат, правління ВИШ'у? Хай би собі...“

Мої думки пірвалися від енергійного жування сот із півтори бутербродів. Це студенти зміцнювали свої духові сили перед тим, як сприйняти чергову дозу науки.

„Бутерброди це — безперечно досягнення західно-європейської культури... Наш студент його не має і це дає йому право являтися на лекцію не раніше, а пізніше на кілька хвилин. Однаково бо, що ж він жуватиме? Хібащо граніт?“ — знову подумав я, пригадуючи невисокий розмір наших стипендій і високу ціну підручників.

Далі я звернув увагу на зовнішній вигляд студентів. Всі вони добре повдягані і що їм не треба нікому доводити свого ворожого ставлення до міщанських забобонів, то в кожного з них ковнірець зав'язано хоч би й дешевою краваткою.

„У нас то вже ні“ — думалось мені з цього приводу. — „У нас не лише деякі студенти, а навіть деякі професори, щоб довести свою ворожість до міщанства і свою відданість робітничій клясі, не зав'язують ковнірця краваткою, а так і залишають його, з шпонькою, що тіліпається на ланцюжкові в одній петельці. Вигляд їм від цього стає справді „пролетарський“. Але це їх не рятує. Партколектив та інші студентські організації таки вгадають: „підроблюється, братишка“.

Одначе ні в кого з студентів не бачу я ознак приналежності до будь-якої корпорації.

Як відомо, в Німеччині, а зокрема і особливо в Берліні, тих „корпорацій“ до смутку. От, наприклад, „Кор“, куди вступають сини великої буржуазії, дворяни тощо. Дорога корпорація. Туди будького не приймуть. Сто відсотків монархістів.

Друга — „Burschenschaft“ („Земляцтво“) — корпорація чоловіка на 30 — 50 студентів. Це вже значно посту-

повіша корпорація. Монархістів у ній лише... дев'яносто відсотків.

„Landmannschaft“ — тут більшість із сільсько-господарських академій. Монархістів тут відсотків на два, а може на п'ять більше чи менше — яка різниця?

Далі — „Гімнастичне об'єднання“ („Turnerschaft“).

Далі... ну, „і так далі“.

У всіх цих копорациях — скажена дисципліна. Люди б'ються щоденно по чотири години на шпадах (Rauckboden). Виковують із себе вольових фашистів, завзятих монархістів тощо.

Коли хто лякається такої дисципліни й таких метод виховання і взагалі дещо розходить з настановленням цих „корпорацій“, то вступає до чорного об'єднання — „Schwarze Verbindung“, що протистоїть всім цим корпораціям. Тут закони, що зобов'язують добре й міцно пити, не мають тієї сили, що в інших корпораціях. Дуелів у цій корпорації також немає.

Поза цими є ще організація „веслувальників“ („Akademische Ruderverein“), організація „човнів на вітрилах“ („Akademische Segelverein“) тощо.

Та медики — люди науки і бутербродів. І хоч про них не можна категорично заявити, перефразувавши українського професора М. Зерова: „що їм „корпорація“ і що вони „корпорації?“ — принаймні не можна цього заявити так категорично, як шановний неоклясик категорично заявив, здається, про наше радянське студентство й молоді культурні сили — „що їм Гекуба і що вони Гекубі,“ та все ж доводиться визнати, що медики більше уваги віддають своїм клінікам, ніж „корпораціям“.

Отже вони готові приступити до слухання лекції.

Між іншим, вона має починатися рівно об одина-

дцятій годині. Зараз уже сімнадцять хвилин на дванадцять, а професора ще немає в аудиторії.

З цього приводу я мимоволі думаю: „Скільки разів я чув оповідання захоплених мандрівників про абсолютну, непогрішиму німецьку точність, про те, що потяг у Німеччині не може спізнитися, що візників у Берліні немає і не може бути, etc... Як бачимо, все це не зовсім відповідає дійсності. Спізнитись може не лише потяг (факт!), а навіть професор (теж факт); візники не лише можуть бути, а таки є... Але це не стосується лекції...“

Професор увиходить до аудиторії рівно, пунктуально (pünktlich!)... в двадцять хвилин на дванадцять. Нумо ж приглядатись до метод викладання.

Насамперед він викликає на передню лаву п'ятьох чи шістьох студентів-кураторів. Так. Точнісінько і в нас так. Далі з палати привезли на ліжкові хвору. Професор розпитує її, як вона себе почуває, а ми тимчасом дивимось на нього, уважно вивчаючи зморшки на вченому обличчі.

Ріжниці в „методах“ покищо немає.

Він сивий, хоч волосся для сивини уже не так то й багато залишилося; з коротко підстриженими вусами, хоч ми звикли говорити: „голене німецьке обличчя“; в роговому пенсне, хоч мода, як відомо, пішла тепер на рогові окуляри. Говорить тихо.

Словом, обличчя професорове нагадує мені архітектора Дашкевича, що будує в Харкові будинок письменників „Слово“.

Та хоч і дуже вабить мене ця прекрасна тема (будинок письменників „Слово“, що восени 1929 р. має бути нарешті закінчений), але не будемо відхилятися в бік, нумо слухати лекцію.

Хвора — морфіністка. Доречі, ще перед лекцією один студент, що з ним ми викурили були пару цигарет, розповідав мені, що в Німеччині сила морфіністів, кокаїністів і інших наркоманів. Кокаїн у високій ціні. Неймовірно високий, особливо рівняючи до передвоєнного часу.

— А чи у вас, в радянській республіці, також багато нюхають кокаїну? — питав мене цей симпатичний юнак.

— Ні, — кажу. — Якщо хто й нюхне коли, то це напевне один із тієї „корпорації“ люмпенів, що звать кокаїн „марафетом“. А так порядній людині немає причин нюхати. Більше під шкіру пускаємо задля анестезії. А нюхать навіщо ж?

— Е, а в нас нюхає часом і порядна. От лікарня Віттенгау. Там спеціально для наркоманів. Дуже багато кокаїністів. Бо знаєте, умови життя. Чесній людині тяжко жити. Моральні умови тяжкі. Взагалі доля нашої батьківщини многострадальна...

Він сумними очима посміхнувся. Я дуже шкодував, що ми не могли продовжити нашої розмови.

Професор, оглянувши хвору й продемонструвавши студентам її добрий вигляд та веселу вдачу, велів одвезти її назад до палати.

— Ви бачили майже здорову жінку. Ми вилікували її абортивним способом. Обірвали відразу морфій, хоч серед широкої публіки існує неправдиве уявлення (*falsche Vorstellung*), ніби морфіністи не можуть знести такої методи. От вам наочний доказ. В нашій клініці ми застосовуємо тільки цієї методи і з добрими наслідками.

„І в нашій клініці — думаю собі — прекрасно володіють цією методою, але зовсім не тільки з неї користаються“.

Подумавши про це і, таким чином, одволікши увагу від професорового пенсне, я почав вивчати інших слухачів. І тут я відчув одверту радість: німецькі студенти зрівнялися з нашими! А саме: дехто слухає, а дехто, поклавши голову на руки, лежить так, схилившись на парту, і не відомо про що він мріє... Очі йому свідчать про те, що його увага десь далеко, далеко за мурами цієї тихої аудиторії.

Нарешті монотонність лекції починає хилити на сон навіть декого з тих, що прийшли сюди з „великим зошитом для нотаток“.

Який ще може бути гірший скандал для мандрівника, як заснути на чужині, в аудиторії, підчас лекції?

Та цього не трапилось саме тому, що під цей час, як почало „хилити на сон“, кілька студентів з горішньої лави для чогось піднялись і вийшли з аудиторії, не дочекавшись кінця лекції.

„Знову зрівнялися. Так і в нас іноді буває“, — подумав я.

Тоді професор, звертаючись до тих, що виходили, і до решти аудиторії, сказав:

— Мої панове, ви заважаєте нам працювати.

Студенти на знак солідарності з професором і протесту проти тих, що порушили спокій, раптом затупотіли злегка ногами — одну мить, і знову все тихо.

Лекція гаразд закінчується.

Ми зустрічаємось з товаришами Поповим та Кіровим і виконуємо наш плян. Але годі про клініку. В ній так само нервово хворі, як і в нашій. В психіатричному відділі такі самі психічно хворі, як у нас на Сабуровій дачі або в п'есі сучасного українського драматурга Куліша „Народній Малахій“. Отже варто читачеві подивитись Кулішеву п'есу, щоб мати уявлення

про божевільних. Тому не будемо їх змальовувати. Не варто описувати й інших лекцій, що їх я одвідав. Замість морфінізму мова мовилася в інший раз про параліж Ландрі, і якщо це хоч трохи задовольняє читача, то я дозволю собі поставити на цьому розділі крапку і перейти до справ літературних.

33

Льокаль „Шульц“ міститься на Елізабетштрасе, де не дуже багато ліхтарів і зовсім не великий рух електричних таксі й приватних автомобілів.

Отже, тут спокійно можуть засідати пролетарські письменники. Льокаль, хоч добре тут відомий, але не дуже помітний з вулиці. Я потрапляю до нього тільки за допомогою доброї старої німкені, що ласкаво показує мені вхід до цього затишного кутка.

Перша — низенька, але досить широка кімната з буфетом. Тут можуть сторонні люди, що їх не обходять справи пролетарської літератури, спокійно пити собі пиво. На дверях до другої залі стоїть столик. За столиком — дві симпатичні молоді дівчини. Вони просять заповнити анкету й дають мені матеріяли: реферати Бехера, Карла Грюнберга, Курта Клебера, товариша Сланга; проект статуту і інші матеріяли з'їзду. Я виконую всі формальності, що їх повинен виконали кожний делегат з'їзду, і вхожу до залі.

Це — ще ширша від першої, але така само низенька зала і так само заставлена столиками, за якими вже сидить понад півсотні народу.

Я зустрічаю товаришів Вайскопфа та Поля, і мені здається, що я знайомий з ними тисячу років, — так приємно зустріти поміж зовсім незнайомих хоч трохи знайому людину. Та ось і т. Грюнберг — автор вели-

кого роману „Рур, що палає“ („Brennende Ruhr“). Учора він пообіцяв мені подарувати цю свою книгу, і сьогодні свою обіцянку виконує. Йому бажано було б, звичайно, побачити свій роман в українському перекладі і в виданні Державного Видавництва України. Але як я можу пообіцяти йому таку річ, коли не маю хисту читати в серці ДеВеУ? В кожному разі з товариша Грюнберга — великий оптиміст, і навіть б мені здалося руйнувати його надії? Тим паче, що, може, й справді роман з'явиться українською мовою, хоч він, про нас мова, доволі таки сируватий, не зважаючи на блискучу й захопленну до нього передмову Йоганеса Р. Бехера.

Бехер уже також тут. Цей невтомний і відважний революціонер і письменник являється безперечно одним із стовпів організації. Він ще молодий — йому тридцять чотири роки, однак він несе в організацію не лише великий досвід революційної боротьби, а й чимало своїх книжок. Син баварського судді, Йоганес Р. Бехер давно повстав проти суда й розправи буржуазії, значить — і проти свого батька. Батько і зараз — великий націоналіст, представник буржуазної диктатури, а син — відомий цілому світові пролетарський письменник, що б'ється за диктатуру пролетаріату. До війни з Йоганеса Бехера був один з головних представників німецького експресіонізму в ліриці. Року 1916—1917 Бехер одверто виступає проти війни, а далі рішуче й остаточно переходить на бік пролетаріату. Його творчість почалася книжкою „Занепад і Тріумф“ („Verfall und Triumph“, 1913); в шістнадцятому році він видає книжку поезій „До Європи“ („An Europa“, 1916); після війни виходять його „Ритми машин“ („Maschinen Rytmen“), „Труп на троні“ („Der Leichnam auf dem Thron“), славнозвісний

роман „Левізіт“ („Lewisite“), книжка поезій „Голодний город“ („Die hungrige Stadt“, 1927), що 1928 року з'являється вже другим виданням. Зараз готується до друку повна збірка його поезій. Працює Бехер над новим великим романом, але коли я був запитав його в циркові Буш, що саме він пише, то він відповів:

— Та так, знаєте... дещо пишу там... Таке писання...

Мені пригадалося, що зовсім же недавно він ледве уникнув суда буржуазії над собою, суда, що проти нього протестували не лише пролетарські письменники України, РСФРР і цілого Радянського Союзу, а й революційні письменники цілого світу; якби той суд був відбувся, то не довелося б мені зустрінути товариша Бехера на зборах „Союзу пролетарських революційних письменників Німеччини“. Сидів би він десь у в'язниці під охороною соціал-демократичних тюремників.

Та видно він уже забув про це і зараз його лагідні й разом з тим уперті очі світяться завзяттям.

— Він завжди такий, — каже мені т. Вайскопф.

Далі ми знайомились з т. Куртом Клебером, що також являється одним з видатніших пролетарських письменників, членів „Союзу“. Він же — один з редакторів „Proletarische Feuilleton Korrespondenz“. Його книжку оповідань з революційної боротьби рурських шахтарів „Барикади на Рурі“ („Barikaden an der Ruhr“) конфісковано державним прокурором за „державну зраду“. Тоді дещо з тих оповідань з'явилося на ринковій новітній збірці під іншою назвою („Revolutionäre“)... Друга книжка — „Пасажири третьої класи“ („Passagiere der dritten Klasse“) — широко відома вже й російським читачам і мусить з'явитися також в українському перекладі.

Бачимо тут і нашого молодого позапартійного товариша Кляуса Германа, що з ним ми вже зустрічалися у Гергарта Поля. Кляус Герман — молодий критик і історик літератури, що останнім часом виготовував низку статтів про Бернарда Шов, проти Томаса Мана й т. ін. Пише він також невеликі новелі. Тут же зустрічаємо і редактора „Роте Фане“, тов. Сланга, що веселими очима з задоволенням дивиться на учасників з'їзду, від яких він чекає насамперед активної участі в робітничій пресі. Словом, у залі вже добрих півтори сотні товаришів. Карл Грюнберг відкриває збори рефератом на тему „На що сподівається пролетарський письменник від свого „Союзу“.

— Ні на що неможливе... — говорить Грюнберг.

— Хоч я оптиміст і для мене революціонер - песиміст так само неможливий, як дерев'яна кафельна піч, але було б ілюзією гадати, що з створенням „Союзу“ геть все відміниться...

Він докладно зупиняється на шляхах пролетарської літератури в Радянському Союзі і на відмінах історії німецького „Союзу“.

По тому говорить Курт Клебер. Він повідомляє, що на заклик Р. Ф. К. („Proletarische Feuilleton Korrespondenz“) відгукнулося двісті товаришів, охочих вступити в „Союз“. Він певен, що кількість ця збільшиться. До Комітету, що провадив підготовчу працю, увіходили: Бехер, Грюнберг, Лорбер, Вайнерт, Гун, Ляк, Клебер і Петерсон. Вони всі — присутні на зборах. Тов. Клебер викладає далі головні твердження, що лягли в основу статуту.

Збори відбуваються дуже організовано. Реферати короткі. Увага аудиторії напружена. Слово забирає Йоганес Бехер. Його тема: „Наш Союз“.

Бехер:

— Коли наш „Союз“ стане тим, чим він може бути (і на що, на мою думку, він має сили), тоді цей момент, в який ми тут зібралися, матиме значіння не лише для пролетарської літератури, але стане також подією в історії робітничого руху. Наш „Союз“ виник не за зеленим столом, він не конструкція вигадки. Коли всі товариші відчували, що їхню справу переслідує клясова буржуазна юстиція, ми об'єдналися. Так постав наш „Союз“. Сьогодні нам залишається ствердити: добре, що зроблено цей крок. Перед „Союзом“ виростають незчисленні завдання. Вам відомо, що пролетарська література заперечується не лише в так званому громадському лагері, а навіть в деяких революційних колах. Ми ж — віremo в цю літературу з низів. Наша сила лежить на цій роботі. Ми знаємо, що пролетарська література мусить стати і стане гострою художньою зброєю в клясовій боротьбі пролетаріату. Пролетарська література, а не буржуазна інтелігенція буде першим фронтом. Не треба чекати склавши руки і скаржитись на те, що наша література не виявляється покищо високомайстерними художніми творами. Той, хто чекає готових наслідків, доводить цим самим, що він не має уявлення про розвиток речей і явищ.

Літературу з низів треба не вичікувати, а спонукати її, сприяти її розвиткові, пеклуватися нею. Ми повинні докласти сил, щоб зростити міцне літературне покоління, яке з помилок старшої генерації мусить навчитися нарешті вкладати в просту й переконливу художню форму клясовий зміст.

Нам потрібні молоді пролетарські письменники, вільні від захоплення формальним дилетантизмом і настроєні проти ідеологічної неясности, проти екзальтованости

почуттів і думок. Ця генерація є. Вона хоче рости. Вона — цемент нашого „Союзу“. Наш „Союз“, якщо він хоче бути життєздатним і спроможним виконувати свої завдання не мусить говорити: „це письменник „з іменем“, а це — „без імени“. Жадних „імен“ і „без імен“. Жадної нездорової конкуренції і кадіння тиміямом. В наших лавах кожний — учень. Найголовніша якість пролетарського письменника — скромність і свідомість того, що він — не що інше, як організатор досвіду інших. Пролетарський письменник живе не для себе, він на службі у своєї класи, значить — і на службі людськості. Тисячі, нечислені сотні тисяч являються співробітниками в його праці. І те, що він говорить, це є відбиток того, що твориться навколо нього.

Час не такий, щоб ми могли побоюватись бути захопненими хвилею охочих стати пролетарськими письменниками. Час не той, щоб „революційні“ гультіві та ділки потрапляли до наших лав. Ми живемо не в „жирний“ рік революції, а в тяжкий для неї час.

Я певен, що всі, хто з нами сьогодні, залишаться з нами й завтра, і що всі ми, що готові сьогодні боротися пером, будемо готові боротися завтра за нашу справу не тільки цією зброєю. Я бачу даліше завдання „Союзу“ в тому, що ми мусимо усвідомити собі марксистську теорію до високого ступеня досконалости щодо політики й економіки. Так само марксизм у галузі літературної критики та естетики, це — поле, що на ньому ще треба багато попрацювати.

Ви погодитесь зі мною, коли я підкреслю як одне з завдань „Союзу“ критику серед нас самих. Ми, противно до письменників Радянського Союзу, не можемо організувати масову критику, де б розглядалася книга і автор міг відповідати. В Німеччині про це не можна

мріяти. У нас немає такої критики, яку представляв Франц Мерінг, і ми самі проходимо надто швидко і без критики повз найважливіші події, що їх створила атмосфера випещеної буржуазної літератури.

Ми інертні.

Ми пасивні.

Ми біжимо один повз одного, не помічаючи одне одного. І, через ту чужість, можливість учитися і взаємно одне одного підносити — мінімальна. Ми хочемо стати колективом. Таким, де не лише сусідують імена одне біля одного і де присутно один не має нічого спільного з другим. Колектив наш треба виробити. Наш „Союз“ сьогодні це — маленький початок такого колектива.

Ми боремось ради однієї мети, ми — просякнуті одним і тим самим світоглядом. І якщо шляхи одного і другого з наших товаришів, ще не зовсім однакові, то всі ми прагнемо знайти найпевніший шлях до нашої мети.

В такому „Союзі“ буде можливість подумати і про те, що особливо важливе для нас, як письменників і поетів, — композиція творів, форма, техніка, проблема слова тощо. Все це — питання, що їх ми в загальних наших інтересах мусимо взяти на увагу.

Зрозуміло, що нашому „Союзові“ доведеться боротися проти кожного ґатунку буржуазної літератури, а також — проти певних ґатунків „робітничої“ літератури.

— Хто є пролетарський революційний письменник?

Лише той, хто дивиться на світ з погляду революційного пролетаріату і таким його відбиває і творить у своїх працях.

Горький 1905 року казав: — Ідіть з народом, боріться з ним, допомагайте йому піднятися з колін. — Сьогодні, 1928 р., ми мусимо сказати:

— Ідіть з пролетаріатом, ставайте клясовими борцями, боріться разом із ним у великому й малому, оберніть ваше мистецтво на зброю і оголосіть війну війні!

Глибше корінням у пролетарській ґрунт! Постійний зв'язок із масами. І „Союз“ мусить ще міцніше з'єднати нас із справою, що їй ми служимо, із справою соціальної революції. І що міцніше ми з'єднаємось, то вільніші будемо!

Бехер кінчив.

Збори винагороджують його гучними й довгими оплесками. Настрій високий і бойовий.

І тоді, в атмосфері піднесення й загального збудження, почалися обговорення й привітання.

Мені випало говорити від імени Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників, але в привітанні моєму, звичайно, була й інформація про досягнення цілої радянської української літератури, що виходить нині не лише на всесоюзний терен, але й на арену міжнародню.

Братерський зв'язок поміж німецькою та українською пролетарськими літературами мусить забезпечити обом їм можливість дійти широких робітничих читачівських мас у найкращих взаємних перекладах.

„Союз пролетарських революційних письменників Німеччини“ безперечно відіграє історичну роль не лише в організації сил німецької пролетарської літератури, а й в історії зв'язку з пролетарськими літературами інших народів світу.

Найбільша боротьба розгорнулася потім навколо питання про орган „Союзу“: який журнал має більше

підстав і можливостей претендувати на те, щоб стати тимчасовим органом „Союзу“ — чи „Die neue Bücherschau“, досить солідний журнал Гергарта Поля, позапартійний, хоча в редколегії журналу і є два комуністи; чи „Die Front“, менший розміром, але — з цілком певною пролетарською орієнтацією?

Після довгих боїв переміг журнал „Фронт“.

Далі —

затверджується:

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ СТАТУТ СОЮЗУ ПРОЛЕТАРСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПИСЬМЕННИКІВ НІМЕЧЧИНИ

Назва й осідок

Об'єднання прибирає назву „Bund proletarisch-revolutionärer Schriftsteller Deutschlands“ і має свій осідок в Берліні.

Мета

Спілка має на меті через об'єднання всіх пролетарських революційних письменників сприяти пролетарській літературі й поширювати її згідно з окремо виробленим планом роботи. Не зрікаючись впливу письменників на питання господарського характеру, Спілка пролетарських революційних письменників Німеччини, особливо підкреслює свої літературні і культурно-політичні завдання. Спілка відкидає можливість вважати її за організацію, що замінює „Профспілку“, навпаки — вимагає від всіх своїх членів приналежності до профспілок і політичних організацій.

Найголовніші точки діяльності

1. Участь у переведенні всіх кампаній, що сприяють пролетарській революційній літературі.
2. Влаштування лекцій та вечорів - диспутів.
3. Влаштування авторських вечорів, доповідей тощо
4. Намагання досягти можливості використовувати радіомовлення.
5. Видавати й поширювати свій орган („Die Front“ і „Proletarische Feuilletton Korrespondenz“).

6. Підтримка всіх організацій, що співчують пролетарському революційному письменству, особливо робітничого театру, робітничого радіо і робітничо - кореспондентського руху.

7. Пеклування за пропагандні матеріяли до певних кампаній.

8. Виділювання референтів, лекторів, спеціальних доповідачів на різні пролетарські революційні збори.

9. Захист економічних інтересів пролетарських революційних письменників, особливо впливом на газети, видавців та на різні установи, що являються замовцями; посередництво при конфліктах між зазначеними сторонами.

10. Встановлення зв'язку з пролетарськими революційними письменниками закордону, особливо — республік Радянського Союзу.

Ч л е н с т в о

Членами „Союзу“ можуть бути письменники, письменниці й робітничі кореспонденти, що стоять на ґрунті пролетарського революційного письменства й приймають програму „Союзу“, хоч би для них літературна праця й не була головною, як і ті письменники, що працюють тільки над літературою.

За Президією Союзу залишається право втручатися в рішення округових президій про прийняття чи неприйняття нових членів. Найвищою інстанцією є з'їзд делегатів. При виключеннях членів за порушення інтересів спілки залишається той самий порядок.

Доки справу переглядається, виключений не користується жадними правами.

В н е с к и

На покриття видатків стягається 0,50 м. вступного та не менше, як 0,50 мар. щомісячного внесків. В особливо тяжких обставинах окремі члени можуть дістати дозвіл сплачувати внески пізніше або тимчасово й зовсім звільнитись від них. Навпаки, від тих, що працюють на посадах, або від краще ситуйованих членів спілки очікується вищих добровільних внесків.

Організація й управа

Члени „Союзу“ по можливості концентруються в округах. Округна президія складається з голови, секретаря, й скарбника, які обираються на генеральних зборах і можуть заступати один одного. Кожна округна управа призначає своє місце осідку, де й погоджує всі свої справи, що належать до її компетенції за головним статутом і не розминаються з пляном роботи „Союзу“. Кожна округова організація має право для своїх потреб стягати льокальні внески в розмірі, визначеному Головною президією.

Головна президія (Hauptvorstand)

Головна президія обирається від Берлінської округи до першого з'їзду. Складається Головна президія з дев'ятох осіб, що розподіляють між собою функції першого й другого голови, діловодів, скарбників, двох засідателів і секретаря. Вони мусять мешкати поблизу Берліну. Крім того, обирається ревізійну комісію.

З'їзд

З'їзд скликається по можливості щороку і розв'язує організаційні й ідеологічні питання, а також являється найвищою інстанцією і у всіх інших питаннях „Союзу“. Головна президія виробляє докладніший порядок з'їзду.

Новий статут

До затвердження з'їздом нового статуту членів „Союзу“ цей статут являється важним для всіх пролетарських революційних письменників Німеччини.

Берлін, 19 листопада 1928 року.

Отже, залишається тільки обрати президію „Союзу“— і організаційні збори закінчено. Дружно й одноставно до головної президії обирають таких товаришів: Йоганес Р. Бехер, Курт-Клебер, Карл Грюнберг, Курт Петерсон, Гун, Сланг, Берта Ляск, Мюллер-Глбза, Еріх Вайнерт.

Дев'ять чоловіка.

А підписні листи „на допомогу рурським страйкарям“ давно ходять по залі. Письменники й робкори вписують у них свої прізвища й кидають у тарілку зборщика райхстагмарки, яких і в самих делегатів з'їзду до трагічного мало. Бюджет пролетарського письменника й робкора в Німеччині — голодний бюджет. Та й з нього вони виривають марки на підтримку робітничої справи!

Це був незабутній вечір...

Ми підсумовували вражіння, сидячи потім в кафе в товаристві Бехера, Сланга, Грюнберга, Петерсона. Були там ще — Гайнріх Ванд, відомий берлінський публіцист; Гасбара, що був драматургом у театрі Піскатора; Поль Көрнер — з „Роте Фане“ й багато інших. І був ще один присутній, непомітний для стороннього ока, але великий і дужий... Це — почуття радості й тривоги за нову організацію...

Довгий і мулький перед нею шлях!

34

Остання зустріч із „Червоними фронтовиками“. Читач не забув, певне, що ми пообіцяли товаришеві, що подарував нам „разірмессер“, відвідати їхню організацію в районі Шарлотенбургу. Авторіві неможливо про це забути, доки живе на світі Петер Кош, невтомний функціонер, дороговказ і товариш...

— Чом ти сидиш і досі невбраний? — сердито запитує він, лише переступивши поріг моєї кімнати. — Хіба ти забув, що сьогодні двадцять листопада?

І от ми вже їдемо в район Шарлотенбургу, де в одному льокалі має збиратися сьогодні один відділ „Червоного фронту“.

Несподіване ускладнення: коли ми приїздимо в призначене приміщення, то зустрічає нас тільки господар

льокаля, старий німець з гострими очима і з тяжкою астмою.

— Нема, — каже він. — Ви самі винні.

— Кого нема? — питаємо ми здивовано.

— Зборів нема. Ви спізнилися майже на годину. Товариші чекали на вас довго, а потім — пішли до іншого льокалю, на вулиці №, де мають бути в них спільні збори разом із іншим відділом. Так що — ви поспішайте, вони просили підігнати вас, коли ви нарешті з'явитесь. Стривайте. Адреса... № телефона... Ми передамо їм, що ви йдете.

Старий почав ритися в телефонній книзі, такій грубій, що мені зовсім пропала надія знайти в ній потрібній нам номер. Але він знайшов дуже швидко.

— А де ми дістанемо таксі? Тут у вас щось не видно їх.

— Треба йти на ріг NN, моя стара вам покаже. Галло!

Я дивувався дедалі ще більше. Вийшла стара господиня дуже солідної конституції.

Привіталася.

— Ходітьте, я доведу вас до таксі, але раніше подивіться нашу залю.

Вона прочинила двері. Перед нами відкрилася простора і надзвичайно чиста висока зала, прикрашена червоними плякатами й портретами Леніна, Сталіна, Лібкнехта, Цеткін і інших провідирів пролетаріату. В одному кутку стояв червоний прапор. Урочиста тиша і бездоганна чистість обкутали нас, і ми довго мовчки стояли на одному місці.

По тому, подякувавши господареві зразкового льокаля за привітність і допомогу, ми вийшли з господинею на вулицю.

— Ідть здорові, — сказав услід нам господар. — Нема за що дякувати.

Уже сідаючи в таксі, ми взнали від старої німкені, що вони обоє — і вона, і її старий — члени комуністичної партії...

— Чоловік давній комуніст, я молодша, — сказала вона нам на прощанні.

„От чим пояснювалась їхня прихильність до чужинця“...

Як під'їздили до другого льокаля, умовились: увійдемо непомітно й сядемо десь у куточку, щоб не заважати роботі. Та й взагалі не варто дуже висовувати голову.

Гаразд.

Але вийшло зовсім, зовсім інакше. Як тільки ми з'явилися перед яскраво освітленим будинком, двоє товаришів, що стояли біля дверей, зникли в середині будинку. Ми не звернули на це уваги, і зрозуміли цей „номер“ тільки потім. Назустріч нам зараз таки вийшов наш знайомий і ще два товариші — керівники організації. Разом з ними ми увійшли до широкої світлої залі з блискучим паркетом. Просто в око впадав одразу широкий розгорнутий прапор, що стояв посеред залі, біля кольони. На прапорі тому горіли золоті літери:

„Червоним фронтовикам Берліну від робітників Харкова — столиці Радянської Соціалістичної України“.

І тут... назустріч нам так загриміли дві оркестри, барабани вдарили таким боєм, а труби — урочистими баритонами, що нас трохи не звалило повітрям.

Не знаю, як Петер, а я розгубився. Чую його голос (кричить над вухом, але я ледве чую, власне догадуюсь):

— Оце то сховалися... Непомітно...

Як переграли „зустріч“, ми сіли „непомітно“. Та де там!

— Тільки на вас і чекали, — говорить керівник. — Зараз одкриваємо збори. Я скажу вступне слово. Далі ви скажете промову. От перед вами прапор од харківських робітників. Це вам перша теза, так би мовити. А після вашої промови, ми збудуємо свої доповіді — за вступ нових товаришів до наших лав. От і цілий вечір. Для цього ми й зробили спільне засідання. Ну, починаємо. Готуйтеся. Ви й так спізналися.

І все так, як він сказав, все так і було.

Просто неймовірно. На мить навіть забуваєш, що на вулиці ходять „зелені“, та й як не забути, про „зелених“, коли тут перед тобою прапор від робітників Харкова? Але потім контраст здається ще більш різким і страшним.

О, республіко Гінденбурга! Яка ж ти химерна республіка...

Але настрої серед товаришів так високо піднісся, що від промов, головно од музики, бряжчать вікна...

Коли вже вечір майже кінчався, ми підійшли до керівників потиснути їм руки.

— Стривайте, — звернувся до мене один, — ще не все. І тут же до аудиторії:

— Товариші! До президії надійшли пропозиції подарувати товаришеві з Радянської України нашу повну червонофронтівську уніформу.

Незручно писати, бо та уніформа обходить автора, але оплески заглушили промовця.

— Хто „за“?

Всі „за“. Як одна рука.

— Завтра о дванадцятій годині вдень на вулиці ми вас чекаємо в магазині „Червоного фронту“. Там

ви одержите свою уніформу; в ній ви повинні будете передати наші палкі червонофронтовицькі привітання харківським пролетарям і всім робітникам України, яку одвідували наші представники.

— Хай живе наша пролетарська непохитна єдність!

— Рот фронт!

— Рот фронт!

— Рот фронт!

І після всього нам довелося ще на вулиці пройти фронтом. Вони вишикувалися перед будинком двома рядами, і коли ми проходили — в нічне небо летіло:

— Рот фронт!

Ми вже були в трамваї, що віз нас в іншу частину міста. Пульс неймовірно стукав у скроні. І з кожним ударом глибше й глибше вривалось у мозок прохання одного з керівників:

— Зробіть так, щоб я потрапив у делегацію до Радянського Союзу. Зробіть!

Та як це зробиш?

Тепер я починаю подорожувати. Увесь мій скарб — книжки та уніформа — залишився у Петера Коша, і разом з ним я ніби залишив йому всі турботи, що ними сповнене було перебування в Берліні. Збори, засідання, мітинги, зустрічі з товаришами, перевтома, щоденні тривоги, гарячковий темп життя — все це там, на вулицях Берліну, в пролетарських льокалях, та ще в маленькій, тісній, освітлюваній газом комірчині Петера Коша, де з кожного кутка визирають страшні злидні. Я ще повернусь сюди на кілька день, — ще мушу зазнайомитись із тим, із чим не встиг зазнайомитись. А покищо — подорож!

Приємна і безтурботна подорож людини, що взяла з собою в дорогу тільки вуха та очі — найпортативніші і найдосконаліші в світі апарати.

Тихого соняшного вечора Anhalter Bahnhof*, попихуючи білою парою, спокійно, навіть мелянхолійно виряжав потяги на Ляйпціг. Громадяни допивали своє пиво та доїдали гарячі ковбаски з пересувного буфета, що весело проїздив безконечно довгим і врочисто тихим пероном.

* Вокзал у Берліні.

У купе третьої класи незабаром блиснула щедра електрика, і чистенькі, лялькові будиночки станцій хутко замелькали повз вікна вагонів.

Все таке пристойне, чисте і ніби всміхається. Я розгортаю ілюстрований тижневик „Lachendes Leben“. І справді в ньому все сміється.

Стрижені по-запорізькому голови німців на міцних спортсменських в'язах одверто й весело споглядають „божий світ“ вогкими од задоволення очима. Білі, мов український рафінад, і міцні, як залізо, блискучі, всміхнені зуби жінок розсипалися радісними разками на крейдяному папері.

— Які ми здорові! Які ми впевнені, дужі й свідомі своєї сили! Наші м'язи треновані й слухняні, як гнучка сталь. Наші рухи меткі і зручні в замахах. Наші легені не залишають бажати нічого кращого. Шлунки працюють нам, як найдисциплінованіші полкові кашовари бравого генерала.

Хто сказав, що буржуазія розкладається? Ха - ха! Ви наївний, наївний чужинцю! І ви повірили? Ха - ха! Дивіться на нашу прекрасну голизну. Ви не знайдете на ній жадної плями. Дивіться на шкіру. Вона чиста й еластична, як фабрикат найкращого гатунку. А наші нігті! Вони витончені й блискучі. Та хіба ви не бачите, що вони здатні рвати не згірше від леопардових пазурів? О, та снажна рука золотоволосої медхен, що впала вам у пожадливе око, то рука найпершої рекордсменки, рука прекрасної веслувальниці. Так, вона, звичайно, тямить правити й автомобілем. Подивіться на її стегна. Художня, різбярська робота, адже правда? А як вона чудово на них підскакує. І ви повірили були, що буржуазія розкладається? Кому? Отим жовтозубим, щербатим, з довгими шиями і невковерними жилавими

руками? Тим, кого ви бачили в кварталах Ведінгу та в тих задусливих тісних льокалях? Ха-ха! Адже єдина їхня перевага це те, що вони завжди голодні. Решту переваг маємо ми! Тільки ми! О, ви не знаєте, які модерні, надійні, перевірені на щедрій практиці способи захищати своє життя ми маємо! Ви не знаєте, наївний чужинцю! Читайте „Lachendes Leben“. Читайте! І нікому — чуєте? нікому не кажіть: „буржуазія розкладається“. Бо з вас сміятимуться!

Так весело й самовпевнено гукали мені сторінки ілюстрованого журналу.

— Fertig!* — лунав за вікнами короткий вигук начальника станції. І потяг летів далі, залишаючи позад себе лялькові будиночки.

— Так - так, — стверджували колеса. Тільки паротяг на гомінких вузлах потрясав повітря бадьорим і грізним, як неблаганне заперечення, басом. Але в вагоні їхала ділова публіка, і не було до кого сказати:

— Галло! Єдина їхня перевага — це те, що вони завжди голодні? А не здається вам, що цієї переваги уже досить для того, щоб проткнути вам пузо? Що? Ну, не сьогодні, то завтра.

Стабілізація, мов доспіле важке яблуко, що, висячи на гілці, перебувало під небезпекою власти, а впавши, відчуло ґрунт і лежить задоволене та рум'яне. Переверни його, уважний досліднику! Ти побачиш другий — розм'якшений бік, бурувато-жовтий, як пролежень на шкірі мерця. Завзятий червак уже прогриз його до самої середини.

Це єдине, що залишалось подумати людині, що не мала можливості звернутись на адресу фабриканта

ілюстрованих журналів хоч би з такими філософічними словами :

— З вас страшенно дотепний соціалдемократ! Ви талановито служите своєму панові. Чи не одвідуєте ви часом ревію „Тисяча голих жінок“, те саме ревію, що день у день виставляється в Берлінській „Komische Oper“? * Адже там, сповнившись еротичної млости, добрий буржуа совається в кріслі, набирається справжнього патріотизму і благодушно мугикає в потрійне підборіддя — „Deutschland, Deutschland über alles“ **. Адже там, як ніде краще, показується „прекрасна голизна“ і спортсменська вправність молодих фашисток! Не інакше, як цим ревію, живите ви свою фантазію і своє буйне надхнення. О, не турбуйтеся, я також одвідав „Тисячу голих жінок“, щоб не бути голослівним. І я скажу навіть більше! Соціалдемократичний поліцайпрезидент — це ж справжній державний розум! Як дотепно він придумав: у день великого релігійного свята, коли республіканці каються в своїх гріхах і прощають один одного, усі театри Берліну мусять показати благочестиво-патріотичні вистави! Це ж геніяльно. „Komische Oper“, наприклад, у той день замість „Тисячі голих жінок“ виставила цілком благочестиву п'єсу „Віра і вітчизна“ („Glaube und Heimat“)... А „кафе-танці“! Жадна жінчина не мала права уже з одинадцятої години вечора напередодні свята не лише „заробляти на хліб“, а навіть просто танцювати фокстрота. Така витриманість! Така суворість звичаїв! Один помах шуцманової палиці — і всі бажання слухняних республіканців заснули в жилах, як вітерець на межі. Не вірте, пане соціалдемократе, нікому, хто скаже вам :

* Згадувана раніше „Комічна опера“.

** Німеччина, Німеччина над усім.

„буржуазія розкладається“. Не вірте нікому, хто скаже: „її роз'їдають соціальні протиріччя, як іржа роз'їдає залізо, навіть швидше! Як червак точить дозріле яблуко“. Не вірте, бо вас засміють, і господар вижене вас із двору, як поганого, зрадливого собаку! Кажіть: вона здорова і рум'яна. Вона сповнена творчого напруження. Вона відроджує Німеччину. І заспівайте: „Deutschland Deuthland über alles“.

Отак міркуючи, я й не зчувся, як пройманув Вюртемберг і потяг підійшов до Ляйпцігу. Таким чином, я перепустив єдину, можна сказати, нагоду поміркувати про Мартина Лютера, що чотириста років тому розліплював був свої проклямаці! на Вюртемберзькій церкві. А перепустивши цю нагоду, незручно було б повертатися до Лютера, тим більше, що вичерпливу згадку про нього уже подав у своїх „Нотатках мандрівника“ український письменник О. Досвітній.

Мені майже нічого не залишається після нього писати про Ляйпціг. Єдине, що я можу зробити, це не погодитись із автором „Нотаток“, що назвав Ляйпціг „легковажним джигуном“. Де ця легковажність, коли, крім фашистських листівок, що ними обсипають людей на вулицях цього вченого й, безперечно, поважного міста, людині на кожному кроці загрожує ще й інша небезпека: бути зачепленим за ребро колосальним і зручним для цього носом вільної громадянки Ляйпцігу, як легендарного Байду зачепив був свого часу цар турецький гаком.

Особливо гостро відчуваєте ви цю небезпеку увечері, в ресторані, де на маленькій естраді награють на гітарах та цитрах трагічно смішні баварці в коротеньких штанцях, і „весела мюнхейнка“, виконуючи роль співачки й танцюристки, гепає перед вами чесними хліборобськими ногами, посміхаючись винувато й розпусно

разом. Тоді, обернувшись ліворуч, ви побачите загрозовий ніс „жінщини“, вона стежить вас, як голодний коршун. Її кухоль для пива порожній. Обернувшись праворуч, наткнетесь на два, три, п'ять носів. Страшна доля молодецького Байди негайно впливає в вашій уяві, і ви, як то кажуть фахівці, „даєте дряпу“. Тільки потім, як небезпека залишиться позаду, ви зідхнете з полегкістю:

— Ху! Нехай йому смуток з таким „веселим“ життям!

Щождо ляйпцізької друкарської промисловости, то вона справді не мала собі рівної в цілій Німеччині, аж доки в Берліні не постала велетенська друкарська фабрика Ульштайна. І хоч ми чесно одвідали ляйпцізькі друкарні, з великими труднощами діставши на це дозвіл дирекції, ми все ж таки з більшою охотою розповіли б про Ульштайна, цю казкову фабрику журналів та книг, хоч і друкарні Ляйпцігу переводять не менше дорогоцінного паперу.

Газета „Neue Leipziger Zeitung“, наприклад, вийшла в неділю 25 листопада на сорок дві сторінки європейського газетного формату. Одинадцять друкованих аркушів!

При такому розмірі можна бути спокійним, що кожний спекулянт, націонал-фашист, педант і просто „республіканець“ знайде в газеті все потрібне для себе, все, що цікавить його кишеню, серце й дружину.

Воістину яка іронія: „свобода друку“! „Свобода“, що при ній масовий збірничок робітничих пісень — „Liederbuch“ — виходить з-під поли, убогою брошуркою на дванадцять сторінок мізерного розміру, друкований на машинці! І одна буржуазна газета забирає на одне число мало не дванадцять аркушів, сорок дві газетні сторінки! Оце і є „свобода друку“. Хто скаже після цього, що з соціалдемократів не талановиті брехуни і ошу-

канці? В кожному разі, якби знайшовся такий дивак, то соціалдемократи мали б цілковите право навіки об-разитись...

А поза тим, і справді Ляйпціг нічим не дивує. Звичайно, можна згадати ще хутра, університет, що в ньому учились колись Клопшток та Лесінг. Останній, щоправда, нічому не навчився був, аж доки не залишив університету і не пішов у науку до життя, жорстокого і сповненого непримиренної боротьби...

То були часи, коли прокидалося буржуазне самоусвідомлення і коли Ляйпціг був першим у державі торговельним пунктом, „майже республіканської незалежності“, як каже Франц Мерінг. Тоді в ньому навіть військових залог не мали права тримати...

Ці часи промайнули, як юність. І тепер, за часів собачої старости буржуазії, на десятому році німецької „республіки“, в Ляйпцігу уже „республіканські салдати“ живуть у королівських касарнях, що їх прикрашують камінні літери:

„Касарні короля Альберта“...

Тоді, в часи Лесінга, з Ляйпцігу був не тільки центр книжкової торгівлі, а й центр художньої літератури, цієї єдиної арени боротьби, в якій буржуазні кляси могли тоді змагатися за свою соціальну емансипацію. А тепер... провінція гнилої буржуазної диктатури, що глушить вільне революційне слово убійче грубими і одверто загарбницькими „цайтунгами“

А втім... Ляйпціг — учене місто. І ви б не виконали „приємних обов'язків“ мандрівника, коли б не одвідали музеїв, принаймні, музею, що на майдані Августа.

Тут ви побачите справжніх голубів, непричетних до жадної політики. Милих птахів, що, сповнені кротости й довір'я до ляйпцізьких буржуа, зграями літають над

майданом Августа, клюють брот із рук дітей і потім сідають на пишну скульптурну групу перед музеєм — одпочити й залишити на ній численні білі цяточки, сліди голубиного життя... Богоподібні чоловіки, з хвостами замість ніг, трублять у роги і стримують крилатих коней, роздираючи їм роти міцними вудилами, жінки, з крутими стегнами та тугими горбиками грудей простягають над ними й до них свої принадні руки, обтяжені рибою, квітами, виноградною лозою і раками. Вгорі, на заломі колони, що підноситься над цілою групою, розважаються легковажні амури. І як пасує до всього цього буркотіння голубів! Зворушлива ідилія! Хвальна добрість благочестивого буржуа, що власною рукою годує птахів—живих символів миру та громадського спокою.

Тільки в фашистських газетах не все спокійно. Там блискають шалені блискавиці і гримлять громи на адресу „бунтарів“, „ледарів“ і „зрадників батьківщини“ — рурських робітників...

В музеї ви побачите портрети роботи Франца фон - Ленбаха: король Альберт Саксонський, кайзер Вільгельм I сидячки, князь Бісмарк в цивільному, фельдмаршал граф Мольтке в мантелі, князь Бісмарк в кірасируніформі тощо. І, о диво! Картина Костянтина Мейніра — „Дівчинка - шахтарка“. В каталозі ви прочитаєте, що то дочка художника. Крім того, ваше око вразить прекрасна картина Бекліна „Гімн весни“, жажливо зіпсована амурами, що літають у блакиті над головами трьох жінок.

І тоді можна їхати на Дрезден.

2

Дрезден — суцільний витвір мистецтва! Ельба. Славнозвісна Цвінгерова галерея. Мости Фрідріха Августа.

Неймовірна колекція коштовностей в Замкові — (Grünes Gewölbe“). Колосальне зібрання скульптури — (Skulpturensammlung). Дрезден — місто неймовірної краси!

Як же не пробути в ньому хоч днів із вісім? Адже саму Мадонну Рафаеля, досягнення над досягненнями італійського образотворчого мистецтва XVI сторіччя, годиться споглядати кілька день...

Але мені зіпсував настрій перед самими дверима Цвінгер-галереї один молодий безробітний художник. Він і тихий, і лагідний був, але він був голодний і попросив у мене на хліб.

— Як? Ви художник — і просите на хліб? Ви? Тут, під дверима знаменитої на цілий світ галереї?..

— Благаю вас, не кричіть так голосно. Поліцей може прогнати мене. Я малював там копію з однієї картини. Але не так то легко продати, знаєте... Я ще молодий художник.

Він посміхнувся. Як посміхнувся... Перекривив обличчя жалкою гримасою! Він був без картуза, в старенькому піджачку. Худе зеленкувате обличчя. Можна було повірити, що він голодний. За півмарки він дякував до жаху широко.

І от ви підіймаєтесь по широких сходах цього будинку світової слави і насамперед проходите до окремої кімнати, що в ній зберігається Сикстинська Мадонна.

Кілька одвідувачів сидить тут на стільцях. Споглядають.

Мертва тиша.

Ви входите нечутно і нечутно сідаєте або стаєте десь вибравши зручну позицію.

Перед вами — твір, що про нього ви звикли думати, як про щось недосяжне, незрозуміло прекрасне, як про щось таке, що коли ви побачите його, то захитаєтесь

Ви звикли так думати, уявляти, нарешті, говорити, ніколи не бачивши цього твору і, майже, не сподівавшись будь-коли побачити.

Але ось вона, Мадонна Рафаеля, перед вами. Ви дивитесь і... не хитаєтесь... не падаєте... Ви з жахом відчуваєте: „Що ж це? Я не розуміюсь на мистецтві? Чому я не падаю? Чому я спокійно, зовсім спокійно дивлюсь на цю картину і навіть жадного тремтіння в пальцях не відчуваю? Адже це... Сикстинська! Мадонна! Рафаеля!“

Ви непомітно озираєтесь. Як же інші одвідувачі?

Сидять. Стоять. Замислились.

Тоді ви також сідаєте і теж „замислюєтесь“.

Проходить півгодини.

Година.

Ви дивитесь на картину і вже не звертаєте уваги на відвідувачів. Ви звертаєте увагу тільки тоді, коли чуєте дзвоник і служник приходить сказати, що вже четверта година, галерея зачиняється.

Про що ж ви думали?

Про все.

Ви думали насамперед про те, що ця Мадонна і справді нічим не нагадує вам богородицю. Ви думали про те, що перед вами чудова, гармонійна, здорова жінка, що хлопчисько, що в неї на руках, також чудовий хлопчисько, рожевий наївняк, і мати його дуже його любить, хорошою здоровою любов'ю. Від кожної складки її одягу і навіть від ступнів її ніг віє на вас земне, упевнене щастя. Її хода струнка. Її форми сповнені життєвих сил. Вам стає радісно і приємно за цю жінку. Якщо ви — батько, то ви згадаєте свого хлопця і напевне згадаєте й дружину.

Далі ви почнете думати взагалі про життя. І в залежності від того, до якої класи ви належите, яких політичних переконань тримаєтесь і кому та якій справі служите, так будете й думати...

Звичайно, у вас не знайдеться під рукою XIV тома Г. В. Плеханова. Ви тільки подумаете про нього. Але, як тільки зможете, нарешті, взяти цей том у руки, ви відкриєте його на сто сороковій сторінці і прочитаете про Сикстинську Мадонну.

Отже, я не буду писати, що ця картина, найкращий твір італійської школи XVI сторіччя, завершувала довгу боротьбу земного ідеалу з християнсько-манашеським. Завершувала перемогою земного ідеалу. Я сам прочитав про це на сто сороковій сторінці...

Але в цьому її сила. В цьому „секрет“, чому вона аж ні краплі не вражає вас і чому ви можете довго-довго споглядати її і неодмінно прийдете ще й другого дня, й третього, аж поки не виїдете з Дрездену.

Крім того, ви, звичайно, обійдете всі безконечні залі галереї. Познайомитесь з прекрасними творами великих майстрів не лише італійської школи, а й флямандської, голяндської, німецької, нідерляндської... І погодитесь, нарешті, з т. О. Досвітнім, що в своїх „Нотатках“ справедливо писав про цю галерею: „Митці пензлю своїми картинами дають навіть змертвілому потяг до життя, до людських красот. Хочеться жити, забути всю нудоту нещастя людства...“

І тільки здивуєтесь, чого дивуєтесь т. Досвітній, що: „Великі майстри віддавали свої таланти до ніг тих вельможних, що могли піднести їх на п'єдестал велетнів, од ласки яких залежав їх добробут...“

Адже це нормально. Цілком нормально. Бу т т я ви- значає свідомість. І хіба в нашу епоху не служать справі

диктатури пролетаріату багато таких митців, що роблять це лише тому, що пролетаріат єдиний може „піднести їх на п'єдестал велетнів“? Отже, можна не гніватись на Тіціана, Кореджіо, Гюїдо Рені, Помпео Батоні, Дольчі, Бернарда Строїці, Антоніуса ван Дейка, Рубенса, Йордаенса, Рембрандта, Альберта Дюрера, Гольбайна, Гранаха, Анжеліку Кауфман і інших і інших за те, що вони служили панівним класам... Нам по ширості здається, що обвинувачувати їх в ідеологічній невитриманості не можна без того, щоб не потрапити в полон ідеалістичного розуміння естетичного розвитку людства.

Словом, треба піти в дрезденську бібліотеку (Sächsische Landesbibliothek) і в тінях зелених лямпових дашків помріяти про світову літературу, почитати Гете „Страждання молодого Вертера“ і знамениту Гайнівську „Подорож на Гарц“. Хемічна реакція з'єднання цих двох гостро протилежних літературних речовин — гіркої сльози і розбишацького реготу — дає надзвичайний ефект, за-свічуючи в серці мандрівника вогник філософічної по-смішки.

Щоб досягти його, треба, насамперед, перейти міст через Ельбу, від католицького кляштору до Нового міста. Не будемо говорити про надзвичайну красу цього моста Фрідріха Августа, збудованого за проєктом архітекта професора Крайса, бо міст уже також описав т. Досвітній. Залишається нам зупинитися перед пам'ятником одному з Фрідріхів Августів, королів саксонських, збудованим другим Фрідріхом Августом, королем саксонським. Пам'ятник стоїть на базарному майдані Нового міста. На чотирикутньому постаменті з левиними головами на чотирьох кутах досить неуковирно підігнув передні ноги й зігнув коротку шию важкий золотий кінь, і золотий верхівець з непокритою головою, заку-

гий у панцер, натягає однією рукою повіддя, а в другій тримає жезл. За пам'ятником починається безконечний сквер. Перед ним стоять високі шпилі, і на їхніх верхівках разуче горять золоті кола, а в них — орел Німеччини і герб міста — золотий дракон.

Ефектно, як і все в цьому згромадженні краси, в цьому вирізьбленому місті, Дрездені.

Бібліотека відчиняється десь о п'ятій. Ви ще маєте час. Ідіть у ворота чудового саду. Він — поруч. На воротах прочитаєте кілька десятків „Verboten“. Але ж ви не збираєтесь робити жадної шкоди, і тому „Verboten“ викликає у вас тільки посмішку.

Ельба, повногруда й каламутна, як жінка на картинах Рубенса або Йордаенса, широко пливе перед вами. Ви споглядаєте всю цю красу і нараз ловите себе на гаччому :

— Подорожую! Може, це сон — Ельба, галерея, замок, повний неймовірних коштовностей саксонських королів, дрезденська бібліотека і... радянська людина, що виїхала з країни молодого соціалізму і споглядає архіви мертвої краси, одгороджені камінним муром од тих, хто будував цю красу і навіть той мур...

Читачу! Даруйте мені цю експансивність. Але я думав у ту хвилину про те, що буде час, коли людина, замість читати бліді й нецікаві нотатки мандрівників, як ось ці, що перед вами, вийде ранком надвір і махне... Куди? У всі світи! У всі центри минулої культури, якщо та культура людину цікавитиме. А покищо доводиться читати тільки нотатки та вражіння, гатунок літератури, позначений скрайнім і найдосадливим суб'єктивізмом...

А втім, треба погодитися з думкою Мерінга: „Може, Дрезденська галерея була не меншим двигачем німе-

цької культури. ніж палиця, що за її допомогою пруські Фрідріхи дресировували своїх салдатів“.

І якщо ви пристанете на цю думку, то вже значною мірою обороните себе од суб'єктивізму мандрівників, що мріють на березі Ельби про різні речі, що їм сподобались.

Тимчасом у вікнах бібліотеки зазеленіли вогники.

Я увійшов і за одну хвилину одержав картку (Tages Lesesaalkarte, № 14701). З квитком я зайшов до залі, тихої і таємничо зосередженої, як і всі залі в бібліотеках цілого світу.

Ніде людина не здається такою прекрасною, як у залі бібліотеки! Ніде не звільняється вона такою мірою від тягару дріб'язкових турбот і життєвих неприємностей, як у всевладному царстві книг. Тут із тихим, урочистим шелестом розпинається перед нею завіса, що за нею нечутними кроками ходить людська думка по сторінках тисячоліть... І людині розходяться глибокі зморшки, чоло спокійніше, із стиснутих губів злітає дрібна пристрасть, як шкаралуща розлузаної перед тим насінини. Людина міцніє духом, запалюється вогнем великої любови чи великої зненависти. Ви бачите, як обличчя їй то спалахує, то блідне, як очі то блискають упертою іскрою, то гаснуть.

Людина мислить.

І якщо це навіть супротивник ваш, то ви побачите, на що він здатний у тому смертельному двобою, що в нього ви з ним вступили...

Але цікаво, крім того, довідатись, чи скоро можна дістати потрібні вам книги. Я сказав п'ять назв. За дві хвилини книжки лежали передо мною на столі. І коли настав час іти з бібліотеки, я залишив їх на столі. Читача просять не турбуватися і не витратити часу. Книги здадуть сами службовці бібліотеки.

Таке ставлення до читача мені сподобалось.

Після цього я одвідав Skulpturensammlung, де побачив погруддя Гете роботи Йозефа Германа, між погруддями Nicolaus I v. Russland і Alexandra Feodorowna Gemahlin Nicolaus I v. Russland. Дивно! Цьому великому поетові „щастить“ навіть мертвому... За життя і після смерті — між царів! Але, мабуть, легше йому було служити таємним радником Веймарського графства, ніж навіть мертвому стояти між таких двох осіб...

Skulpturensammlung! Можна заблудитись, як у глухому лісі, в цьому велетенському зібранні скульптури. Колосальні роботи Мікель - Анжело Буонароті та Андреа Верочіо. Моїсеї. Бахуси. Адоніси. Бартоломео Коллеоні верхи. Мельпомени з масками. Богині з такими стегнами, що на них можна будувати будинки...

І все це мертво. Мертво, як сама смерть. Тлін епох вкриває цей камінь і бронзу, мрамур і гіпс. Велично і дивно. Але не хвилює. Мертво.

Разючий контраст — піти після цього в тяжкий і похмурий Schloss *, переповнений золотом і самоцвітами, що в шаленому танкові райдуг розбризкалися в довгій амфіладі низьких, облямованих люстрами королівських кімнат. Все горить. Золото — жовте, як свіжий мозок із кісток тих, що його здобували. Рубіни, як справжні краплі крові. Діаманти, мов „хрусталики“ з людських очей, що повипадали з орбіт у страшній гонитві за ними на славу короля!

І чіх, чіх „хрусталиків“ тут немає!

Ось напис на пам'ятникові Августові другому:

„Август другий з божої ласки король польський, великий князь литовський, руський, пруський, мазове-

* Замок.

ський, змудський, київський, волинський, подольський, ліфляндський, смоленський і чернігівський...“

Можна було жити. Досить пристойний „прожиточний мінімум“...

Дивно!

Дивно!

Дивно... що тільки в шостій частині світу панує пролетаріят, а поза тим — і досі панують над ним короновані й некороновані королі. Королі вугілля. Королі заліза. Королі нафти. Королі гумових палиць...

Королі...

І над Дрезденом — дух королів. Хоч мертвих.

...І от я сиджу в ресторані. Молодий увічливий німець злегка вклоняється і також сідає до столу. Він читає газету. Його симпатичне обличчя раптом кривиться в посмішку.

— Ви бачили? Знову якась дурепа назвалася родичкою Вільгельма і обдурила ще більших за себе дуреп. Почитайте, коли маєте охоту.

— Дякую. Я вже читав про це в російській газеті.

— Хіба ви росіянин?

— Українець.

— Ізвідти?

— Так..

— Давно?

— Місяць.

— О! Надзвичайно цікаво. Як же воно там?

— Дуже добре.

— Я так і знав. Я завжди говорив, що тут не можна добитися правди. Е, більшовики — то, на мою думку, справжній народ. З усіх партій у Німеччині я поважаю лише одну.

- А саме?
— Комуністів.
— То, може, ви партійний?
— Ні. Я агент фірми „Sen - Sen“.
Він простяг мені руку.
— Карло Цорн. Будьмо знайомі.
— Дуже приємно. Що ж то за фірма, що ви їй служите?

Цорн дістав картку, і я прочитав на ній:

Sen - Sen
Das beliebte echte vornehme
Mund - Parfüm
für Alle *

— Бачите, це такі маленькі чорненькі зернятка. Ви кладете в рот. Приємно. Свіжить і застерігає від кашлю, нежиту та інших неприємностей. Я приїхав із Кобленца. Сьогодні продав двом дрезденським аптекам на п'ять тисяч марок. Спробуйте. Прошу вас. Вам мусить сподобатись. Не бійтесь. Кладіть на язик. Отак, дивіться. Потім дайте мені вашу цигарету. Я зараз вам її поверну! О, будь ласка. Тепер запаліть. Ну? Приємно, адже правда? Надзвичайно приємно.

Я потяг цигарету і захлинувся гострими, холодними пахощами ментолу.

— Та це ж ментол!

— Так! Але це чудова річ. Я продав сьогодні таких флакончиків на три тисячі марок. Будь ласка, залишіть собі, я хочу вам подарувати. І також пакунок Sen - Sen. Цю коробочку передайте вашій дружині. Хай завжди кладе в рот одне зернятко Sen - Sen, як тільки надворі негода, вогко. Бо тоді легко застудитись, адже правда?

* Сен - Сен, найулюбленіші справжні парфуми до рота — для всіх

Та цього ніколи не трапиться, як тільки ви вживатимете до цигарет цей наш препарат, а на язык братимете зернятко оцього препарату. Дивіться, я сам жадної цигарки не скурив без цього ментолу від того часу, як я його продаю. І я здоровий.

Він був такий переконаний і так переконував, що не можна було не переконатися.

— Ця фірма — ваша, чи що?

— Та ні! — відповів він дуже весело. Я тільки служу за агента. Сам я маю іншу професію. Батько мій м'ясник у Кобленці. Між іншим, прекрасне місто. Ви подорожуєте? Неодмінно заїдьте. Я також був м'ясником. От моя фотокартка. За роботою. Це зовсім не така погана професія.

— Хто ж каже?

— А потім кинув. Пішов на різні інші роботи. Ось тепер — за агента Sep - Sep. А батько й зараз працює. Я вам надішлю гостинця. Надзвичайні ковбаси. Будьте певні, тільки залишіть адресу...

Все це було так несподівано, що я не встигав йому будь-що відповісти. Нарешті мене цікавило одне: агент Sep - Sep чи який інший агент?

Він запитав:

— Ви в якому готелі? У „Вікторії“? Чудово. Їдете зараз в готель? Дозвольте разом. Вип'ємо там кави.

І ми поїхали.

В ресторані готелю ми пили каву і провадили довгу розмову. Головним чином говорив Цорн. І головним чином про свій уряд, про соціалдемократів. І чистив же він їх, сердешних! Я нарешті запитав:

— Ну, скажіть, будь ласка, як же так? Ви агент буржуазної фірми і лаєте свій буржуазний уряд.

Цорн засміявся.

— Нічого дивного! Я мушу жити, то я — агент. Але я б хотів жити краще, то я лаю уряд, бо він поганий уряд. Нарешті, коли вже з мене агент, то я мушу хвалити свій товар, бо то мені на користь. Я швидше його продам. А щоб хвалити, то найкраще самому повірити в те, що товар справді корисний. Так я й роблю.

„Цей уміє торгувати“, — подумав я, коли ми прощались.

Увечері я одвідав дрезденську оперу, одну з найкращих німецьких опер. Слухав у „Чарівній флейті“ (Zauberflöte) музику Моцарта. А другого дня виїхав із Дрездена.

3

На Прагу. Через Шандау.

Саксонська Швайцарія.

Гори.

Ліс.

Потяг залізним черв'ячком підлазить до станції. Ви йдете на Прагу, але в Шандау робите зупинку на кілька годин, бо вам хочеться полазити по горах, подивитись на це маленьке місто, що все складається з самих готелів, ресторанів, крамниць.

Влітку тут буржуазія відпочиває. Тоді в лісах, на горах Саксонії, живуть шпарким життям численні буфети, а готелі Шандау ледве витримують навантагу.

А зараз — холодно. Пустеля. Падає сніг. Одинокий катерок перевозить через ріку — в місто. Ріка темна, порожня й байдужа. Готелі стоять замкнені. Лише де-не-де в низьких ресторанчиках цокають об стіл важкі кухлі та хлопчачки пробують щастя на апаратах — грають на гроші.

Я підіймаюсь пустельною дорогою — вгору і вгору. Іноді назустріч промчить мотоциклет. На будинках, що

туляться по схилах над дорогою, сумують вивіски: „Кімнати“, „Обіди“, „Спокій“.

Уже місто лишилось далеко — внизу, в улоговині. Тоді я звертаю на стежку, що круто пнеться на гору, в сосновий ліс. Нога сковзається по мокрих дерев'яних сходах. Але глибока тиша і пах сосни всмоктують у себе людину.

Я підіймаюсь вище й вище, аж доки не губляться останні звуки на подвір'ях саксонців.

Тоді на горі — тиша й самотність. І „сосни гудуть“... Ніде правди діти, — гудуть, як у Миколи Хвильового. До того ще й півень закукурікав десь унизу. І закукурікав він зовсім по-українському („темна наша батьківщина“)...

А сніг падає легкою мережкою. Падає з неба на сосни. Потім із сосен падає. Кволий, легенький сніжок. Падає і розтає. І півень кукурікає. І така далека та людина, той півнів господар. Одірвана од цілого світу. І нічого вона не знає, що робиться, наприклад...

Тут я післав руку до кишені і витяг жмуток паперів, що про них був давно забув, ще як виїздив із Харкова.

Розгорнув.

Матеріяли останньої вуспівської товариської зустрічі.

Далекий у ту мить від літературних суперечок, я з насолодою пригадав ті останні вуспівські збори, що на них ми говорили про Франка, а потім товариші розважались експромтами. Я прочитав і весело, на всю гору, зареготався над експромтом Антона Шмигельського:

кида ВУСПП

Валізку в руки і — бувайте.

— Європа жде мене, клянусь,

Не дурно мовам я учусь
І вже суботу зву я — Freitag*.

Мені стало так весело, що відразу прокинувся апетит. Я зійшов з гори і почапав у місто.

Там, у затишній і теплій „шпайзеціммер“, я замовив собі обід і, взявши до рук „Саксонську Ельбгазету“ („Sächsische Elbzeitung“), знайшов у ній одну маленьку, але пекуче цікаву телеграмку, яка знищила в пень мої філософські міркування про бідолашного саксонця, що живе на світі й не знає, що робиться в Радянському Союзі. Я помилявся! „Саксонська Ельбгазета“ подає своїм читачам „усі“ відомості про Радянський Союз. Отже той „бідолашний“ обізнаний навіть на такому:

„Росія

Єдине командування в Червоній армії. Реввоенрада Радянського Союзу встановила єдине командування в Червоній армії, як нас повідомляють із Москви через Ровно. Інститут політичних комісарів, що був за часів громадянської війни, касується. Командир частини одночасно є і політичним комісаром. На ньому єдиному лежить обов'язок політичного виховання військової частини**.

Якби раптом я довідався, що всі німці перестали пити пиво, я б і тоді не був такий здивований, як цією телеграмкою — в горах, у маленькому містечкові на кілька сот будиночків, та ще прочитаною за столом у „доброго“ старого німця, господаря поганенької їдальні!

— Діла! — вигукнув я, коли кельнерша допитувалася в мене, що я маю взяти на друге...

* П'ятниця.

** „Sächsische Elbzeitung“, № 282, 1 — XII 1928 р.

Тут увійшло троє хлопчаків, що на їхніх обличчях, ковнірцях і краватках було написано: „Нічого схожого, які ми хлопчаки? Ми вже дорослі“. Випили пива й почали грати на більярді. Кілька парубків, видать, шандавські „серцеїди“, мовчки сидять за столом. П'ють і „споглядають“. Кельнерша дивиться на одного красеня, що допіру увійшов, і дивиться зовсім не байдуже. Особливо ласкаво вона бере його пальто, подає йому пиво й цигарети. Він сидить десять хвилин і раптом платить і зникає. Кельнерша дивиться йому вслід із глибоким жалем, сумно, а потім сідає до столу, починає розлупувати ножем горіхи і смаковито їх пожирати...

Хлопчаки заграли партію в більярд і приступають до автомата, що висить на стіні. Вони кидають монету в дірочку, крутять коліщатко з дротяною мережкою і з кулькою всередині, спускають пружинку й чекають наслідків. Автомат висипає їм їхній виграш, що складається з програшів попередніх аматорів від цього мистецтва. Або ж і їхні монети „застряють“.

В кімнаті вже нікого немає, крім корчмаря, типового німецького бургера — з волон і з пузом, та кельнерші — білої, дебілої німкені, що прибрала тепер добродійного вигляду. Корчмар зливає пиво з недопитих кухлів в окремих кухоль і ставляє його під застойку. Певне, для якоїсь „утилізації“.

Ще за кілька хвилин до корчми привалює чоловіка з п'ятнадцять поважних бургерів з жінками. Всі вітаються з корчмарем та з його фрау і йдуть до окремої кімнати.

Це — почесні гості. Питимуть пиво.

І так це все нудно та одноманітно, що...

Ну й побут...

За кілька годин поїзд зупинився на німецько-чеському кордоні. І коли він знову рушав, то пасажирів й ваяізи вдарилися об стіни вагону.

— Заступив чеський машиніст...— пробурмотів один німець і досить енергійно вилаявся.— Повбиває, чорт би його забрав!

Одначе, без жадної жертви ми доїхали до Праги. Поїзд зупинився на Масариковому „надражі“*.

Ви в центрі чеської промисловости.

Темне, похмуре, задимлене місто.

Середньовічне місто, повне принад для романтиків і мистиків.

Ще не встигли візники одірвати пасажирів ні руки, ні гудзика, як хмари проститутток пропливли перед ним, туркочучи всіма мовами „великих держав“ і всіма мовами обіцяючи тисячі „принадних речей“ за невелику ціну.

Місто романтичних злочинів і спиритизму, як запевняв мене один місцевий поет.

Місто історичної давнини, пам'яток боротьби і поразок. Старий університет. Один із найстаріших у цілій Європі. Іван Гус. Сліди Габсбургів. Єзуїти. Католики. Протестанти. Старі годинники. Хрести на брукові біля ратуші...

Колосальний арсенал для романтика!

Але я щиро раджу вам, читачу, раніше, ніж читати цей розділ, узяти до рук „Нотатки мандрівника“ т. О. Досвітнього і перечитати в тих „Нотатках“ розділ про Чехословаччину, якщо ви не встигли зробити цього раніш. В коротких і стислих нарисах автор „Нотаток“

* Вокзал Масариків.

подає надзвичайно цікавий матеріал про сучасну Чехословацьчину і зокрема змальовує Прагу. Перечитавши книжку т. Досвітнього, ви пробачите мені блідість мого викладу. Бо я подам лише ліричний акомпаньямент до суворо викладених т. Досвітнім фактів. Це найбільше, на що я можу піти: зарані признатися, од чого я „одштовхуюсь“, бож відмовитися зовсім, бодай від короткого нарису про Прагу—це понад сили мандрівника...

Отже, старий годинник, що на ратуші, біля Прашної брами, годинник Ogloj, збудував Jan Růže біля півтисячі років тому. А й досі, рівно о дванадцятій годині вдень, відчиняються нагорі біля годинника двері і, разом з дванадцятьма ударами годинникового дзвону, виходять дванадцять апостолів, півень кукурікає, смерть дзвонить у дзвінок, турок махає головою і багатир стукає палицею та трясє кисетом з дукатами. Сонце, місяць земля й інші планети рухаються механізмом годинника. Циферблят обертається раз на рік, і, таким чином, громадяни Чехословацької республіки мають можливість щоденно перевіряти не лише годину, день, місяць і рік, а ще й ім'я того святого, що в його день вони живуть, ідять „кнедли“ і складають у банк легковажні „корони“.

Тому нас не дуже цікавить легенда про самого Яна Руже, що йому за цією легендою викололи очі, щоб він, бува, не зробив іще комусь такого самого годинника. Бо, хоча Ян Руже й примудрувався потім зіпсувати свого незвичайного годинника, та годинника таки реставрували, і він продовжує безпосередньо впливати на хід історичного розвитку чехів...

Щождо легенди, то не дуже то вона нас здивує. Виколоти очі—це примітив. Так і цар Іван Грозний міг зробити з будівником церкви Василя Блаженного.

Не дивує нас і легендарна княгиня Лібуша, що нібито стала колись на Вишеграді і ніби уві сні прорікала: „Я бачу, як стане тут велике й славне місто“ Прага тобто. Бо також і Гедемінові, литовському князеві, приснилось чи привиділось, як відомо, те саме перед тим, як закладали місто Вільно. „Я бачу, як стане тут“ і т. д.—говорив князь Гедемін.

Але двадцять сім хрестів у брукові, мозаїка з білих камінчиків — це не легенда. Хрести у вас під ногою. Ви ступаєте на них і маєте рацію сказати: „тут на кожному кроці — історія“ Австрійсько-цісарсько-католицька реакція прилюдно скарала на горло двадцять сім чеських шляхтичів за те, що ті повстали були проти цісарства. Це було після битви на Білій горі. Протестанти програли її, а з нею разом і чеську самостійність... Голови двадцяти семи шляхтичів десять років висіли в клітках на вежі біля Карлового мосту. По тому їх спалили біля ратуші... І от на тому місці — двадцять сім хрестів.

Карлів міст — через Велтаву. На ньому багато слідів єзуїтської політики. Єзуїти будували імпазантні речі. Постать Христа з єврейськими написами і постать Яна з Непомуки впадають вам ув око, коли ви йдете цим мостом. Ян з Непомуки був сповідником жінки короля Вацлава IV. Як водиться, король сумнівався в чеснотах жінки й хотів від сповідника довідатися про вчинки королеви. Ян не сказав. І його скинули з мосту в Велтаву. А потім поставили постать ще й рельєф на бар'єрі мосту зробили: Яна з Непомук скидають з мосту в воду

Цим мостом ви йдете до гори Градчани. Ви хочете подивитися замок, де жили Люксембурги та інші.

Тут же — готичний кляштор, що його почав будувати Матейс Аррасу, а закінчив Парлер. Цей витвір XV сто-

річчя примушує вас захолюнути на місці. Такої готики ви ніде, крім Кольна, не побачите. Все те, що зробили Матейс Аррасу та Парлер, здається неймовірним. Тільки побачивши на власні очі цю божевільно складну будівлю, можна зрозуміти, чому такі кляштори будувалися протягом довгих десятиків років, до сотні років, як собор у Кольні.

Між іншим, 1928 року знайшли десь у цьому Градчанському кляшторі труни й пам'яткові дошки Аррасу та Парлера. Містикою, середньовіччям, задушливою історією дхне од замку, од кляштору, од цілого Граду.

Є тут і „новіша“ річ, добудована в середині XIII сторіччя при королеві Оттокареві II. Це — знаменита вежа Даліборка.

Страшна в'язниця Даліборка. Була вона спочатку просто оборонною баштою, а на початку XVI сторіччя ї почали „використовувати“ як державну в'язницю. Першим в'язнем був у ній шляхтич Далібор із Козоїдів, що забрав був маєток свого сусіди Адама Плошковського. Після цього сміливого вчинку він сконав у цій страшній в'язниці, закатований на „дотепно“ зробленому приладі, що звалось „скрипкою“

Справжній містичний жах охоплює вас, коли ви увіходите в середину в'язниці. Перша „кімната“, так би мовити, „передпокій“. Страшні закапелки в стінах, де можна тільки стати або сісти. Там, за ґратами, димом душили в'язнів. Для цього — збоку спеціальна піч. На стінах у тих закапелках під дротяними мережками ще зберігаються „малюнки“, зроблені кров'ю в'язнів.

Звідци спускаєтесь камінними, покрученими сходами в долину. Кругле приміщення, глухе, як камінна пляшка. Посеред підлоги — дірка. Навколо неї приковували засуджених на голодну смерть. Одного з них спускали

в ту дірку ще нижче, в льох. Останній збанок води і шматок хліба ішов за ним. Коли невдаха помирав, то згори спускали найближчого по черзі кандидата. І цей, якщо не бажав залишатися в товаристві свого мертвого попередника, скидав його ще нижче, в дірочку, аж в останній льох, на спід... Туди ж таки ішов за день - за два і він сам...

Останньою збожеволіла і вмерла у цій в'язниці пані Марія Катерина Заградкова. Віддали її за старого та поганого шляхтича Заградку. Не змігши зносити його нечуваної жорстокости, пані Марія Катерина намовила слуг, і ті одсадили її мужеві печінки. Пані Марію Катерину засудили на смерть. Але цариця Марія Тереза „змилосердилась“ і, замість покарати негайною смертю, вкинула Заградкову до тієї „симпатичної“ пляшечки. Там вона й збожеволіла і померла...

І коли всі ці історії розповідає вам молода чешка, що тепер, доглядаючи Даліборку, має добрий зиск на тих колишніх муках, вам мимоволі починає ворухитися чуб.

Тоді ви йдете подивитись на речі, хоч і не такі страшні, але не менше цікаві.

Це — будиночки альхіміків. До цього часу збереглися лябораторії цих завязятих і фанатичних шукачів „філософського каменя“. Тепер з тих лябораторій — кухні, і в них хазяйновиті чешки варять собі каву. Але ви не пройдете спокійно цим вузьким, покрученим провулочком з будиночками - печерицями. Чешки відразу помітять, що ви цікавитесь штучним золотом, і хотіли б побачити лябораторію ваших попередників. І коли вам не скажуть, що тут лябораторія самого Рудольфа IV, цісаря австрійського, славетного альхіміка з династії Габсбургів, то, в кожному разі, назвуть ім'я якогось іншого, не менш мудрого і славетного. Ви заплатите дві

корони і увійдете в хатинку. Тут вам покажуть малесеньку кухню і продадуть кілька листівок із малюнками Праги, Даліборки, Града, Івана Гуса на вогнищі...

Все це ще більш нагнічує вас. Ви йдете присмерком — темними завулочками, і вам здається, що десь аж від Констанції лине передсмертний поклик ректора Празького університету, Івана Гуса, що його не могли врятувати від смерти „залізні листи“ Зигмунда третього... Вам здається, що тінь Валенштейна, забитого царським поручником Бутлером у замкові Егер, впливає з-за рогу і йде вам назустріч...

Не лякайтесь.

То постать цілком реальна : агент таємної поліції, що йому доручено стежити за кожним вашим кроком. Він не зачепить вас, аж поки... Але про нього далі.

Покищо послухаємо лише нашого молодого чичероне, колишнього галицького жовніра, емігранта, людину цілком радянської орієнтації.

Ми прийшли до готелю, і він розповідає :

— Вчора, як ми з вами попрощалися, той пан мене затримав.— Ви звідки його знаєте? — питає.— Кого? — А того советського спісувателя.

Я перейняв мого чичероне :

— Як він мене назвав?

— Советський спісуватель.

— Що він, здурів?

— Е, ні, то ви не розумієте. Списуватель то є по-чеському письменник.

Я заспокоївся. Це інша річ. А то ще агент таємної поліції хоче піймати тебе на списуванні...

— І що ж?

— Звідки, кажу. Нам мама разом колисанки співала... Та й уже... А що він мені? Куди він мене вижене?..

Я б сам радий був на Радянську Україну... Та ніяк дозволу не дочекаюся...

І скільки їх чекає дозволу!.. Та частина еміграції, що давно пережила свої помилки, частина, що для неї еміграція справді була помилкою, чекає тепер, працює над собою, намагається всіма силами виявити свою радянську орієнтацію. І дивиться на вас благальними очима...

А інша частина... Про неї так розповідав мені український поет, музикант і філософ із західньо-українських емігрантів, що його ім'я я змушений, на жаль, приховати.

— Ви кажете еміграція. Яке її громадське життя! Ви не чули казки про гнилого щура? Не чули. То я вам розповім.

То є вигідна для цього казка...

„Одного разу був селянин на ярмарку та й не продав своєї корови. То він собі повертає додому та й веде тую скотину невеселий. А на дорозі сидить, знаєте, циган. От він ся подивив на газду та й питає:

— Купив корівку?

— Ні,— відказує му газда,— водив продати, а й не продав.

— Ото дурний чоловік! Мати корову, та не вміти продати. Хе!

А чоловік, знаєте, дивиться на цигана, бачить — лежить біля нього на дорозі гнилий щур. Чоловік і говорить до цигана:

— Знаєш що, як ти такий мудрий, то з'їси отого щура, а я тобі віддам корову задурно.

— А віддаси?

— Кажу тобі, то вже правда.

— То я зараз його з'їм!

Бо циганові то не завадить ще й не таке. От він береться до того щура й починає його їсти. І добре

їсть, аж злякався селянин. Бачить — половину вже з'їв. А що, як цілого з'їсть?

Але циганові таки завадило. Чує — не з'їсть. Бачить, що програє, так нехай же хоч не задурно. Він і каже до селянина :

— Ти бідний чоловіче. Тепер ти бачиш, що я цього шура з'їм, бо мені що? Ось уже половини немає. Та й будеш без корови. А мені тебе шкода, і діточок твоїх. З'їж ти цю другу половину, то я тобі віддам корову.

Мусів був селянин братися тепер сам до шура. Надувся та й з'їв.

— Тепер ми квити,— каже циган.— Веди свою корову. І розійшлись кожний своїм шляхом“.

Але навіщо вони з'їли ту погань?..

Поет здригнувся від огиди. За хвилину він додав :

— Отак і наша еміграція. Вона не жиє, а гниє. Вона не має жадного громадського життя, жадної акції. Вона гризеться між собов, оббріхує, ненавидить своїх „ближніх“, підлабузнюється, льокайствує, пливає у власній погані і щодня один з другим їсть гнилого шура... .

— І все таки... уряд їх тримає на чеській землі й підтримує коштом своїх робітників і селян,— гірко зауважив другий товариш, що сидів з нами.

— То маєте уявлення про уряд!— злісно, із ненавистю вигукнув чех.

Увечері третього грудня ми одвідали театр „Освобожене дівадло“. Це формально лівий театр. Грають у ньому, між іншим, і письменники. Але п'єска, що ми її бачили, навдивовижу порожня. Театр намагався дати щось подібне до сатири на детектив. Та йому не пощастило.

В другому театрі йде „Хрест святого Володимира“ — інсценовка відомого вірша Гавлічека Боровського, перекладеного колись українською мовою від Івана Франка.

Театр „усучаснив“ його, скільки міг. Автор цим віршем упорскував був у чеські серця певну дозу скепсису до сподіванок на визволення, що „мало прийти“ від старої царської Росії, звідти, де Київ, „мать городов русских“, де святий Володимир — джерело світла й християнської любови... Театр зробив з цього вірша досить антирелігійний спектаклик... Грають п'єсу á la „синя блюза“.

І оце все, що має Прага, столиця Чехословацької республіки...

5

За два дні в Студентському домі влаштували літературний вечір, на якому мені довелося виступити з доповіддю про сучасну українську літературу та з читанням творів.

І от після вечора до мене підійшло кілька студентів, членів „Громади радянського студентства“. Є така громада в Празі. Складають її ті, що „чекають дозволу“ Ті, що караються за свої помилки і справді прагнуть до того, щоб Соціалістична Україна колись їм подарувала їхні тяжкі гріхи і прийняла на свої землі.

Після довгих і настирливих подяк та висловлювань один із них запитав:

— А ви знаєте, товаришу, хто то сидів у першій рядку, якраз проти столу?

— Ні. Звідки я можу знати?

— То поліцмейстер. Він любить ходити на такі вечори, як хто приїздить із радянських письменників. Це, — каже, — для мене корисно. Я дістаю свіжу інформацію...

Мені, звичайно, було дуже „приємно“ почути таку новину.

— Що ж він, задоволений лишився? — спитав я.

— Е, не дуже...

Студенти зареготали.

— Не сподобалось...

По тому товариші запропонували подивитися будинок, що в ньому „жив Фауст“, і... піти до Флеків.

Пішли.

Флекі — це також знамените місце у Празі. Флек давно помер. Але пивниця його стоїть на тому самому місці. Грубезні шари лепу й традицій осіли на її темних стінах. Пиво, що тут варять, продається й випивається на місці. Ніде, тільки у Флеків! Фірма існує близько трьох-чотирьох сторіч. Навіть сами чехи точно не знають, коли її засновано... До пива чехи беруть гірку редьку, після якої людина не може не пити... Гострі пахощі і такі ж гострі пісні мало не валять столів і стін. Чех приходить сюди з цілою родиною. Але це не заважає гостям поводитися дуже вільно.

Словом, з великими труднощами ми добилися столика в цій фабриці артеріосклерозів та „бичачих серць“*.

І, як тільки ми сіли, заговорило серце людське. Один із товаришів звернувся до мене з проханням підписатися на листівці, що він надсилає до своєї милої в Галичину

Ви дивуєтесь, читачу?

Так, я так само був узяв це за жарт. Та де там! Товариш таки щиро прохав...

Тоді Поет розповів мені, що є в них такий звичай: як хто надсилає листа до милої, то їй приємно буде прочитати під тим листом ще й підписи його приятелів. Особливо ж, коли то буде літераторів підпис!..

* Од споживання пива у такій кількості, як його споживають німці та чехи, людське серце перероджується на бичаче (*Cog bovinus*) — так запевняє медицина. Автор радить повірити їй.

Хай бачать люди, які файні приятелі у її нареченого.

А надсилав він їй смішну листівочку з булдогом, що залицяється до червоногубої з породи „*Canis vulgaris*“.

Другого дня я одвідав Поета на його вбогому при-
міщенні, десь на передмісті. Був там і той товариш.

— Ви не дивуйте,— виправдувався він.— Та товаришка, що я їй подав листівку, вона велика прихильниця таланів...

Його широке, масне обличчя розпливлося в неможливо наївну посмішку, геть аж до самих вух. Зуби, великі й міцні, як лопати, радісно заблищали.

Сорочка на ньому була посічена невблаганним часом, ніби її сточили миші. Ковнірець мав непоправний ухил збігатися вірвовкою. Але все те не обходило веселого й життєрадісного юнака. Він усе посміхався своєю колосальною посмішкою та все розпитував про життя на Радянській Україні, радіючи з усього, мов дитина.

— От! Мені аж не віриться, що ото воно так... Що українці ото можуть свою культуру... і їм той.. не бонять. От!

На столі лежало кілька тістечок до чаю, булочки, трохи масла й ковбаси. По-студентському скромно, але й по-студентському щиро. Юнак одною миттю впорався біля тих ласощів, коли ми сіли до столу. А потім здивовано глянув на стіл, на Поета:

— Я таки тебе сьогодні порядно об'їв. Еге?..

І голосно й щасливо зареготався.

Він мене страшенно зацікавив.

Поет розповів мені потім, що цей юнак двадцять другого року тільки почав учити абетку, за два роки склав іспити за вісім класів гімназії, далі скінчив університет і нині закінчує докторат із філософії...

От тобі й листівка з булдогом...

Років із два тому Володимир Сосюра написав і надрукував був у „Червоному Шляху“ велику річ, поему — „Відповідь“. Відповідь українському поетові, фашистові Маланюку, на його „Посланіє“ до наших радянських поетів. З приводу цієї „Відповіді“ мені розповіли товариші в Празі цікаву річ.

Став фашист Маланюк „мучеником“ за українську ідею після того, як Володимир Сосюра опублікував свій гнівний твір. Емігранти молитись почали на Маланюка. За українство страждає... Душу за нього віддасть... Сосюра пророчить йому близьку смерть від кулі чи від шаблюки, що засвистить у вихорі революції...

І от приїхав до Праги польський поет Івашкевіч. У консульстві влаштували вечерю. За столом сидять: польський консул, поет Івашкевіч, чеські письменники Юліус Фучік, Їжі Вайль, Здена Анчік і „страдник“ український Маланюк.

До Івашкевіча звертається один із чеських письменників:

— Що там у вас з українцями? Здається, їх душить ваш уряд? Як ви на це реагуєте?

Івашкевич знизав плечима:

— Так то ж бидло, проше пана. Наш пан староста б'є їх по морді, щоб вони дали свої голоси на польську листу. І вони дали. Бо то є бидло.

Чеських письменників ця відповідь обурила. Вони звернули свої очі на українського поета, „страдника“ Маланюка.

— Чого ж ви мовчите? Як ви на це дивитесь? Нам здається, що ви мусіли б якось реагувати. Та можна вдарити за таку образу!

Але „страдник“, що „душу віддає за українство“, мовчки попивав із свого бокалу.

Тоді підвівся польський консул і, задоволено посміхнувшись, підійшов до „страдника“.

Чеські письменники чекали... Що буде? Маланюк підведеться і...

Нічого страшного не сталося. Польський консул просто „похлопав“ Маланюка по плечі й промовив:

— Е, що ви! Це наш українчик...

І Маланюк був на десятому небі від щастя.

І такі... такі підлі й принижені льокаї мріють „повернути“ Україну!

Скоро я виїхав із Праги. Коли я виходив із Радянського Консульства, де мені готували візу знов до Німеччини, від протилежних воріт одлипло дві постаті й пішло за мною.

Ті ворота теж знамениті в Празі. Вони — проти Радянського Консульства, і цього досить. Якщо вам доведеться в невідкладній справі зайти до Консульства увечері, то, виходячи звідти, ви побачите, що з протилежних воріт виїздить автомобіль. Він, бідолашний, неодмінно застряне в тих проклятих воротах і довго не зможе з них виїхати. Його прожектори тимчасом силкуються йому допомогти і світять на вас чим дуж... Шофер, звичайно, „фотоаматор“. А що ж йому робити, як застряв? Хоч зфотографує вас, і то веселіше...

Удень біля тих воріт „продають бензину“... Для цього й будочка.

Одна постать нагнала мене біля вітрини. Я зупинився, щоб подивитись на таку далеку від політики річ, як жіночі строї. Постать підійшла і, звичайно, запитала:

— Ви пан Шостак?

Я зробив здивоване обличчя.

— А ви його шукаєте? Пішов он туди.

— В такому разі...— Постать вийняла з кишені знак агента таємної поліції і показала його мені із жмені. Я ще більше здивувався:

— Дякую. Я не купую. Ви, певне, гадаєте, що я антиквар?

— Ні, ви мене не зрозуміли,— ображено мимрить „та-лановитий“ агент.— Я агент поліції.

— Ах! Як приємно. Що ж ви хотіли?

— Ваш паспорт. Де ви живете? Хто ви такий?

Задовольнивши цікавість цього поганого хорта, я пішов до готелю і був дуже радий, що за кілька годин залишаю цю країну, де малі діти уміють за рік вкласти в державний банк два мільйони корон, а дорослі ганяються за людьми й показують їм знаки таємної поліції...

Пріч із цієї „республіки“

Прощай, важка, задимлена Праго, з усіма твоїми шпиками, повіями, емігрантами, дешевими пивницями і з автоматами на вулицях, куди республіканський свідомий своєї національної гідности чех та його юна дрібнобуржуазна зміна кидають свої копійчані заощадження, підсилюючи, таким чином, добробут республіки і складаючи собі невеличку базу „про чорний день“... Так велить їм раціоналізований щоденною дієтою чеський розум та найсвятіші традиції дрібної буржуазії. Прощай, середньовічна Праго, місто романтики і містики, місто реального зиску та експлуатації — з грізними примарами фабричних димарів над усим тим убогим і хистким арсеналом. Словом, прощай, юна національна державо Чехо-Словаччино, що переможно постала на руїнах австрійської монархії.

Ми знову ідемо в країну, що сама по війні стала була руїною, а потім, в умовах версальської угоди і пляна Давса, в пекельних умовах експлуатації своїх робітників, підвелася з попелу й гніту так швидко, як жадна країна Європи не підводилась.

Ми ідемо до Німеччини, де серед мінливих реклям, у світлі електрики, найяскравіш горять ілюзії капіта-

лістичної стабілізації, де „молодий“ імперіялізм щасливо п'є на брудершафт із міцною і відданою йому соціал-демократією, що в жагучому захопленні співає своєму коханцеві надхненних паціфістських пісень...

У вагоні нам „щастить доля“: ми зустрічаємо двох земляків, чистокровних українців, що з них один охоче заходить із нами в розмову. Він давно вже працює в Ліоні на фабриці штучного шовку. Ось людина, що продалася міжнародньому панові не лише з ногами, а й з трюхлим мізком своїх кісток, що їх не встиг йому потрошити український робітник, коли цей жалюгідний льокай тікав од берегів „неньки“. Тепер він цілою своєю смердючою істотою, що складається з брудного ковнірця, кашне штучного шовку та з підлої брехні на адресу Радянської України й цілого Радянського Союзу, доводить нам стару істину, формульовану ще від латинців: „Ubi bene, ibi patria“ *. Так льокаї буржуазії з рабською психоідеологією вульгаризують і запаскуджують слова клясової правди — „пролетарій не має відчизни“, підводячи, яко базу під цю істину, шмат гнилої ковбаси та ганчірку із штучного шовку, на якій найкраще їм було б повіситись, не чекаючи робітничого суду... Але годі про „землячків“.

Ми — в старовинному німецькому місті, такому старовинному, що, крім готики й барока та ще крім опери „Der treue Soldat**“, ніщо в ньому не нагадує нам про Україну. Це місто — Нюрнберг, старовинне німецьке місто, з середньовічними баштами, готичними шпилями та бароканськими дахами, що їх, як сказано, вже не побачиш на Україні. Оглянувши місто, ми йдемо на „Мистецьку виставку“, що міститься в спеціальній

* Де добре, там і батьківщина.

** „Вірний салдат“.

Ausstellungs Halle *, збудованій радником Комерції Оскаром фон Петрі та його дружиною Елізабетною року 1913. Це має бути щось сучасне, може тут є зразки модерного мистецтва, цікаві картини, скульптура тощо?

Ми помилилися.

Хоч на фасаді й написано „Kunst - Ausstellungs - Halle“ і хоч над написом і всміхаються приємно два купідони, а при вході хоч і беруть з одвідувачів 50 пфенінгів, а проте на „виставці“ немає нічого, крім звичайних дурниць, узятих на комісію з магазинів: тканини, посуд, іграшки, шкло, мебля тощо. Ще раз маємо нагоду повторити: німці з усього уміють заробляти гроші.

В такому разі як можна не одвідати ще й Нюренберзької опери, де саме йде „Вірний салдат“?

Купуємо квитка, сідаємо в крісло і дивимось... старий український побутовий спектакль! За цю несподівану насолоду можна було б приплатити вдвічі дорожче! Наївна дирекція не знала цього... І от ми за три звичайні марки дивимось на „Вірного салдата“. Цей вояка одбився був од свого реґементу й одружився з Кетхен, дочкою сільського судді Вальтера. За чотири роки до того самого села знов повертає його реґемент — на старі помешкання — і йому, салдатові Гайнриху Дувалю, починаються непореливки. Та його рятує удова Агата, що має свої інтимні підстави радіти з вороття полку, а з ним і капітана... Вона з'являється саме в ту хвилину, коли капітан скомандував був стріляти в дезертира, що спокійно собі похажав на варті перед дверима красуні удови. Виходить, що він її беріг... Красуня жива! Вона виходить просто на зброю, капі-

* Помешкання для виставки.

тан командує „аб!“, салдати спускають рушниці і справа розв'язується на гаразд.

Та річ не в самій цій дурниці і навіть не в Шубертовій музиці, хоч вона і сподобалась нам. А річ у сільських дівчатах та парубках з граблями й косами на зеленому сільському тлі. Хор дівчат та парубків, фарбисті національні вбрання, справжні, не конструктивні, сльози розлуки і такі самі справжні радощі зустрічі, увесь цей побутовий примітивізм, „щирець“ минулого життя, ідеалізований і далекий від гіркої дійсності... ах, стара Німеччино! Навіщо до цього наївного спектаклю дирекція доточила ще й одноактний модерний балет? Якщо й він мав нагадати мандрівникові Україну, то це не вийшло. Одверто кажучи, у нас коні танцюють краще...

А проте модерна цивілізація Заходу, відбита на вибагливих порнографічних листівках, настагає людину й тут, у старовинному місті під бароканськими дашками. Агенти одвертої розпусти заходять до старовинної корчми, де стомлений мандрівник, у хмарах уїдливого диму з поганих німецьких цигар, гріє душу шматком гав'ядини та традиційним кухлем пива після опери „Вірний салдат“. Це низька темна корчма з грубими сволоками, з довгими, не покритими столами, що стоять попід стінами, обшитими дебелою жовтою дошкою. На покуті, де монументом за важким столом — господар, висять на шнурівочках стара гітара, глиняна машкара та опудало малпи з кухлем до пива. Все покуття завішане, крім того, старими атестатами, світлинами почесних бюргерів, патентами, склеротичним годинником та штучними оленячими рогами.

Куток старого світу, затишний, як волосате вухо корчмаря. Суворий стиль, стара німецька добротність

і безсумнівна порядність. Аж ось між столами пливе підозріла тінь, так би мовити, примара стабілізованого капіталу. Вона продає порнографічні світлини... Вона виймає з потайної кишені похабні малюнки і всовує їх у руки одвідувачів корчми так спритно, ніби одним ударом упорскувача пробиває шкуринку старої Німеччини і впорскує в її душу найкращий фермент розкладу.

Ні, не врятують тебе, старовинне місто, ні середньовічні башти, ані шпилі високої готики. І навіть соціал-демократичні шуцмани не врятують...

2

Мюнхен.

Нині столиця самовпевненої реакції. Твоїми вулицями страшно йти: тут на камінні та на асфальті цвіла кров комунарів. Юрба філістерів і зрадників давно зачовгала ті трагічні квіти своїми підлими підшвами. Та все одно тобі ніколи не стерти навіки сліду героїв, Мюнхене! Під землею, під каменем, під іржою заліза конденсуються частки розпорошеної сили, злучаються мікрони, готові до нових вибухів.

...Мюнхен — третє місто в Німеччині після Берліну та Гамбургу. Блискучі, вилізани вулиці, величні ратуші, роздуті пивом баварці і скажений рух товарів людей, авто, поїздів і велосипедів. Миготливі колеса велосипедів настирливо мелькають у мільйоновій юрбі, ніби навмисно здрібнюючи її до масштабів доброго хатнього знайомства одного й другого мюнхенця. Та де там! Їх об'єднує не добре знайомство, а шалений опір тій силі, що зводить поволі сухорляві кулаки над вузькими їхніми лобами й широким пузом...

Скептик. Відомо, відомо, відомо. Скажіть краще, що бачили цікавого в Мюнхені?

А найцікавіше для мандрівника в Мюнхені це звичайно, звичайно „Deutsches Museum“.

Наприклад, автор цих рядків, побувши в тому музеї, ради чого, звісно, він і поїхав був до Мюнхена, ладен тепер стати на тринадцятому поверсі Будинку Промисловости й гукнути звідти всім своїм читачам:

— Я бачив цілий світ! Історію цілого людства. Кожну річ, що з неї користувалася людина — доісторична, історична, сучасна і навіть користуватиметься майбутня. Я спускався в глибокі шахти і довгими годинами блукав у їхній вогкій темряві, натикаючись там на всі стадії видобутку чорного золота та інших скарбів із глибоких надр; на страшні катастрофи й загибель шахтарів. Потому я потрапляв у розкішні каюти океанських пароплавів, де знаходив геть усе, що може придатися до послуг мільйонерів, коли він мандрує у справах свого катарального шлунку на тому велетенському пароплаві. Далі я всмоктав у себе одверто й жадібно історію всіх машин, карет, кухонь, мотоциклетів, годинників, велосипедів, аптек, автомобілів, порцеляни, фісгармоній, водяних млинів і вітряків, ливарних печей, крил та літаків і ще безлічі подібного і тому подібного...

— Словом, ви хочете сказати, що ви одвідали „Deutsches Museum“?

— Так, шановний читачу! Це саме я й хотів сказати.

— Ну, то злазьте з тринадцятого поверху і кажіть серйозно: що воно, путня річ?

Я спускаюсь на землю і цілком серйозно заявляю: нічого подібного ви собі не уявляєте! Німецький музей у Мюнхені можна вивчати ціле своє життя і все-таки нічого не вивчити й нічому не навчитися.

Все залежить від настановлення.

Цей афоризм можна сказати, не будучи навіть звичайним ветеринаром, а не те що харківським кооперативним професором скотарства Омельком Буцем, дотепним і шикарним у цій складній штуці, як чорт...

3

Кёльн...

Але в цьому розділі я хочу одверто признатися вам, дорогий читачу: я розумію вас. Подорож почала вас стомлювати? Признаюсь — і мене також. Легеньке пальто фірми „Ленінградодежда“, що його я придбав був у Харкові перед виїздом за кордон, почало аби-як виконувати свої функції. Падав сніг. На вулицях Кёльна було страшенно холодно, і я літерально страждав у середині свого надто легкого термостата фірми „Ленінградодежда“. З другого боку, товариш Ф. Крушина зовсім не був свого часу так притиснутий метеорологічними умовами, бо, як вам прекрасно відомо, він був у Кёльні не в грудні, а ще в серпні, цебто — коли було зовсім тепло, і через те ви мали можливість читати свого часу в „Комуністі“ докладні „вражіння без'язикого“ під загальною назвою „На „Преса“ Кельн“. А що ми виходимо з загальних інтересів української літератури та журналістики, а не з особистих міркувань, то я спокійно можу тепер проскочити в своїх нотатках Кёльн, Гамбург, ще раз Берлін, Варшаву, сказавши про них лише по кілька слів. І скорше на Радянську Україну!

Ну от, наприклад, славнозвісний Кёльнський Собор, що будувався мало не ціле сторіччя. Звичайно, що людина перед ним видається якоюсь мізерною. Стане перед ним і, мов та інфузорія, споглядає камінні ста-

лактити, що висять своїми гостряками просто в засніжене та непривітне небо.

Я увійшов у середину собору. Дві грубезні німкені саме замітали підлогу, а поважний, череватий клерк, у червоному балахоні та в чорному циліндрі, припадав коло них, безпардонно пускаючи бісики. Обидві убіральниці святого дому відповідали на його зальоти тихим та стриманим, але безперечно прихильним смішком. Поодинокі одвідувачі блукали поміж кольонами. Молода жінка молилася перед скульптурою Ісуса, Марії та Марії Магдаліни. Робітники на високих рештованнях длубалися коло якоїсь роботи. У вікна, замальовані барвистими малюнками, цідився скнарий день. Було холодно, порожньо і нудно. Така гнітюча велич і така абсолютна порожнеча, що страшно стає від неї. Коли б не хвацький циліндер на клерковій голові, то був би не побачив мандрівник жадних Sehenswürdigkeiten у тому соборі, крім давно відомих Sehenswürdigkeiten...

В такому сумирному настрої мандрівник обнюхав усі куточки цього дивного витвору нікому невідомих робітничих м'язів, усі шпилі й барельєфи, чудові статі, сходи й дзвіниці, усі залони й витівки, що коштували життя тим багатьом тисячам невідомих, що їхнє життя ні тоді, ні ще й тепер у цій країні нічого не коштує.

В такому сумирному настрої він одійшов од собору й пішов оглядати музей, що зветься Wallraf-Richarz-Museum. І тут на нього справила досить уїдливе вражіння стара кльнська малярська школа XV—XVI сторіч, а саме— своєю безглуздою, смішно карикатурною скривавленістю христових ран, що з них на кожній картині янголи цідять у свої чаші кров, і тая кров

тече дзюрками, наче з дійок. Ось, наприклад, зразок. Іде христос, а назустріч йому Марія з благальним виразом. Христос натиснув пальцями на свою рану, а Марія наставила чашу, приблизно ступнів на два од рани. І кров цівкою, описавши відповідну траєкторію, сикає в чашу... Певне маляр сидів на своїй голові, працюючи над цим виключним твором!

Подумавши так, я дуже здивувався, що цей містецький прийом сидіти підчас творчого процесу на голові, переключивши інші органи на функції їм невластиві, зовсім не є винахід деяких наших сучасних літераторів, а що він був відомий уже старим майстрам кёльнської школи XV сторіччя. Що ж залишалося мені ще робити в Кёльні після того, як я добувся такої цікавої історичної довідки?

Нічого.

4

І я виїхав туди, де проминуло дитинство нестерпного Гайне,—в місто Дюсельдорф на Райні, радіючи з того, що сім німецьких городів—Шільда, Кревінкель, Польквіц, Бокум, Дюлькен, Гетінген і Шепенштадт—не встигли ще й досі привласнити собі чести місця народження великого романтика, і що я, таким чином, цілком вільний од морального обов'язку відвідувати ще й ці шановні міста, уславлені від неблаганного поета...

Але і в самому Дюсельдорфі я відчув небезпеку пережити на собі трагедію гайнівського дуалізму. Не зважаючи на його руйнацькі походи проти романтики, він, Гайнріх Гайне, сам завжди, як відомо, залишався романтиком... Ото ж і варто мені було лише згадати ім'я маленької напівреальної-напівфантастич-

ної Вероніки, Замковий майдан, Болкереву вулицю і чорну постать курфюрста Йоганна - Вільгельма, як чари романтики, не зважаючи на мої щирі вуспівсько - реалістичні переконання, могли б ударити мені в голову і в ніс шановному читачеві. Цілком усвідомлюючи всі можливі од цього наслідки, я утримався і утримуюсь не лише од Вероніки, але й від „червоної Зефхен“, і від Амалії, що, знехтувавши жагу свого шістнадцятилітнього кузена Гайнріха, віддалася була за купця Фрідлендера... і від решти привабливих, але небезпечних постатей...

Друга небезпека — вже не ідейного порядку, а особистого. Я просто не хочу підіймати пера, блискуче використаного від мого друга Л. Первомайського у „Романтичних зустрічах“, де в нього танцюють і шкварчать не лише примуси, а ще й критики, засмажувані на сковородах за їхні свідомі, несвідомі й позасвідомі гріхи та провини проти мого друга Л. Первомайського. Убийче перо скептика - сатирика - „надсмешника“ плюс романтичний плащ і приспів „тра - ла - ла - ла, тра - ла - ла - ла - ла“, як і пісню про невиплакану сльозу із книги „Ле - гран“, — цілий цей дуже вдячний арсенал мій друг не лише вдало використав ради інтересів української літератури, але й не менш удаło потім відкинув — також в інтересах української пролетарської літератури.

А тому, щоб не пасти задніх та не переспівувати ще раз, порадимо читачеві прекрасні „Романтичні зустрічі“ Л. Первомайського і зарані умовимось, що надалі не будемо повертатись до Гайне, навіть коли нас дивуватимуть дивні квартали старого Гамбургу.

Туди і мчить наш поїзд, залишивши Дюсельдорф, обгорнутий димом тяжкої індустрії і похмурий від

промовистого мовчання рурських страйкарів. Не та романтика, не та... Зовсім не та.

Глухі, зав'язані димом зиску та вугільним порохом каторжної боротьби мури заводів і фабрик здригаються з внутрішнього горіння. Іржа експлуатації лежить на них, мов жовте сало на гіпертрофованому серці тресту. Мимохить слухаєш, чи не засвистять тут, у вузьких і темних провулках, поміж тяжкими брамами заводів, одчайдушні кулі, чи не загримить смертельним залізом революція, що віддасть за робітничу кров усі добра, всі незчисленні скарби індустрії в руки самих робітників.

...Попід вікнами на канатах, що натягнуті між чорними будинками, на гачках, на рямцях вікон, на засипаних сажею парканах і на вузьких одвірках мотуляються клапті погано випраної білизни. Вітер зриває їх і кидає в багно та в порох, немов роздерті надії страйкарів.

...Психологічна Європа!

Поза кришталевим шклом велетенських вітрин у кожному місті м'яко виблискує шовк жіночих панталон. Розфарбовані ляльки тендітно й дражливо підіймають пелени своїх сорочок, тонких, як найтонша розпушта. Жодна порошок не впаде на них, доки чорний кулак робітника, озброєний прикладом, не трахне в те блискуче скло...

...Безкінечно пливуть заводи... Величне царство індустрії! Ти в полоні, ти рабиня, але ти будеш вільна, велика індустріє!

У печах клекоче розтоплений чавун, робітники ви пускають його поволі, і він блискає на чорні могили шлаку й вугілля—іскрами та гарячими відблисками.

Колосальні труби перетинають просторинь...

...І знову ця безпритульна білизна! В плямах, як папірці з-під скупної їжі робітника.

Дуїсбург.

Обергавзен.

Заводи. Заводи. Гори шлаку. Безкінечна панорама темних мурів і диму. Маленькі робітничі будинки поміж ними.

Ессен-Альтенессен. Серце Рурщини. „Brennende Ruhr“, що в романі Карла Грюнберга. Дошані бараки, сторчові парканчики й білизна на них... Тонкою швайкою вколосся в сиве небо шпиль собору. Готико! До чого ти тепер? Всі надії, всі сподівання і всі прокляття нині на землі, а не в небі...

На стінках скрізь палахкотять плякати — червоне серце, цебто пелюсток чирви. Однаково. Це просто рекляма кави...

Гельсенкірхен. Особливо могутня концентрація вугілля, вогню, залізних риштовань.

Ванне-Айкель...

Реклінгавзен.

Як часто станції! І все рейки, рейки та червоні труни вагонів, вантажені чорним золотом.

Поля. Зеленіють смуги. Чорніє рілля. Пропливли два стоги. Не молочені? Ліски. Левади. Земля — суглинок.

Мюнстер. Словом — Вестфалія, де все життя в вугіллі...

Зовсім увечері ми проїхали Бремен. Тут розлучився я з своїм супутником, дуже симпатичним чолов'ягою, монтером, що заробляє на своїй висококваліфікованій роботі 220 марок на місяць і скаржить, що „жити, друже мій, дуже тяжко! Працюєш до нестями, а що маєш?“

— А як же некваліфікованому робітникові?

Він знизав плечима, зідхнув і швидко вийшов геть із вагону.

За дві години шмат неба, що його видко було з вікна вагона, раптом замиготів сліпучими смугами, затанцювали реклями, блиснули береги Ельби.

Це й був Гамбург, світовий порт, друге місто в Німеччині.

5

Із щоденника. 11 грудня. Hamburg.

„Болить processus mastoideus sinistrum. Це — з холоду. Спинився в готелі Hermann, біля Hauptbahnhof'u. Завтра переїду до іншого готелю (Hotel Stadt Breslau), тут дорого, холодно і незручно. Хоч би швидше додому! До друзів. На Радянську Україну, годі байдикувати по світу, хай вона тобі западеться, оця психологічна... До роботи швидше. Ніщо не дає такого спокою, насолоди й рівноваги, як робота у нас, там... Хоч би швидше додому!“

6

Гамбург готувався до різдвяних свят. На вулицях стояли понапинаті ятки та балагани, звідки надривно хрипіли голоси крамарів - фокусників, що в їхніх руках кожна копійчана дрібниця крутилася, мов скажена, і набувала незрозумілих, чарівних властивостей. Юрба, що купувала різдвяні подарунки, мов та вода в камінній ковбані, шуміла й переливалась через вінця. Навколо горіли казкові ялинки, обсіпані блискучими цяцьками та золотим горохом лямпок. Струнки ліхтарі розігналися понад тротуарами, несучи на верхівках стовпів, ніби карафи з теплим молоком, біле та ясне світло. Глибоке небо проорав літак — велетенською світляною реклею. Сіра камінна готика собору під

білим промінням прожекторів здається кованою із щирого срібла. А на майдані, перед ратушею і геть далеко понад берегом Ельби, з камінних мисок на масивних підмурках палахкотить червоно-жовте полум'я.

Фантастика!

Розкіш!!!

Ах...

Але що це за один шурхнув у юрбі повз вітрину — в блаженському капелюші, але без пальта? Синя, продрана на ліктях сорочка на випуск. Витерті на колінях штани. Гостро зведені плечі... Чому він не зупиняється біля ялинок, не купує своїм дітям різдвяних подарунків? Куди він бреде, поблискуючи голодними хоробливими очима?

Це — просто гамбурзький пролетар. Може, він був учасник недавнього страйку, може, за що інше його вигнали з порту чи з заводу. Хіба не однаково? Факт той, що він голодний і плентається додому зовсім не в різдвяному настрої. Heiligabend* йому, можна сказати, не світить...

Ідем слідом за ним. Переходимо мости через темні канали, де між камінними громадами будинків заснули баржі.

І ось ми потрапляємо нарешті в глухі суточки, у вузли та закапелки, в прокляті нори, де можуть плазувати лише кроти та черви. Але ці нори звуться кварталами старого Гамбургу. Це і є той самий Альт-Гамбург, де будинки нагадують коробочки од сірників, накладені одна на одну, коробочки з рясними рямами вікон, з дірками у стінах, звідки стирчать угору, в

трюхлий живіт будинку, старі, скрипучі сходи, темні, жакливо загадкові.

Ви йдете майже навпомацки. І з-за кожного рогу, з кожного вікна, з кожної дірки дверей висовується назустріч вам, мов хитливий зуб із поганого рота, на свіжу поживу, мов вовче око з барлогу, бліда, фалшиво наелектризована постать...

Це — жінки.

В чому річ?

— Камарад! Камарад, куди поспішаєш? Іди до мене! Дві марки!

— Які дві марки? За віщо дві марки?

— Диви! Приставляється... Трах - та - ра - рах! Іди! Проходь, ти! Трах - та - ра - рах!

І от... уже й зникла вся загадковість. Це — квартали чорної проституції. Тоді ви помічаєте, як із блідої вітрини перукарні впливає і суне на вас грубий, одвертий символ „веселого“ життя цих провулочків: колосальна коробка з гумовими виробами, що ними вдячна наука вщасливила мешканців та одвідувачів цього старого люетичного світу. Тоді ви не можете не помітити й того, як ці голодні „богині кохання“ неумдро хитрують і нехитро примудровуються, щоб „спокусити“ „клієнта“. Не можете не помітити, бо ж це „мистецтво“ складає базу їхнього „щасливого“ життя у цій „щасливій“ Німецькій республіці...

І, нарешті,— напливом,— новий кадр, останній символ, що вінчає своєю монументальністю „порядок“ буття цих кварталів: два спокійні, велично неприступні поліцаї! Вони впливають із-за рогу Шульгангу, проходять Радемахерганг, Кугельсорт, Корнтререганг, Великий Трапманг і всі інші провулки, всі своїволодіння... Ніхто не сміє тут пустивати чи шурубурити.

Щоб усе було тихо та пристойно!.. Хай точиться зі вікон, з-поза фіраночок, крізь рямці й щілини в завісочках тихе й червоне, як сукровиця, світло. Хай кліпає воно від п'яного, розпучливого, двомарчаного й багатоповерхового „кохання“, мов останній лямпадик у „храмі“ капіталізму перед укритим струпами велетнем, що здригується на постелі історії, агонізуючи прилюдно й „весело“...

Коли ж вам замакітриться голова од міязмів, що випарюються з цієї густої колосальної гангрени, і знову захочеться світла, різдвяних радощів, настрою святвечора, то виходьте на центральні вулиці, на майдани, на берег Ельби! Там пливуть небесні течії, мов срібнобілі гольфштроми, там палахкотить полум'я з камінних мисок, ніби огненні прапори, там і прапори великої комерції, торговельні, сині, жовті, строкаті прапори палахкотять на вітрі,—символи нестримної жадоби життя і боротьби...

...У завулочку Корнтрегерганг на дверцятах будинку № 31 знайшов я наліплений чиеюсь дбайливою рукою зелений папірець. На ньому було написано:

ARBEITER

TRETET EIN IN DIE

ARBEITERHILFE *

Так. У цьому робітничому центрі, Гамбурзі, одному з найпередовіших пролетарських центрів, високо й напружено тримається прапор робітничої солідарности. Гамбурзькі пролетарі уміють боротися і завжди готові до найрішучішого бою, до бою смертельного.

* Робітнику, вступай до робітничої допомоги.

...Але ні порту, ні зоологічного саду, ні поля „святого духу“, де, крім ковбасок, пива та дешевих розваг, немає нічого святого, я вже не маю можливості описувати: інші мандрівники це зробили раніш од мене. Читайте, шановний читачу, „Нотатки“ О. Досвітнього, та „Гамбурзькі замітки“ Ф. Крушини, в останніх докладно змальовані збори партійного активу одного з гамбурзьких районів, на яких гамбурзькі робітники-комунари обговорювали проєкт програми Комінтерну.

А тепер — на Берлін.

Із щоденника. 14 грудня.

„Прощай, Гамбург... і Альтона. Гамбург — Альтона. Гамбург — Альтона. Альтона! Альтона! Альтона! Гамбург — Альтона! Якби ви знали, які прекрасні спогади викликали ви, Гамбург і Альтоно! Одеса. Зовнішня 2. Катедра епідеміології, 1923 рік. Професор Лев Громашевський, ректор Медичного Інституту, що його він вивів із тяжкої руїни і зробив зразковим, високодисциплінованим інститутом, незабутній учитель, що залишив у нашій психоідеології сліди, яких уже ніякий час не зітре. То ж він уперто дотепно і обережно руйнував у студентських „душах“ халупки рудого ідеалізму і ватомість закладав щоденно по одній міцній цеглині — підмурки стрункого матеріалістичного світогляду. Він використовував для цього лекції не лише з історичного матеріалізму, але й з епідеміології, і з гігієни. І от через те, що в одній із лекцій він страшенно цікаво розповідав нам про Гамбург і Альтону підчас однієї давньої епідемії, коли Гамбург мав воєнний догляд, а Альтона не мала чи, може, навпаки — Альтона мала, а Гамбург не мав, я вже забув, але суть не в

цьому, що я забув, хто не мав і де була епідемія, а де її не було, а суть у тому, що тоді мені страшенно хотілося побачити Гамбург і Альтону — ось через те й згадалося. А тепер ось я тут — їду трамваем з Гамбурга в Альтону. Вони злилися так, що, власне, ніякої різниці і ніякої межі немає. Але професор Гроماشевський тепер у Дніпропетровському — директор Бактеріологічного інституту, а його катедру Одеський інститут знехтував, і мені шкода, що вже ніколи студенти Одеського медінституту не почують лекцій нашого учителя. Ніколи... Шкодную, що в останній день таки пішов до зоологічного саду. Надивився на ту погань, що є на світі (малпи, гадюки, тхори), аж одвортно стало і різні порівняння в голову полізли...“

7

Нарешті знову Берлін, пансіон фрау Краенбрінг, лукаві привітання Маріхен і заклопотані валізи товариша Шевченка, що вилетіли мені назустріч.

— Шановний... — почав я свою радісну промову.

Але наш театральний професор безжалісно мене перейняв.

— Не маю часу, — сказав він. — Бувайте здорові! Їду на Відень! У Берліні вже не маю нічого до роботи. Здається, не лишилось ні одного театального куточка, де б я не був. Бувайте здорові!

— А марки? — скрикнув я.

— Не турбуйтеся, вони цілі! Гадаєте, що я витратив їх на театри? Ви наївний, як дитя.

Він стиснув мені руку і просто з третього поверху стрибнув у авто, що стояло біля парадних. До поїзда йому залишалось чотири з половиною хвилини, а ще три з половиною хвилини тому він дивився якийсь

спектакль у якомусь театрі... Я помахав йому у вікно капелюшем і, зачепивши зі щоби гірку сльозу, скинув її тим самим капелюшем додолу.

— Де пан професор? — тихо запитав я згодом фрау Краенбрінг, натякаючи на товариша Озерського. — Скажіть мені, де він?

— Дома, — відповіла вона.

— Значить, я можу до нього постукати?

— Не почує, — ледве вимовила фрау, і сльози, як з бранзбоя, бризнули на мене.

— Не почує?

Серце мені зупинилось і затремтіло, мов та миша.

— Чого не почує? Невже... спить?..

— Не знаю! Нічого не знаю, — зойкнула вона. — Ах, яка це була золота людина! Ось і пантофлі його залишилися...

Я не витримав. Крикнув нарешті:

— Та що з ним? Помер?!!

— Зробив доповідь і виїхав на Харків, — хитнула вона головою.

Я впав на ліжку і, самотній, покинутий, без друзів і майже без марок, заснув.

...Прокидаюся, кажуть — Крига з дружиною приїхав вивчати фотомистецтво.

Тоді я на все махнув рукою і пішов до кафе — подивитися, як розкладається буржуазія.

8

Як же вона розкладається? Безперечно, з досягненнями. У „танц-паласі“ Weidenhof, наприклад, крім того, що білогвардійські офіцери в російських косоворотках зашпарюють на балалайках, і вже одне це являється незаперчивим досягненням Weidenhof'у, —

е ще й така зручна річ, як телефон на кожному столику, а біля телефону — табличка з номером.

Ви сідаєте до столика і просите подати вам чашку кави. Раптом чуєте:

— Др-р-р-р-р... (Телефон!).

Здіймаєте рурку.

— Галло!

— Як ся маєте? — питає вас ніжний голосок.

— Та нічого, так собі, — відповідаєте ви досить розгублено. — А в чому річ? Це звідки говорять?

— Ха-ха! Озирніться на столик номер (такий то).

Ви озираєтесь, а звідти просто на вас одверто стріляють очі, а губи лопочуть у рурку:

— Вам нудно самому? Безперечно, нудно! Я вас розумію. Каву краще пити вдвох, і коли ви дозволите, то я складу вам товариство на цей вечір...

Отямившись, ви швиденько кладете рурку і „рвете когті“ з цього веселого паласу, доки вона не встигла і справді підійти до вашого столика й защебетати до вас, як ваша давня знайома...

Ви пробиваєтесь до виходу, а позад вас офіцерський баритон бере трагічне соло:

Две гітари за стеной
Жалобно занилі...
С детства памятный напев,
Мілий, это ти лі?..

Трах! Брязь! Бух — барабан. Але вам треба так ізвідки „дряпануть“, щоб не наткнутись на офіціанта, що несе вам каву...

Баритон у косоворотці патетично й переконано виводить:

Все ми любім кабачок,
Сладка в ньом живьотся,

Тот на pewno дурачок,
Кто в ньом не нап'ються!..

Трах! Брязь! Бух — барабан. Але ви вже рвете з рук у швайцара свою ленінградодежу і обтрушуєте за дверима прах од ніг своїх...

На вулиці агент Weidenhof'u, не помітивши, що ви допіру вийшли з цього симпатичного танц-закладу, всовує вам у руку „агітлістівки“ Weidenhof'u, що в них запрошується вас на „цікаву програму сьогоднішнього вечора“...

„Achtung! „Schon passiert“
Erlaubtes und Unerlaubtes

Ein Spiel von Farben, Liebe und Schöner Frauen“*.

— Що таке? — питаєте ви спритного агента.

— Schon passiert! — гукає він у ваше вухо.

— Шон, шон... — огризаетесь ви, зрозумівши на рещті, чого хоче од вас цей представник цивілізації...

...В „танц-барі“ Рококо на Фрідріхштрассе — „Bunt und Nackt. Wäsche Modenschau. Shicke Frauen im Tanz“** — звідци наш друг Іван Ле і взяв собі типів для оповідання „Отець Вергун“. Тут ви почуєте страшенно дотепного конферансьє, якому плещуть усі папаші і всі мамаші, що приходять сюди посидіти вечір за пляшкою лікору. От коли на естраді „співачка“ демонструє останню моду білизни, що світиться цілком прозоро, папаша ще й запитує:

— Продається?

— Звичайно, звичайно! — відповідає конферансьє.

— Тільки зверху? — спокійно продовжує папаша.

* Увага. Уже трапилось (уже є). Дозволене й недозволене. Гра фарб, кохання та прекрасних жінок.

** Строкате й голе. Модний огляд білизни. Шикарні жінки танцюють.

— Що ви? Не ображайте! Там теж є що продати!— гордо закінчує конференсьє, і всі папаші, і всі мамаші, і всі молоді чоловіки, і медхен відсипають дотепному конференсьє та веселій „співачці“ заслуговану порцію оплесків.

По тому встають і починають танцювати фок-строт.

І так — щовечора, щоночі, раз - у - раз... Оце .і є Berlin bei Nacht*.

9

Читач уже здогадується, що вдень ми зворушливо зустрілися з Петером Кошем. Він приніс мені уніформу. За час розлуки він ще дужче поблід, позеленів, а вуса йому ще дужче порудили. Та, не зважаючи на це, ми пішли з ним оглядати музеї, Вільгельмів Schloss**, цейхгавз тощо.

— Ось тобі ціла історія німецького імперіялізму,— говорив Петер, тикаючи пальцем на кожну річ, коли ми оглядали цейхгавз.

Проте замок, де кожний стілець, кожне крісло перев'язано вірвовочкою, щоб не сідали, нагадав мені трупарню дорогих речей — золота, міді, бронзи, діамантів, срібла, гобеленів, шухлядок, тарілок, хрестів, коронок. У тронній залі — білій мармуровій — це вражіння посилюють іще постаті Вільгельмів та Фрідріхів - Вільгельмів, починаючи від „нульового“ аж до четвертого...

Вільгельм.

Фрідріх - Вільгельм...

Вільгельм II.

* Берлін увочі.

** Замок.

Фрідріх - Вільгельм I.
Вільгельм III.
Фрідріх - Вільгельм II.
Вільгельм IV.
Фрідріх - Вільгельм III і т. д.

10

Стомився. Журба заїдає. Гнітить кожна шудманова морда, кожна червона соціал - демократична потилиця.

11

...І коли за кілька день виїздив із Берліну, ми обоє плакали на вокзалі: я і Петер Кош. Я — з радощів, що повертаюся на Радянську Україну, а він — з горя, що залишається з голодними дітьми в Берліні. Пробачте. читачу, це трохи сантиментально, але це факт. Ревіли обоє, мов діти.

...У Варшаві забрали мені вантажники останні 15 злотих за те, що вирвали мені із рук чемодани і занесли їх туди, де їх зручніше було перетрусити, поки я блукав цілий день по місту, переслідуваний нахабним шпиком.

На Варшавському вокзалі, як і скрізь, як і на кожному польському вокзалі, повно військових. Офіцери та салдатня, ці „квіти“ пілсудської Польщі, пахнуть задушливо і крутять вуса страшенно хоробро.

Один розцяцькований гудзиками, наплічниками та нашивками „унтер“ вийняв люстерко, поглянув у нього пригладив масткою долонею чуба, видавив одного прища на гордому обличчі і сховав люстерко за карваш шинелі.

Шпик провів мене до вагону, зазирнув у купе, і, коли поїзд, нарешті, рушив, він задоволений зостався на пероні.

Як заgrimіла під колесами вагону радянська земля, як повіяв український вітер і заблищали вікна Шепетівки, група мандрівників, що повертала з Європи, підійшла до вікна вагону і, захлинаючись од власного пориву, гукнули на всі груди...

Але... читач і так здогадається, що саме і як ми гукнули.

